

**TÜRKİYE’DE SEÇKİNLERİN DÖNÜŞÜMÜ: 1960-1980 VE 1980-2000 ARASI
DÖNEMDE TÜRK ROMANINDA KÜÇÜK BURJUVA AYDINI
(TUTUNAMAYANLAR, BİR DÜĞÜN GECESİ, KARA KİTAP VE YÜZ: 1981
ROMANLARI ÇERÇEVESİNDE)**

Gazi BERBER

DOKTORA TEZİ

İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman : Prof. Dr. Dursun GÖKDAĞ

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat, 2012

Jüri ve Enstitü Onayı

Gazi BERBER'in "*Türkiye’de Seçkinlerin Dönüşümü: 1960-1980 ve 1980-2000 Arası Dönemde Türk Romanında Küçük Burjuva Aydını (Tutunamayanlar, Bir Düğün Gecesi, Kara Kitap ve Yüz: 1981 Romanları Çerçevesinde)*" başlıklı tezi 23/02/2012 tarihinde, aşağıdaki jüri üyeleri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim dalında doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı		İmza
Üye (Tez Danışmanı): Prof. Dr. Dursun GÖKDAĞ		
Üye	: Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI	
Üye	: Prof. Dr. A. Haluk YÜKSEL	
Üye	: Prof. Dr. Ünsal YETİM	
Üye	: Doç. Dr. Erdal DAĞTAŞ	

Prof. Dr. B. Zafer ERDOĞAN

Enstitü Müdürü

Doktora Tez Özü

TÜRKİYE’DE SEÇKİNLERİN DÖNÜŞÜMÜ : 1960-1980 VE 1980-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRK ROMANINDA KÜÇÜK BURJUVA AYDINI (TUTUNAMAYANLAR, BİR DÜĞÜN GECESİ, KARA KİTAP VE YÜZ: 1981 ROMANLARI ÇERÇEVESİNDE)

Gazi BERBER

**İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2012
Danışman : Prof. Dr. Dursun Gökdağ**

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’nin modernleşme sürecinde kendine has özellikler taşıyan, 1960-1980 ve 1980-2000 arası dönemde, küçük burjuva aydınındaki kültürel değişimi karşılaştırmalı olarak anlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, 1960–1980 ile 1980–2000 yılları arasında yazılan ve küçük burjuva aydınını konu alan “Tutunamayanlar, Bir Düğün Gecesi, Kara Kitap, Yüz:1981” isimli romanlarda; bu aydınların Doğu Batı, aydın halk, kent taşra ikilikleri, ayrıca iktidara ve zenginliğe bakışlarındaki değişim saptanmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden “belge incelemesi”nin özel bir türü olan hermeneutik tekniğin kullanıldığı çalışmada, 20’şer yıllık iki dönemde yazılan dört roman veri kaynağı olarak incelenmiştir.

1960–1980 arası dönemde yazılan romanlardaki küçük burjuva aydınının Doğu Batı ikilemine yaklaşımı; bu iki kültür arasındaki farkları anlama ve açıklama çerçevesinde kalmıştır. 1980–2000 arası dönemde ise, bu iki medeniyet dairesinin (Doğu ve Batı medeniyetleri) sentezine yönelik çabalara yönelmişlerdir.

1960–1980 arası dönemde yazılan romanlardaki aydın tipler solcudurlar. Onların, siyasal formasyonları gereği halkın içinde ve halkla birlikte olmaları gerekmektedir. Aslında bu ideal zihniyet düzeyinde hep var olmuştur. Ancak Osmanlı Türk geleneğindeki aydın halk yabancılaşması bu dönem aydınlarının da temel çıkmazıdır. 1980–2000 arası dönemde ise; yaşanmakta olan aydın halk ikiliğini aşmaya yönelik düşünce ve çabalar söz konusudur.

Ele alınan iki dönemde de taşra; küçük burjuva aydınınca olumsuz çağrışımlarla birlikte anılmıştır. 1960–1980 arasında yazılan romanlarda çizilen küçük burjuva aydınlarında kent taşra ikilemi ve taşraya olan mesafeli duruş, taşrayı hor görme daha belirgindir. Bu durum 1980–2000 arasında yazılan romanlarda betimlenen küçük burjuva aydınları için önem arzetmemektedir; önceki döneme göre daha belirsiz bir vurguya sahiptir.

İktidara bakış bağlamında, her iki dönemde de küçük burjuva aydın tipler için iktidarı temsil eden devlettir ve onunla özdeşleşen tipler olumsuz olarak resmedilir. İktidar, mesafe konulması, uzaklaşılması gereken bir problem alanıdır.

İncelenen dönemlerde resmedilen küçük burjuva aydın tiplerinin zenginliğe bakışları arasında belirgin bir farklılık söz konusudur. 1960–1980 arası dönemde zenginlik, olumsuz ve uzak durulması gereken bir olgu olarak görülmektedir. Ancak 1980–2000 arası dönemde zenginlik, bu olumsuz imajından sıyrılmış, istenir, peşinde koşulur konuma yükselmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Burjuva Aydını, Türk Romanı, Seçkinler, Türk Modernleşmesi

Abstract

TRANSFORMATION OF THE ELITES IN TURKEY: PETITE BOURGEOISIE INTELLECTUAL IN TURKISH NOVEL BETWEEN THE PERIODS OF 1960-1980 AND 1980-2000 (IN THE CONTEXT OF TUTUNAMAYANLAR, BİR DÜĞÜN GECESİ, KARA KİTAP AND YÜZ: 1981 NOVELS)

Gazi BERBER

Department of Communication Design and Management

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February 2012

Adviser: Prof. Dr. Dursun GÖKDAĞ

Main aim of this thesis is to understand cultural transformation of petite bourgeoisie intellectuals, in sui generis periods of 1960-80 and 1980-2000, in Turkey's modernization process.

In accordance with this aim, it is tried to be understood that the transformation of petite bourgeoisie intellectuals perception of “east-west”, “intellectual-public”, “city-countryside” dualities and power and richness, by the novels which had been published between the periods of 1960-80 and 1980-2000; “Tutunamayanlar, Bir Düğün Gecesi, Kara Kitap, Yüz:1981”.

“Hermeneutic technic”, one of the specific sort of documentary research, which is a qualitative research method, is used in this research and four novels had been used as data source which published in these two “20 years” periods. In the period of 1960-1980, petite bourgeoisie intellectuals approach to “east west” duality is to understand and explain the differences between these two different cultures. In the period of 1980-2000 they tend to synthesis two civilizations (eastern and western).

Intellectuals in the novels, which had been published in the period of 1960-1980 are leftists. Because of their political ideals, they have to be within public, and by the public. This ideal had always been a mindset of leftist intellectuals. However,

“intellectual public” alienation within the tradition of Ottoman Empire and Turkey, is also the basic dilemma of intellectuals of this period. By the way, in the period of 1980-2000, there are efforts and thoughts to go beyond of “intellectual public” duality.

Countryside is negative for petite bourgeoisie intellectuals of both these two periods. For petite bourgeoisie intellectuals, “city countryside” duality and being in a distant position to countryside and insulting it, is more obvious in the period of 1960-1980. Petite bourgeoisie intellectuals of the novels of the period of 1980-2000, this duality is not important and there is a little emphasis about it.

For petite bourgeoisie intellectuals of both periods, the symbol of power is the state and the people who represents state had a negative effect on them. Power is a problem for them and they had to be distant from it.

There is a clear difference about the perception of richness of petite bourgeoisie intellectuals within both two periods. In the period of 1960-1980, richness is negative and it is a phenomenon which petite bourgeoisie intellectuals had to be distant. However in the period of 1980-2000 negative image of richness had been changed and it becomes something to be desired.

Key Words: Petite Bourgeoisie Intellectual, Turkish Novel, Elites, Turkish Modernization

Özgeçmiş

Gazi BERBER

İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı
Doktora

Eğitim

Lisans 2003 Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

Lise 1996 Teknik Astsubay Hazırlama Okulu, Makine Bölümü

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı: Eskişehir/03.06.1979 Cinsiyet: Erkek Yabancı Dil: İngilizce

Şekiller Listesi

Sayfa

Şekil 1. Hermeneutiğin Temel Bileşenleri Arasındaki İlişki.....	51
Şekil 2. Hermeneutik Döngü.....	52
Şekil 3. Hermeneutik Helix.....	53

Kısaltmalar Listesi

B. : Bir Düğün Gecesi

K. : Kara Kitap

K.B.A. : Küçük Burjuva Aydını

T. : Tutunamayanlar

Y. : Yüz: 1981

Y.K.B. : Yeni Küçük Burjuvazi

İçindekiler

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Doktora Tez Özü	iii
Abstract.....	v
Özgeçmiş	vii
Şekiller Listesi.....	viii
Kısaltmalar Listesi	ix
1. Giriş	1
1.1. Amaç.....	6
1.2. Önem	6
1.3. Varsayım	6
1.4. Sınırlılıklar.....	6
1.5. Tanımlar.....	7
2. Alanyazın	8
2.1. Küçük Burjuva Aydınının Ortaya Çıkışı.....	8
2.2. Küçük Burjuva Aydınının Özellikleri.....	10
2.3. Türk Modernleşmesi Sürecinde Belirleyici Olan Eksenler ve Tartışma Alanları.....	11
2.3.1. Doğu-Batı	11
2.3.2. Aydın-halk	14
2.3.3. Kent-taşra	18
2.3.4. Zenginliğe bakış.....	20
2.3.5. İktidara bakış	22
2.4. Türk Modernleşmesinde Dönemler ve Küçük Burjuva Aydını.....	23

2.4.1. Tanzimat-1908 arası dönem.....	23
2.4.1.1. Türk modernleşme sürecinin kurumsallaşması	23
2.4.1.2. Küçük burjuva aydınının özellikleri	24
2.4.1.3. Tanzimat dönemi romanında küçük burjuva aydınının sunumu ...	27
2.4.2. İkinci Meşrutiyet: Tartışmalar dönemi	28
2.4.2.1. Küçük burjuva aydınının özellikleri	29
2.4.3. Yeni rejim-Cumhuriyet 1923–1950	31
2.4.3.1. Küçük burjuva aydınının özellikleri	33
2.4.4. Cumhuriyet 1950-1960.....	35
2.4.4.1. Küçük burjuva aydınının özellikleri	36
2.4.5. Cumhuriyet 1960-1980.....	37
2.4.5.1. Politik alanın radikalleşmesi	38
2.4.5.2. Küçük burjuva aydınının özellikleri	40
2.4.6. Cumhuriyet 1980-2000.....	41
2.4.6.1. Kültürel kırılma	42
2.4.6.2. Küçük burjuva aydınının özellikleri	45
 3. Yöntem	 47
3.1. Araştırma Modeli	47
3.2. Çalışma Kümesi.....	54
3.3. Verilerin Toplanması	56
 4. Bulgular ve Yorum.....	 58
4.1. Doğu - Batı	58
4.1.1. 1960-1980	58
4.1.2. 1980-2000	64

4.1.3. Değerlendirme	68
4.2. Aydın - Halk.....	70
4.2.1. 1960-1980	70
4.2.2. 1980-2000	73
4.2.3. Değerlendirme	75
4.3. Kent Taşra	77
4.3.1. 1960-1980	77
4.3.2. 1980-2000	79
4.3.3. Değerlendirme	79
4.4. İktidara Bakış	81
4.4.1. 1960-1980	81
4.4.2. 1980-2000	84
4.4.3. Değerlendirme	88
4.5. Zenginliğe Bakış	90
4.5.1. 1960-1980	90
4.5.2. 1980-2000	92
4.5.3. Değerlendirme	94
5. Sonuç ve Tartışma.....	96
5.1. Sonuç	96
5.2. Tartışma	97
Ekler	106
Kaynakça	130

1. Giriş

İnsanlık tarihi çeşitli dönemlerde, belli başlı değişim süreçlerinin içinden geçmiştir. Bu değişim süreçleri karmaşık birtakım özellikleri içinde barındırır. Aristoteles’in belirttiği gibi; “doğası gereği bilmek isteyen” (Aristoteles, 1996: 75) insanoğlunun merak duygusu, bu süreçleri kavrama çabası içine girmesine neden olmaktadır. Bu çalışma böyle bir merak duygusunun sonucunda ortaya çıkmıştır.

Anlama çabasının doğal sonuçlarından birisi, kavramlarla tanımladığımız gerçekliği belirli bir anlam çerçevesi içine oturtmaktır. Bu bağlamda, bu çalışmanın sınırları içerisinde “modernleşme” kavramı ve onun işaret ettiği “gerçeklik”, araştırmanın düşünsel haritasının kavranması için iyi bir başlangıç noktasıdır.

Modernleşme, Batı toplumlarında ortaya çıkan ve etkileri bütün dünyaya yayılan birtakım gelişmelerin sonucudur (Eisenstadt, 2007). Bu gelişmelerin en başında yer alan Rönesans ve aydınlanma düşüncesi; tanrı merkezli evren algısının insan merkezli evren algısı ile yer değiştirmesine neden olmuştur (Davies, 2006: 623; Şenel, 2006: 1016). İnsanoğlunun bu yeni konumu; sanayi devrimi ile ortaya çıkacak sosyolojik değişimler ve Fransız Devrimi’nin yarattığı politik etki ile büyük bir zihniyet devriminin yayılmasını sağlayacaktır (Davies, 2006; Şenel, 2006: 1012). Bu yeni zihniyet, modernitenin özellikleri olan ilerlemeye ve değişimin iyiye doğru olacağına dair inancı da kapsamaktadır (Eisenstadt, 2007; Tekeli, 2004). Toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşma, siyasi yapının merkezileşmesi, kitle iletişiminin yoğunlaşması, bireyselleşme, seküler eğitimin yaygınlaşması ve entelektüel kadroların uzmanlaşması modernleşme sürecinin diğer sonuçlarıdır (Eisenstadt, 2007).

Modernleşme süreci farklı toplumsal tabakaları etkilemiştir; ancak modernleşmenin düşünsel öncülüğünü yeni küçük burjuvazi¹ üstlenecektir (Mardin, 2006a). İnsanlık tarihinde toplumsal tabakalaşma M.Ö. 3000’li yıllarda uygar topluma geçilmesi sonrasında başlamıştır (Şenel, 2006). Modernleşme süreci ise birçok yeni toplumsal

¹ Bundan sonra Y.K.B.

grubun ortaya çıkmasını sağlamıştır (Eisenstadt, 2007). Kendine has özellikleriyle bir toplumsal tabaka olan küçük burjuvazi, Avrupa’da sanayi devrimi ve modernleşme sürecinin sosyolojik sonuçlarından birisidir (Marshall, 1999).

Küçük burjuvazi; kapitalizmin gelişmesiyle belirginleşen sermaye birikimini elinde bulunduran burjuvazi ile sanayi devriminin ortaya çıkardığı işgc ıhtiyacına koşut olarak kentlerde yoğunlaşan proletarya arasında yer alan bir tabakadır. Burjuvazi, kapitalist üretim biçimine dayalı toplumlarda “elit” toplumsal katmandır (Marshall, 1999). Proletarya ise emeğini satarak geçinen toplumsal katmanı oluşturmaktadır (Thompson, 2004). Eski küçük burjuvazi esnaf, eşraf gibi geleneksel toplumsal grupları; Y.K.B. ise eğitim ile toplum içinde statü edinmiş doktor, mühendis, ğretmen, avukat gibi meslek gruplarını içerir (Marshall, 1999).

Sanayi devrimi sonrasında teknolojiadaki gelişmeler ve üretimin makineleşmesi ile birlikte yüksek eğitime sahip Y.K.B.’nin sayısı büyük bir hızla artmıştır. Devletlerin merkezileşmesi, kitlesel üretim ve kitle eğitimi; bilgi işlemeye dayalı işlevlere sahip Y.K.B.’nin, sanayileşen toplumlarda önemli toplumsal görevler üstlenmelerini gerektirmiştir. Kitle eğitiminde ğretmen, sanayiye dayalı kitle üretiminde mühendis, devletin merkezileşmesi ve bürokrasinin büyümesi sonucunda bürokrat, kitle iletişimin gelişmesi sonucunda gazeteci olarak ortaya ıkmişlardır (Marshall, 2004).

Bilgi toplumunun ortaya çıkışı, sanayi devrimi düzeyinde sosyal değişimlere neden olmuştur. 1950’li yıllardan sonra önce Amerika Birleşik Devletleri’nde daha sonra Avrupa’da bilgi işlemeye dayalı zihin emeği ile üretim sürecine katılan toplumsal tabaka olan Y.K.B; kol emeği ile üretim sürecine katılan toplumsal tabakayı niceliksel olarak geçmiştir (Bell, 1999). Üretim sürecinde fabrikalarda robot kullanımı, hizmet sktrnn büyük bir hızla büyümesi Y.K.B.’nin kültürel etkisini daha da arttıracaktır.

Bilgi işlemeye dayalı meslek gruplarında etkin olan Y.K.B; varolan bilgi şemasını ve kültürel yapıyı analiz etme, geliştirme ve dönüştürmeye en açık, buna yeteneği olan toplumsal tabakadır. Aydının ilk rneği, nesiller boyu bilgi aktarımı sorumluluğunu üstlenen öğretmenlerdir (Mardin, 2006a). Dünya’da 1990’lı yıllardan başlayarak;

bilginin hızla üretilmesi, işlenmesi, saklanması ve paylaşılmasına dayalı bir toplumsal yapı oluşmuştur (Castells, 2005). Bu yapıyı işletip geliştirecek bilgi ve beceriye sahip tabakanın nicelik ve nitelik olarak gelişmesi; onların toplumsal etkisini daha da arttıracaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşlarda alınan yenilgiler, Batı karşısında gerilik bilincinin oluşmasını sağlamıştır (Berkes, 2006; Zürcher, 2006; Lewis, 2004). Bu bilincin devletin kurtarılması ve reforme edilmesine yönelik üretim ve girişimleri, önce askeri alanda mühendis yetiştirmeyle başlamış; doktor, öğretmen, subay, bürokrat ile devam etmiştir. Batı örneği izlenerek yetiştirilen ve Osmanlı Türk modernleşmesinde önemli işlevler gören bu toplumsal grup, nevi şahsına münhasır bir Y.K.B'dir. Onlar öncelikle devlet kadrolarında istihdam edilmişlerdir. Sanayileşmenin ve özel sektörün gelişmeye başladığı 1950'li yıllardan sonra büyük bir hızla sayıları artmış ve 1980'li yıllarda yapılan reformlarla birlikte özel sektör yoğunluklu bir istihdam alanına sahip olmuştur (Şimşek, 2005).

Osmanlı Türk geleneğinde küçük burjuva aydını² bütün modernleşme sürecinin mimarıdır (Mardin, 2005; Berkes, 2006; Lewis, 2004; Belge, 1983c). Varolan bilgi şemasının ve kültürel yapının sarsıldığı 19. yüzyıldan itibaren bütün modernleşme sürecini gazeteci, edebiyatçı, subay, öğretmen, avukat... olarak yöneten hep bu toplumsal tabaka olmuştur (Lewis, 2004; Berkes, 2006).

Batı karşısında alınan askeri yenilgilerin yarattığı gerilik bilinci ve kurtuluş olarak Batı toplumlarının teknoloji ve kültürünün alınmak istenmesi; Doğu Batı ikilemini önemli bir tartışma konusu olarak toplum gündemine getirmiştir (Çetinsaya, 2004; Berkes, 2006; Gökalp, 1970). Osmanlı Türk modernleşmesi yoğun Batı etkisinde gerçekleşmiş ve bu etkiden önce saray, sonrasında ise Batı tipi okullarda yetişen K.B.A. etkilenmiştir. Doğu ve Batı kültürlerinin ikisi birden aydınların zihninde ve toplumsal yaşamın her alanında etkili olmaya başlamıştır (Mardin, 2004a; Belge, 1983c).

² Bundan sonra K.B.A.

Osmanlı İmparatorluğu'nda saray ve halk kültürleri arasında varolan ikilik; modernleşme sürecinde Batı kültürünün de etkisiyle yeni boyutlar kazanarak K.B.A. ve halk arasındaki ikilik olarak devam etmiştir (Gökalp, 1970). Dünyayı yazılı kültürle anlamlandıran K.B.A. ve dünyayı sözlü kültürle anlamlandıran halk kitleleri arasındaki mesafe; Batı medeniyetinin K.B.A. üzerinde etkili olmasıyla daha da büyümüştür (Mardin, 2004a).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem Batıdaki aydınlanma düşüncesinden etkilenen aydınların, hem gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu İstanbul ve Selanik ile Anadolu taşrasının kültürel çelişkisi büyüktür (Mardin, 2004a). K.B.A. için taşra, milli edebiyat akımı, dilde sadeleşme ve halka yönelik akımların da etkisiyle önemli bir ilham kaynağı olmuştur (Berkes, 2006; Gökalp, 1970). K.B.A.'nın bu dönemlerdeki taşraya bakışını Köy Enstitüleri'nin kurulması ve 1950'li yıllarda başlayıp 1980'lere kadar etkisini sürdüren köy romanlarında izlemek mümkündür. 1980'li yıllara kadar taşra, hem "öğrenilen", hem de "öğretilen" ve değiştirilmesi gereken bir yeri sembolize etmektedir. 1980'li yıllardan sonra taşranın K.B.A.'nı için taşıdığı önem azalacaktır (Bora, 2005).

Toplumsal tabakalaşmanın ürettiği doğal sonuçlardan birisi insanların üzerinde kurulan tahakkümün kurumsallaşması ve sistematik bir hal almasıdır (Şenel, 2001). Batı toplumlarında Antik Yunan ve Roma geleneğinde de görülebileceği gibi sınıflara dayalı bir tabakalaşma bulunmaktadır (Davies, 2006; Şenel, 2001). Devlet dışında merkezkaç güç odaklarının varolması Batı geleneğinde aydınların bağımsızlaşması için uygun bir ortam yaratmıştır. Osmanlı Türk geleneğinde ise devlet temel iktidar odağı olarak alternatif güç odaklarının oluşmasına izin vermemiştir. Bu çerçevede oluşan zihniyet dünyası K.B.A.'nın devlet içinde kendisini konumlandırmasına ve iktidarın bir parçası olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Mardin, 2006a; Ülgener, 2006b; İnalçık, 2005).

Osmanlı Türk geleneğinde zenginlik iktidarın bir fonksiyonudur (Ülgener, 2006a; Mardin, 2004d). Batı toplumlarında ise iktidar zenginliğin bir fonksiyonudur. Bu yapısal farklılık, zenginliğin temel iktidar odağı olan devletin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna rağmen 1980'li yıllara kadar kendini devlet ile

özdeşleştiren K.B.A. için zenginlik, halkta olduğu gibi olumsuz bir çağrışıma sahiptir (Mardin, 2004d). 1980’li yıllardan başlayarak zenginliğe bakış bütün toplumda olumlu yönde farklılaşmaya başlamıştır (Bali, 2002).

Bütün toplumsal tabakalar gibi K.B.A. da belli karakteristiklere sahiptir. Bilgiye ve eğitime dayalı olarak elde edilen statü nedeniyle ortaya çıkan “üstünlük bilinci”; bilgi ile ve bilgi sayesinde toplum ile arasına mesafe koyma; kitabi bilginin yarattığı idealize edilmiş toplumsal hedefler nedeni ile ütopyacılık; bilgi ve kültürel analiz yeteneğinin sonuçlarından birisi olan liderlik bunlar arasındadır.

Bu araştırma, küçük burjuva aydınının 1960–1980 ve 1980–2000 arası dönemde yaşadığı dönüşümü ve temel eğilimlerini Türk romanı üzerinden ve Türkiye’deki modernleşme ile ilgili temel tartışma alanları bağlamında karşılaştırmalı olarak anlamaya yönelik bir çalışmadır. Bu bağlamda, Türk modernleşme sürecinin yarattığı sosyo-kültürel dönüşüm, bu sürecin toplumda ortaya çıkardığı yeni zihinsel kalıplar, yaşam tarzları, statü farklılaşması ve sınıfsal boyut, küçük burjuva aydınının Türk romanındaki betimlenmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Küçük burjuva aydınının betimlenmesinde, Türk modernleşme sürecinde önemli yer tutan temel tartışma alanları olan Doğu-Batı, aydın-halk, kent-köy ikilikleri ile zenginliğe bakış ve iktidara bakış irdelenmiştir.

Birinci bölümde, araştırmanın amacı, önem, varsayım, sınırlılıklar ve tanımlar ele alınmıştır. İkinci bölümde, küçük burjuva aydınının ortaya çıkış süreci ve özellikleri ele alınmış; sonrasında, Osmanlı Türk modernleşmesi sürecinde belirleyici olan eksenler: Doğu Batı, kent taşra ve aydın halk ikilikleri, ayrıca zenginlik ve iktidar kavramlarının araştırma bağlamındaki anlam çerçevesi üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise Osmanlı Türk modernleşmesi sürecindeki önemli kavşak noktaları ve yaşanan önemli gelişmeler özetlenmiş; her dönemin karakteristikleri ve küçük burjuva aydınının o dönemdeki temel özellikleri betimlenmiştir. Üçüncü bölümde, çözümlemesi yapılacak romanlar ve araştırma yöntemi için yapılan arayışlar ayrıntılarıyla paylaşılmıştır. Dördüncü bölümde ise seçilen romanlardan elde edilen veriler ve yapılan değerlendirmeler sunulmuştur. Beşinci bölümde, sonuç ve tartışmaya yer verilmiştir.

1.1. Amaç

Bu çalışmanın genel amacı, Türkiye'nin modernleşme sürecinin 1960–1980 ve 1980-2000 arası dönemlerinde küçük burjuva aydınlardaki kültürel değişimin romanlarda nasıl yansıtıldığını ortaya koymaktır. Bu genel amacı gerçekleştirmek için sözü edilen dönemlere ilişkin, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Küçük burjuva aydınlarının Doğu ve Batıya bakışları nasıldır?
2. Küçük burjuva aydınlarının aydına ve halka bakışları nasıldır?
3. Küçük burjuva aydınlarının kente ve taşraya bakışları nasıldır?
4. Küçük burjuva aydınlarının zenginliğe bakışları nasıldır?
5. Küçük burjuva aydınlarının iktidara bakışları nasıldır?

1.2. Önem

Bu çalışma; Türkiye’de, toplumsal ve bireysel yaşamın her alanını derinlemesine etkileyen birer kırılma noktası olarak 1960 ve 1980’leri izleyen yılları küçük burjuva aydınının nasıl yaşayıp anlamlandırıdığının, romancıların bakış açısıyla ortaya konulması bakımından önemlidir. Ayrıca bu araştırma, kültürel değişimin romanlar üzerinden ne kadar ve nasıl sorgulanabileceğinin bir örneği olacaktır. Bu yönüyle gelecekte yapılacak kültürel araştırmalara özellikle yöntemiyle ışık tutması beklenmektedir.

1.3. Varsayım

Bu çalışmada, küçük burjuva aydınındaki değişimin o döneme ilişkin romanlar üzerinden araştırılabileceği varsayılmıştır.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma;

- 1960-1980 arası dönemde yayımlanan Oğuz Atay'ın “Tutunamayanlar” ve Adalet Ağaoğlu'nun “Bir Düğün Gecesi” romanları ile 1980-2000 arası dönemde yayımlanan Orhan Pamuk'un “Kara Kitap” ve Mehmet Eroğlu'nun “Yüz:1981” romanları
- Bu romanlarda yer verilen küçük burjuva aydın tiplerinin Doğu-Batı, kent-taşra, aydın-halk ile iktidar ve zenginliğe bakışının nasıl olduğunun ortaya konulmasıyla sınırlıdır.

1.5. Tanımlar

Modernleşme: İçinde yaşanılan çağın en ileri toplumlarının ulaştığı düzeye ulaşma çabası.

Batılılaşma: “Çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir (Tunaya, 2004: 17)”.

Aydın: Soyutlama yeteneği ve eğitim düzeyi ile bilgi işleme ve topluma öncülük etme yeteneğine sahip insan.

Küçük Burjuva Aydını: Osmanlı Türk modernleşmesi sürecinde yapılan reformlar sonucunda kurulan Batı tipi okullarda yetişen ve kültürel, sosyal, siyasal ve teknolojik dönüşümlere öncülük eden, 1980'li yıllara kadar temel istihdam alanı kamu olan, 1980 sonrasında ise ekonomik yapıda devletin gücünün zayıflaması ve zihniyet değişimi ile devletten bağımsızlaşmaya başlayan aydın tip.

2. Alanyazın

Bu tezin temel amacı; Türkiye'nin modernleşme sürecinde kendine has özellikler taşıyan 1960-1980 arası dönem ve 1980-2000 arası dönemde küçük burjuva aydınındaki kültürel değişimi karşılaştırmalı olarak anlamaktır. Alanyazın bölümünde, araştırma bağlamında önemli olan kavramlar, kuramsal tartışmalar, Türk modernleşmesi sürecindeki dönemler ve küçük burjuva aydınının bu dönemlerdeki özellikleri hakkında önemli olduğu düşünülen konular üzerinde durulmuştur.

2.1. Küçük Burjuva Aydınının Ortaya Çıkışı

Batı toplumlarında, modernleşme sürecine toplumsal gelişmeler eşlik etmiştir. Sanayi devriminin yarattığı toplumsal dönüşüm, Avrupa toplumlarında burjuvazi ve işçi sınıflarını ortaya çıkarmıştır. Burjuvazinin ayırt edici vasfı sermaye sahipliği üzerinden statü elde etmesi iken; işçinin ayırt edici vasfı emeğini satarak üretim süreci içinde yer almasıdır.

Yukarıda tanımlanan iki ana sınıf arasında, Avrupa toplumlarında küçük burjuvazi olarak tanımlanan bir toplumsal tabaka bulunmaktadır (Marshall, 1999; Şenel, 2001). Kendi içinde ikiye ayrılan bu tabakayı oluşturan eski küçük burjuvazi esnaf ve zanaatkârlardan oluşmaktadır (Marshall, 1999). Sanayi devrimi ile ortaya çıkan toplumsal değişimlerin etkisi ile büyüyen grup ise yeni küçük burjuvazi olarak tanımlanmaktadır. Bu tabaka, bilgi işleme yetenekleri ile diğer toplumsal gruplardan ayrılmaktadır. Ayırt edici vasfı aldığı nitelikli eğitim olan bu toplumsal grup, bilgi işleme yeteneğini eleştirel bir biçimde kullanan, kültürel birikim sahibi “aydın” tipin en önemli kaynağıdır (Mardin, 2006a).

Aydının ilk örneği, bilgi birikiminin yeni nesillere aktarılmasını sağlama işlevine sahip olan öğretmendir. Bilginin aktarılması sürecinde bilgi işlemeyi bilen ve bunu eksik ve kusurlu yanları ile analiz etme ayrıcalığına sahip öğretmen ilk “aydın” tipin kaynağıdır (Mardin, 2006a). Eski bilgi şemasını, eski insan toplumlarında en iyi şekilde bilen öğretmen; sanayi devrimiyle oluşan toplumsal yapıda önemli bir yer tutan yeni küçük

burjuvazi (Y.K.B) ile benzer özelliklere sahiptir. Bu bağlamda sanayi devrimi ve kapitalistleşme süreciyle genişleyen Y.K.B. tabakası, içinden aydın çıkarmaya en yatkın toplumsal gruptur. Toplumsal değişim ve teknolojik gelişme sürecinde yeni sembol ve kültür üretimini ve yaşam tarzları düzeyindeki değişimleri gerçekleştiren bu toplumsal tabakadır (Bourdieu, 1984). Bu bağlamda Y.K.B. sınıfı, Batı toplumlarında aydın ve öğrenci hareketleri gibi önemli sosyal ve politik sonuçlar doğuran olayların da önemli başlatıcıları olmuşlardır. 68 kuşağı olarak adlandırılan toplumsal grup; aydınların ve üniversite gençliğinin çağdaş toplumlardaki etki gücünün en iyi göstergesidir.

Osmanlı Türk modernleşmesinde K.B.A'ları çok önemli bir rol oynamışlardır. Teknoloji, kültür ve siyasal yapıda gerçekleşen reformlar öncelikle K.B.A.'ları tarafından benimsenmiş; basın yayın, edebiyat ve eğitim yolu ile toplum kesimlerine yayılmıştır (Mardin, 2005; Berkes, 2006).

Osmanlı yönetici elitlerinin, askeri alandaki geriliğin farkına varmaları sonucunda askeri mühendislik alanında başlayan eğitim reformları; Osmanlı toplumunda ilk K.B.A. tiplerin ortaya çıkmasını sağlayacak gelişmelerin de önünü açmıştır. Yeni kurulan okullardan yetişen aydın tipler hem bir sınıf bilinci geliştirmişler, hem de bilgi işleme yetenekleri ve devlet mekanizması içinde elde ettikleri etkin konumları sayesinde devlet yapısını, toplumu ve kültürü dönüştürecek bir liderlik rolü üstlenmişlerdir. Elde edilen bu iktidar gücü, K.B.A. tiplerin³, giderek çıkar dayanışması ve sınıf bilinci geliştirmelerini sağlayacak sonuçlar doğurmuştur (Mardin, 2003b).

Küçük burjuva aydınının örnekleri olarak gazete yazarı ve edebiyatçılar; Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türk geleneğinde oluşan K.B.A. kendine özgü belirli özellikler göstermektedir.

³ Tip kavramı, bu çalışmada K.B.A.'lar başta olmak üzere toplum içindeki belirli bir grubun ortak özelliklerini yansıtan kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Edebiyat alanında önemli bir ayrımı ifade eden "tip"-"karakter" sınıflandırması göz önüne alınmamıştır.

2.2. Küçük Burjuva Aydınının Özellikleri

1980’li yıllara kadarki zihniyet dünyasında devletin merkezi bir konumda yer aldığı görülmektedir (Belge, 1983c). Dolayısıyla, Osmanlı Türk geleneğinde K.B.A. insanlar; başlangıçta bütünüyle bürokrasi içinde yer almıştır. Bu durum K.B.A.’nın şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahiptir. Taşrada görev üstlenen K.B.A. halkın ötesinde “ayrıcalıklı” bir konumda olmuştur. “Halkın dışında ve üstünde” olma durumu, geleneksel iktidarı temsil eden devletin K.B.A.’nın zihniyet dünyasında kemikleşen bir yer edinmesini kolaylaştırmaktadır (Ülgener, 2006b).

Geleneksel yüksek öğretim sisteminin K.B.A.’ya yüklediği görev, halkı aydınlatma ve onu değiştirme biçiminde formüle edilmiştir (Belge, 1983c). Bu görev bilinci; 1980 sonrasına kadar, K.B.A.’nın Osmanlı Türk modernleşmesi sürecinde ortaya çıkışından itibaren sergilediği belirgin bir özelliğidir. Öğretme misyonu; bu çerçevede, K.B.A.’nın bazı durumlarda zor kullanarak öğretim biçimini meşru kılan zihniyetini de içermektedir.

Osmanlı toplumundaki fıkıh alışkanlığı, K.B.A. için de geçerli bir özelliktir ve Batı düşüncesinden aktarmacılık alışkanlığı ile birlikte günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Meriç, 1983). Bu çerçevede Osmanlı Türk geleneğinde K.B.A. “yaratıcı” değil “tekrarcı”, “aktarmacı” kişiliklerdir.

K.B.A.’nın diğer bir karakteristiği halkın dışında ve üstünde yer alma bilincidir (Ülgener, 2006b; Çetinsaya, 2004). Batıdan gelen “doğru” bilginin aktarılması sürecindeki üstünlük algısı, K.B.A.’nın halka bakışını etkileyen faktörlerden birisidir. K.B.A. halk ile aynı dili konuşmamaktadır. Öncelikle kitabidir ve dünyayı anlamlandırma biçimi halktan farklıdır. Sözlü kültür geleneğine yaslanan halk kültürü, kitabi bilginin ürettiği idealler ve ütopylar için uygun bir zihniyet dünyası üretmemektedir. Hayat içinde karşılaşılan sorunlar için pratik çözümler üretmek halk kültürünün özelliklerinden birisidir. Dünyayı algılama biçimindeki bu farklılık K.B.A. ile halk arasındaki en önemli iletişim sorununu üretmektedir.

K.B.A.’nın diğ er bir özelliği; Batılılaşma deneyimi sürecinde öğrendiği ve benimsediği yaşam tarzıdır. Batı toplumlarından öğrenilen davranış kalıpları ve değerler sistemi K.B.A. ile halk arasındaki yaşam pratiğinde büyük bir mesafe üretmiştir (Mardin, 2004a; Meriç, 2005).

1980 sonrasında dünyadaki dönüşüme paralel olarak serbest piyasa ekonomisine geçilmiş ve devlet küçülmeye başlamıştır (şenatalar, 1995; Oyan, 1995). Osmanlı İmparatorluğu’ndaki reform sürecinde devlete bürokrat yetiştirmek için kurulan yüksek  ğretim sistemi özel sektöre yönetici yetiştirmek üzere kendisini yeniden tanımlamıştır. Bu yeni durumun üreteceği zihniyet değişimi; özel sektörde istihdam edilmenin yarattığı ve özel hayata yayılan yeni bir yaşam tarzı ve anlayışı ile eklemlenerek K.B.A.’nın kendisini tanımlama biçiminin değişmesini getirmiştir (şimşek, 2005; Bali, 2002). Batının ürettiği “doğru” bilginin aktarılması misyonu bu süreçte zayıflamaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler bilgiyi aktaran K.B.A.’nın bu fonksiyonunun ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Kentleşmenin ve bununla eşzamanlı olarak gerçekleşen refah artışının yarattığı toplumsal tabakalar arasında yukarıya doğru hareketlenme ve tüketimin bütün toplum katmanları için bir “yaşam tarzı” halini alması 1980 sonrasında K.B.A. ile halk arasındaki yaşam tarzı üzerinden oluşan mesafenin silikleşmesine neden olmaktadır (Oktay, 1995). K.B.A. Osmanlı Türk geleneğinde belirli tartışma alanları üzerine düşünmek durumunda kalmış ve kendisi de bu tartışma alanlarından etkilenmiştir.

2.3. Türk Modernleşmesi Sürecinde Belirleyici Olan Eksenler ve Tartışma Alanları

2.3.1. Doğu-Batı

“Doğu” ve “Batı” kavramları siyasi anlamda ortaya çıkmış bir bölünmeyi işaret etmektedir. Püsküllüoğlu’na göre (2007); Batı, Avrupa ve Kuzey Amerika’yı tanımlar. Doğu ise Avrupa’ya göre Kuzey Afrika’nın bir bölümü ile Asya’dır.

McNeil Dünya Tarihi isimli eserinde (2004), tarih öncesi çağlarda güçlü ve etkili olan Ortadoğu, Hint, Yunan ve Çin uygarlıklarının; 1500'lü yıllara kadar hem etki ve güçlerini sürdürdüklerini, hem de özerk bir şekilde varolduklarını belirtmektedir. McNeil'e göre bu denge, Avrupa'nın 1500'den sonraki hızlı gelişimiyle bozulmaya başlamıştır.

Avrupalı denizciler yeni keşiflerde bulunmak üzere çıktıkları yolculuklarda, daha önce varlıklarından haberdar olmadıkları çeşitli toplumlarla karşılaştılar. Keşfettiği toprakların yeraltı ve yerüstü zenginliklerine el koyan Batı, giderek zenginleşmesine koşturarak kendisine büyük bir güven duymaya başladı ve sonrasında sahiplendiği o ülkelere "uygarlık taşımayı", zorla da olsa onları "modernleştirmeyi" kendisine görev edindi (Sezer, 2000).

Bir yanda yeni kıta ve ülkeler keşfeden, öte yanda aklı ve bilimi inançtan özgürleştiren Avrupa hızla gelişip zenginleşirken; mirasçısı olduğu Antik Yunan'da kullanılan "uygar-barbar" ayrımını-sınıflandırmasını da yeniden inşa etmeye başladı. Dolayısıyla Doğu-Batı ikilemi Truva savaşına kadar tarihlenebilir (Belge, 2005). Bir bilim dalı olarak oryantalizmin (şarkiyatçılık) ortaya çıkıp gelişmesinde; geleneksel Avrupa entelektüel çevrelerinde varolan Doğu-Batı ayrımı düşüncesinin önemli etkileri olmuştur (Wallerstein, 2005: 25). Sezer'e göre (2000) Doğu-Batı ayrımı konusunda söylenenlerin; "Yunan-barbar" ve Orta çağdaki "Hilal-Salip" ayrımlarından farkı yoktur ve Batı uygarlığının başlangıcından bu yana üretilen bir terminolojiye işaret etmektedir.

Günümüzdeki Doğu-Batı tartışmaları ise; Batı dışı toplumların, yeni kıtaların keşfi ve sonrasındaki sanayi devrimi ile kurulan hegemonik ilişkilerle yüz yüze gelmeleriyle başlamıştır. Bu yüzleşmeyle başlayan ve Batı gibi olma yolundaki çabalar modernleşme olarak isimlendirilmektedir.

Osmanlı ve Türk toplumlarında Doğu ve Batıyı niteleyen özelliklerin, dolayısıyla modernleşmenin iki farklı şekilde değerlendirildiği söylenebilir. Berkes (2006), Tekeli (2004), Gökalp (1970) ve Tanpınar (2007) ... gibi düşünürler modernleşmeden yana tavır koymaktadırlar. Onlar modernleşmeyi savunurken medeniyet dairesi değiştirmenin

doğal ve gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. Çünkü burada bir tercih değil bir zorunluluk söz konusudur. Karşı görüşte olan Sezer (2000), Güngör (2006) ve Hilmi Yavuz (2000) gibi düşünürler ise bunun bir zorunluluktan ziyade bir “tercih” ama yanlış bir tercih olduğunu belirtirler. Onlara göre yapılan tanımlamalar Batı merkezlidir ve tahakküm kurucudur. Aydınlar ise bu süreçte halka yabancılaşmaktadırlar. Aşağıda bu iki yaklaşımın temel savları kısaca açıklanmaktadır.

Birinci grupta yer alan aydınlar göre Batıda ortaya çıkan “modernite projesi”; onu kaçınılmaz olarak dünyayı değiştirmeye yöneltmiştir. “Eğer bu proje dünyanın başka bir yerinde ortaya çıkmış olsaydı, aynı şekilde tüm dünyayı değiştirecek bir etki yaratacaktı” (Tekeli, 2004: 19). Çünkü modernite evrenseldir. O nedenle Batıda ortaya çıkan modernite projesi belli özellikleri ile Doğu olarak tanımlanan coğrafyayı da etkilemiş ve Batılılaşma süreci bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Batılılaşma taraftarlarına göre söz konusu olan “Batıcılık” değil, evrensel bir modernite projesine eklenmektedir (Ülken, 1994; Tekeli, 2004). Ülken medeniyetin bir bütün olduğunu, dolayısıyla bu eklenme sürecinde seçmeci bir şekilde kültür-teknik ayrımının da yapılmaması gerektiğini belirtir.

Modernleşmenin bir tercih olarak benimsenmesi gerektiği görüşünü savunanlardan Ziya Gökalp, kendi grubundaki insanlardan bir yönü ile farklı düşünmektedir. Bu yön, doğru bir sentez yakalanması gerektiği fikridir. Ziya Gökalp (1970), Akdeniz kıyılarında yaşayan ulusların ortak medeniyeti olan “Akdeniz Medeniyeti”nden eski “Yunan Medeniyeti”nin; ondan doğan “Roma Medeniyeti”nden de Doğu ve Batı medeniyetlerinin doğduğunu ileri sürmektedir. Gökalp, Doğu ve Batı medeniyet daireleri için şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

...başka bir mantığı, başka bir estetiği, başka bir hayat görüşü vardır. Bundan dolayıdır ki, medeniyetler birbirine karışamıyorlar. Yine bundan dolayıdır ki, bir medeniyeti bütün sistemiyle kabul etmeyenler, onun bazı kısımlarını alamıyorlar... Bu noktayı iyi anlamamış Tanzimatçıların bizi Avrupa medeniyetine dış görünüşü taklit etmek yoluyla sokmağa kalkmaları, bundan dolayı kısır kaldı (Gökalp, 1970: 54–55).

Gökalp'e göre (1970), Doğu ve Batı iki ayrı medeniyet dairesidir ve gerektiği zaman hars korunmak suretiyle medeniyet dairesi değiştirilebilir. Nitekim Yahudiler Doğu medeniyet dairesine, Japonlar uzak Doğu medeniyet dairesine ait olmalarına rağmen ilerlemeleri sonrası Batı medeniyet dairesine girmişlerdir. Yapılması gereken doğru bir sentez yakalamaktır. Aksi takdirde “kültürel yozlaşma” ve “gerileme” kaçınılmazdır.

Hilmi Yavuz, aydınlanma düşüncesi ile karşılaşan Osmanlı aydınlarının bütün Avrupa düşünce geleneğini “göremediğini” ve Batıyı yanlış anladığını belirtir; sonuç olarak 200 yıllık Batılılaşma serüveninin sonucunun Batılılaşma değil “oryantalizm” olduğunu söyler. Ona göre, aydın sınıf Türkiye’de Türkiye’yi Batının gözü ile görmektedir (Yavuz, 2000: 102). Güngör (2006), Batılılaşma sürecinin halka yabancılaşmış aydınlar ürettiğini ve bunun temel sebebinin “kozmpolit” zihniyet dünyası olduğunu belirtir.

Modernleşme ve/veya Batılılaşma süreci büyük tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Ortaya çıkan büyük değişim, toplumsal yaşamın bütün alanlarına sirayet etmekte ve bütün toplumu dönüşüme zorlamaktadır. Bu süreç aydınların Doğu ve Batı ile ilişkisini modernleşme sürecinin başından beri büyük bir tartışma alanı haline getirmekte ve bu tartışma günümüzde de devam etmektedir.

2.3.2. Aydın-halk

Küçük burjuva aydınının dönüşümünün gözleneceği “aydın-halk” ikiliği, yukarıda özetlenen “Doğu-Batı” ayrımının Osmanlı Türk toplumundaki izdüşümü olarak görülebilir. Batı aydına, Doğu ise halka karşılık gelmektedir. Batının Doğuyu modernleştirmek istemesi gibi, aydın da halkı modernleştirmek istemektedir.

Osmanlı Türk geleneğinde aydınlar ile halk arasında büyük bir mesafe olduğu ve bu mesafenin mutlaka kapatılması gerektiği konusunda düşün insanları (Gökalp, 1970; Mardin, 2006a; Berkes, 2006) hemfikirdirler. Ancak bu sorunun üstesinden gelmede yaşanan sıkıntıların, aydınların kültüründen mi yoksa halkın kültüründen mi kaynaklandığı konusunda farklı düşünmektedirler.

Mardin (2004a), Osmanlı İmparatorluğu’nda katı bir statü düzeni olduğunu ve bunun sonucunda da kültürel bir bölünmenin yaşandığını belirtmektedir. Bu bölünme saray ve taşra kültürü arasında oluşmuştur. Bir sermaye sınıfının yokluğu ve sarayın toplum üzerinde dolaysız tahakküm kurabilmesi, özerk kültürel alanların ortaya çıkmasını engellemiştir. Taşra durağanlaşmış, saray ise yüksek kültürü üretmiştir. Aydınlar kültürlerini bu gelenek üzerine inşa ettikleri için halka gitmeye çalıştıklarında bile saray kültürüne sırtlarını dayamak ve halkı ötekileştirmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bu kültürel bölünme, Tanzimat sonrasında Batılılaşma ile eklemlenmiş ve yeni şekiller olarak devam etmiştir.

İstanbul’da kültürel ayrım coğrafidir. Bir tarafta, Frenkler, Levantenler, taş binalar, yabancı töreler, günah ve işaretle dolu olan Beyoğlu, diğer tarafta, mahalle sathında beraberliğin yaygın olduğu ve sıkı bir cemaatin oluşturduğu şehrin Müslüman kesimi (Mardin, 2004a: 38).

Halk için Beyoğlu, korkulan ve nefret edilen ötekiyi temsil etmeye başlamıştır (Mardin, 2004a: 40). Halk değerlerinin seçkinlere karşı savunulması tarihsel bir süreklilik arz eder (Mardin, 2004a: 54). Bu bağlamda, modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni eğitilmiş ve Batı kültürü almış tiplerin halkta bir tepki yaratması kaçınılmazdır.

Aydın problemine geniş bir tarihsel perspektif içinden bakan Ülgener, Osmanlı Edebiyatı’ndan seçtiği “terkib-i bend”ler üzerinden toplumdaki iki ana tipin (Ziya Paşa ve Ruhi) zihniyet dünyasının analizini yapar.

Birinde rütbe ve mansıp dağıtımının üst kademelerine tırmanmayı başarmış bürokrat entelektüel karışımı ihtiras insanının hırçınlıkları, sancıları; öbüründe şeyh ve eşraf karışımı feodal düzenin alt (veya en fazla orta) kademelerinde kalakalmış halk adamının mütevekkil, deryadil, “dil ü canı ile kazaya rıza vermiş ” örneği! Biri, kısacası, “tavan”ın, öbürü “taban”ın insanı! ... Tabanın dertleri ile hemhal olmayı Paşa hiçbir zaman ciddi olarak hatırlıdan geçirmemiştir. Kavgası çatıda ve üsttedir. Ruhi’de ise üst ve çatı: Tırmanmayı bir an hayal etmediği bir yükseklik (Ülgener, 2006b: 38).

Toplumsal yapıdaki büyük değişimlere rağmen küçük burjuva aydını Ziya Paşa tipinin zihniyet dünyasını taşımaya devam edecektir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetici elitleri, ayrıca Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde etkili olan mektepli “entelektüel” ve yüksek bürokratlar Ziya Paşa tipine işaret etmektedir.

Güngör (1975) Tanzimat'la başlayan ikili eğitimin doğal sonucu olan kültürel bölünmenin; aydınları “medreseliler” ve “mektepliler” olarak ikiye ayırdığını belirtmektedir. Osmanlı döneminde halka vaaz veren hocalarla medreselerde eğitim verenler aynı kişilerdir; dolayısıyla medreseliler ile halkın referans çerçevesi aynıdır. Osmanlı'da halk ile münevveri ayıran bilgi ve kabiliyet farkıdır. Toplumdaki en üst tabaka, halkın da paylaştığı kültürün ince ve işlenmiş yönünü temsil etmektedir. Ancak Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerle medreselilerin etkisi en alt düzeye indirgenmiş; gerçekleştirilen kültürel dönüşüm halk ile aydınlar arasındaki mesafenin iyice açılmasına neden olmuştur.

Aydınlar ile halk arasındaki mesafe; Osmanlı'da, aşılması gereken önemli bir kültürel sorundur. “...Yeni kurulacak devletin temel politikası halkın milli kültürünü işleyerek Batı medeniyet dairesine girmek olmalıdır” diyen Gökarp (1970), halka yabancılaşmış kozmopolit kentlilerin karşısında milli kültürü işleyecek olan mekteplilerden yanadır. Ancak Cumhuriyet döneminde Gökarp'ın formülü değil, topyekûn Batılılaşma benimsenecektir. Gökarp'ın bakış açısıyla bu durum, “kozmpolit” ve halka yabancı kültürün mektepliler eliyle üretilmesi anlamına gelmektedir.

Mümtaz Turhan da, Cumhuriyet devrimleri sonrasında yetişen aydınların çok ciddi sorunlar ürettiğini düşünmektedir. 1959 yılında yazdığı “Garphlaşmanın Neresindeyiz?” isimli eserinde; Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi ve ürünleri için şu değerlendirmeyi yapar:

Bizde... Tahsil sistemi, bilgi diye verdiği bazı malumat kırıntılarına mukabil en bariz milli karakter vasıflarını tahrip eder; verimsiz de olsa halk çalışkandır, münevver tembelliğı öğrenir; ... Halk kanaatkâr, ağırbaşlı, vakur ve hürmetkârdır. Münevver açgözlü, laubali, şarlattan, ya saygısız

veya dalkavuk olur. Halk umumiyetle dindar ve manevi kıymetlere hala bağlıdır, münevver ise, ne dindar ne dinsiz fakat çok iptidai, dar ve çok fena tarzda materyalist olmuştur (Turhan, 1959: 56).

Yukarıda örneklenen halk-aydın arasındaki “ikilik”, Berkes (2006) tarafından daha farklı değerlendirilmektedir. Ona göre, Cumhuriyet devrimlerinin ortaya çıkması, toplumsal değişimin doğal bir sonucudur ve Tanzimat sonrasında yaşanan ikilikler devrimlerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet devrimleri yeni bir yöneliştir ve çağdaşlaşma sürecinde geleneği temsil edene karşı çağdaş olanı temsil etmektedir. Ona göre, bu ikiliğin ortadan kaldırılmasında kullanılan yöntemler bir zorunluluktur. Berkes, Gökalp tarafından ortaya atılan formülün de Cumhuriyet devrimleri sürecinde aşıldığını belirtmektedir. Ahmet Mithat ve Namık Kemal kuşağı tarafından tartışılmaya başlanan ve Cumhuriyet devrimlerine kadar sürdürülen anlayışa göre; Batı uygarlığınca yapılan baskının sonucu olan değişimler, bu uygarlığın “maddi” yönlerine açık, “manevi” yönlerine kapalı tutulacaktır. Berkes ise, bir uygarlığın bütün olduğunu ve bu formülün yürümeyeceğini şu şekilde dile getirmektedir:

Cumhuriyet dönemi değişmelerinin devrimsel niteliği, işte bu formüldeki sınırları yıkmıştır. ... Cumhuriyet dönemi devrimlerine özelliklerini veren yan, 2. Mahmut zamanında başlayan eğrilmelerin, çarpılmaların, ikiye üçe bölünmelerin çağdaş uygarlık düzeyine uygun olacak yolda bütünleştirilmesi, tutarlılık kazandırılmasıdır (Berkes, 2006: 524).

Berkes’e göre, ortaya çıkan kültürel ikiliğin ortadan kaldırılması sorunu; mekteplilerin hegemonyasını kurmasıyla çözülecektir. Mektepliler Batı uygarlığı dairesindedir ve hars-medeniyet ayrımı süreç içinde önemini yitirmiştir. Dönemin bu en ileri uygarlığı bütünüyle ithal edilecek, bunun öncülüğünü de mektepliler yapacaktır.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet’ten sonra da devam eden aydın-halk ikiliğinde; halktan yana düşünürler, Batı kültürünün benimsenmesiyle birlikte halka yabancılaşmanın ortaya çıktığını, Batının misyonerliğini yapan aydınların “hatalı” olduğunu ileri sürmektedirler. Halk Batılılaşmış aydını, Yakup Kadri’nin

“Yaban” isimli romanında olduğu gibi; “yabancı” olarak görmektedir (Karaosmanoğlu, 2007). Bu ise, toplumsal gelişmeyi zorlaştırmakta hatta engellemektedir. Sorunun halkta, dolayısıyla onun kültüründe olduğunu düşünen aydınlar ise Batılılaşma ve modernleşmenin bir zorunluluk olduğunu ve bu sürecin er-geç halkı değiştireceğini savlamaktadırlar. Varolan halk kültürü gelişmenin önünde engel oluşturmaktadır; bu kültürün savunulması gelişmeyi engelleyecektir. Gökalp’te ise tartışma, hars-medeniyet bağlamında yürütölmüş ve sorun “Batı’dan neyi almalıyız?” konusuna bağlanmıştır.

2.3.3. Kent-taşra

“Kent” sözcüğü, “ilçe ve ilçeden büyük yerleşim yeri” anlamına gelmektedir. Toplumbilim açısından ise, “nüfusunun çoğu ticaret, sanayi ya da hizmet alanında çalışan, tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı” demektir (Püsküllüoğlu, 2007: 1064). Taşra sözcüğü ise, “bir ülkenin başkent ya da anakentleri dışındaki yerlerin tümü” için kullanılmaktadır (Püsküllüoğlu, 2007: 1666). Ancak taşranın günlük yaşamdaki kullanımı oldukça çeşitlidir. Bir başka deyişle, herkesin taşrası farklıdır. İstanbul’a göre bütün Türkiye taşradır. Metropol kentlere göre diğerk küçük kentler, küçük kentlere göre kasabalar, kasabalara göre köyler taşradır (Pekdemir, 2005). Dahası, Doğu taşrası vardır, Batı taşrası vardır.

Taşra sözcüğünün devlet diline girmesi, Osmanlı’nın modernleşmesi sürecinde önemli bir kilometre taşı olan Tanzimat’ın ilanıyla başlamıştır. Nitekim Alkan’a göre (2005), taşra bir Tanzimat icadıdır. Devletin yapılan reformlarla merkezileşmeye başlaması, uzaktaki taşranın keşfedilmesini ve oralara memur atanmasını getirmiştir. Osmanlı’da taşranın asıl önemi, yapılan reformlar karşısındaki tutumları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Reformları “Batı taşrası” (Rumeli Vilayetleri, Batı Anadolu ve Akdeniz kıyısı, Suriye ve Lübnan eyaletleri) desteklerken; “Doğu taşrası” (Orta ve Doğu Anadolu, Irak) karşı çıkmıştır. Anılan Batı taşrası, sonraki süreçte İttihat ve Terakki’nin de destekçisi olacaktır. Yine Cumhuriyet dönemindeki modernleşme sürecinin iki önemli varyantından radikal modernleştiriciler Batı taşrasında; tepkici modernleşmeciler ise Doğu taşrasında güçlü olmaya devam edecektir. Laçiner’e göre (2005), 21. yüzyılın başlarında bu eski ikilem dönüşmeye başlamış ve taşralar merkezle iç-içe girmiştir.

Taşranın Tanzimat sonrasındaki değişmeler karşısında sergilediği tutum, Osmanlı Türk toplumunun modernleşme sürecinin ciddi sorun alanlarından birisidir. Daha önce açıklanan boyutlarla benzerlik kurmak gerekirse; Doğu-Batı ikileminde Doğuya, aydın-halk ikileminde ise halka karşılık geldiği söylenebilir.

Ziya Gökalp taşrayı, “medeniyet probleminin çözümünde esas alınacak bozulmamış olanın kaynağı” olarak nitelemektedir. Aydınlar önce bu kaynaktan (halktan) öz “Türk” kültürünü alacaklar, sonrasında Batı medeniyetinin klasiklerinden alacakları ilhamla bu özü yetkin kültürel ürünlerin üretiminde kullanacaklardır (Gökalp, 1970). Taşrada yaşayan ve Ziya Gökalp’in deyimiyle bozulmamış Türk kültürünü taşıyan insanlar, İkinci Meşrutiyet sonrası süreçte önemli birer figür olarak gerek edebiyat eserlerinde, gerekse düşünce dünyamızda yer alacaklardır (Türkeş, 2005: 159).

Taşranın edebiyat alanında ön plana çıkması, politik hareketlerin etkisiyle olmuştur. İkinci Meşrutiyet sonrası Türkçülük akımının sonucu olarak halkçı ve toplumcu düşünceler yaygınlaşmış ve taşra işlenmeye başlamıştır. Nitekim Ebubekir Hazım Tepeyran’ın “Küçük Paşa”sı ile Ömer Seyfettin’in “Yalnız Efe”si bu dönemde yazılmıştır (Türkeş, 2005).

Milli edebiyat akımının da etkisiyle dikkatlerin taşra üzerinde yoğunlaşması; ilerki yıllarda, taşranın anlatıldığı çok sayıda romanın yazılmasını sağlayacaktır. Bu romanların birçoğunda; yerel ve bozulmamış olanı temsil eden taşra, aydının ortaya çıktığı metropol ile tezatlıkları içinde ele alınmaktadır. Ancak, edebiyatta taşraya gösterilen bu ilgi 20. yüzyılın son çeyreğinde giderek azalacaktır. 20. yüzyılın başında aydınlar tarafından keşfedilen ve 80’li yıllara kadar yoğun şekilde romanlara konu olan taşra; tüketim ekonomisi ve küreselleşme sürecinde paranteze alınacak ve unutulmaya yüz tutacaktır (Türkeş, 2005).

Cumhuriyet döneminde taşraya gösterilen aydın ilgisi, Cumhuriyet idealleri ile örtüşmektedir. Taşranın çeşitli tipler ve mekânlarla edebiyatta kullanılması; bütün ülke sathında yürütülen daha büyük bir mücadelenin manivelasıdır (Türkeş, 2005).

Yazarların, egzotik, yabancı, garip buldukları taşraya yaptıkları –fili ya da hayali- ziyaretlerin, modern hayatın sağladığı ve sağlayacağı imkânları barındıran büyük kentlerin dışındaki hayatları gözlemleme yolundaki bütün gayretlerin ve sonuçta bu gayretlerin merkezine yine kendilerinin yerleştiği... romanlarla ifade etme isteklerinin bir köken/kimlik arayışıyla, romantik yanı ağır basan karmaşık bir hissiyatla ilişkisi vardır. Türk romanında Anadolu’ya taşra olarak bakan... göz, işte bu entelektüelin gözüdür... “zencileri”, “kırmızı” ya da “sarıları” birbirinden ayırt etmeyen, etmek istemeyen oryantalist seyyahlar gibi, taşranın bütün kent, kasaba ve köylerini, bütün insanlarını ve bütün hayatlarını aynılaştıracaktır (Türkeş, 2005: 162).

Taşraya bakan aydının bu şematize etme alışkanlığı, sahip olduğu dünya görüşünün –kültürlenmesinin- bir ürünü olmalıdır. Çünkü, insanları karşılaştıkları herhangi bir şeyi değerlendirirken; o şey hakkında geçmiş yaşantılarına bağlı olarak oluşturduğu inanç ve beklentilerini –şemaları- esas alır.

2.3.4. Zenginliğe bakış

Zengin, “parası ve malı çok olan, varıl” anlamına gelmektedir (Püsküllüoğlu, 2007: 1922). Zenginlik, hem temel ve toplumsal ihtiyaçların rahatça karşılanması, takdir ve saygı görme, güç sahibi olma... bakımından önemli olduğu gibi; zenginliğin hangi yollarla, nasıl edinildiği de önemli bir konudur.

Osmanlı İmparatorluğu’nda zenginlik; varolan toplumsal yapı nedeni ile sadece devlet düzeyinde onaylanan ve bu zenginliğin “adaletle” dağıtıldığı bir yapı içinde olumlanan bir duruma tekabül eder. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezkaç iktidar odaklarının ve zenginleşme olanaklarının oluşmasını engellemiştir. Ancak Tanzimat’ın ilanı bu olguyu değiştirmiş ve getirilen hukuki güvencelerle sermaye birikiminin önü açılmıştır (Mardin, 2003a: 109).

Osmanlı toplumunu zihniyet temelinde inceleyen Ülgener'e göre (2006b) devletin merkezindeki zenginleşme, iktidarın saray merdivenlerinden; taşradakinin ise tekkelerin kapılarından geçtiğini söylemektedir. "Büyük patron"dan "küçük patron"lara doğru yayılan bu rant dağıtma mekanizması; Osmanlı İmparatorluğu'nun temel karakteristiklerinden birisidir⁴. Bu "kültür" günümüzde de devam eden büyük bir gelenek inşa etmiştir (Komşuoğlu, 2009: 21–54).

Mardin 1980 yılında yazdığı "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü" isimli makalesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olan ekonomik kodun bıraktığı mirasın 1970'lerin sonundaki Türkiye'de nasıl olduğu hakkında şunları söylemektedir:

Cumhuriyetin ilk günlerinin burjuva olma yolundaki bürokratinin yıpranması, herhangi bir meşruluğu veya etkisi bulunan "ara sınıflar" hakkındaki geleneksel kuşkunun aldığı yeni biçimdir... Türkiye'nin önde gelen sanayici ve işadamlarının birkaçı, sistem içinde boy gösterme olanağına kavuşturulmuşlardır. Çünkü bunlar, tıpkı geleneksel sistemdeki faizciler kadar kolay bir biçimde denetim altında tutulabilmektedirler. Bununla birlikte, piramidin geri kalan bütün bölümü, görece "eşit" insanlardan meydana gelmelidir. Bu, muhtemelen Osmanlı İmparatorluğu'nun temel ekonomik kodudur ve şimdi de modern Türkiye'de, bir biçimde yeniden üretilmektedir. Böyle bir sistemin yaşayabilir olup olmadığı ise başka bir sorudur (Mardin, 2004d: 238).

Mardin'in ifade ettiği görece eşit insanlar; Ülgener'in (2006b) aydın-halk başlığı altında yaptığı sınıflandırmadaki Bağdatlı Ruhi tarafından temsil edilmektedir. Ziya Paşa ise tepede yoğunlaşan dar bir iktidar kadrosunu temsil eder. Bu durum 1980 sonrasında zenginliğin "meşru" hale gelmesi ile ciddi bir dönüşüm geçirecektir. Eski Osmanlı kodunun yerini yeni bir ekonomik kod alacak ve yeni yaşam tarzları bu bağlamda toplumda kök salmaya başlayacaktır (Bali, 2002).

⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda yerel bir yönetici, mahiyetindeki bir ev hizmetçisini aniden bir kamu görevlisi haline getirebilir (Mardin, 2004d: 213).

2.3.5. İktidara bakış

İktidar kavramı Türkçe sözlükte (Püsküllüoğlu, 2007) “bir şeyi yapabilme gücü, erk”; “bir işi başarabilme yetkisi ve yeteneği”; “devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi”; “bu gücü ve yetkiyi elinde bulunduran kuruluş, parti” olarak açıklanmaktadır.

Türk toplumu özelinde iktidar kavramının taşıdığı anlam, Mardin’in (2003b) “merkez çevre” sınıflandırması ve Divitçioğlu’nun (2010) “Asya tipi üretim tarzı” bağlamında tanımladığı büyük bir gelenek üzerine oturmaktadır. Türkiye’deki politik ve kültürel bölünme Mardin’e göre, merkez çevre ikilemi üzerinden okunabilir. Avrupa toplumlarında üretilen özerk yapılar, merkezle müzakere halinde sürekli eklemlenme yaşarken (önce burjuvazi sonra işçi sınıfı) Osmanlı geleneğinde merkezle eklemlenme Batı tipi bir gelenek inşa edememiştir. Osmanlı’da ortaya çıkan durum, modernleşme sürecinde keskinleşen bir kültürel dönüşüm ve bilinç yarılması olarak güç kazanmıştır (Mardin, 2003b).

Toplumlar belli bir kültürel gelenek üzerine otururlar. Osmanlı Türk geleneğinde iktidarın meşruiyeti “daire-i adalet” olarak adlandırılan bir formül ile sağlanmaktadır. Divitçioğlu’na göre bu formül, İslam ülkelerinin iktisadi ve sosyal yapılarını belirlemede kullanılabilecek bir modeldir. Bu bağlamda, devletin toprak üzerindeki mülkiyetinin tek gerekçesi, üzerine aldığı kamu iş ve hizmetlerini yapmasıdır. Yani adalet mülkün temelidir. Bu model, durağan bir toplum modelini göstermektedir (Divitçioğlu, 2010). Bu döngü devam ettiği sürece devlet iktidarı meşrudur ve toplumun zihniyet dünyası bunu onaylar.

Mülk ve Devlet asker ve rical ile dir.

Rical mal ile bulunur.

Mal reayadan husule gelir.

Reaya adlile muntazam-ül-hal olur (Naima, 1967: 49).

Küçük burjuva aydınının Türk toplumunda iktidar ile olan ilişkisi; geleneksel iktidar algısını referans alarak, onunla arasına koyduğu mesafe çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu algıda devlet ve bürokrasi merkezi bir rol oynamaktadır.

2.4. Türk Modernleşmesinde Dönemler ve Küçük Burjuva Aydını

2.4.1. Tanzimat-1908 arası dönem

2.4.1.1. Türk modernleşme sürecinin kurumsallaşması

Türk modernleşmesinin başlangıcı olma onuru Tanzimat’a aittir. Devamındaki birinci ve ikinci Meşrutiyet dönemlerinde modernleşme çabalarının artarak sürdüğü ve sürecin kurumsallaştığı söylenebilir. Siyasal ve toplumsal bazı düzenlemelerin öngörüldüğü Tanzimat döneminin, 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Humayunu ile başladığı ve 1877 Osmanlı-Rus harbiyle sona erdiği kabul edilmektedir (Devellioğlu, 2007: 1032). Bu savaşın öncesinde padişah olan Abdülhamid’in 1876’da ilan ettiği Meşrutiyet’i kısa bir süre sonra sonlandırarak kurduğu otoriter yönetim; 33 yıl sonra İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile sona ermiştir.

Osmanlı Devleti Tanzimat fermanıyla; “asırlar içinde bir medeniyet dairesinden çıkarak başka bir medeniyet dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu (Tanpınar, 2007: 126)”. Tanzimat, “...askeri ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın siyasi-hukuki bir şekil alması demektir (Ülken, 1994: 36)”.

Tanzimat dönemini başlatan Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda; hem dış baskıların etkisi hem de reform gereksinimleri ile ortaya çıkan (Çetinsaya, 2004) şu düzenlemeler öngörülmüştür:

- “Padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması,
- İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi,
- Zorunlu askerlik sistemi,

- Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik (Zürcher, 2006: 79)”.

Abdülhamit dönemi öncesinde Tanzimat yönetimine duyulan tepki ile oluşan, Yeni Osmanlılar ve onların görüşlerinden etkilenecek Abdülhamit döneminde daha da güçlenen ve çoğu Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye kökenli yeni nesil memurların, dönemin düşünce hayatı üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Öyle ki, birinci ve ikinci Meşrutiyet’ler bu kadroların baskısıyla ilan edilmiştir.

Tanzimat’ın ilanından sonraki dönem; Avrupa kültürünün Adab-ı muaşeretini de içerecek şekilde aktarıldığı bir süreci de içermiştir. Bu süreç Osmanlı toplumunda; şehirli insanların yaşama biçiminde yapılacak değişimleri; Cumhuriyet döneminde ise bütün ülkeye yayılacak olan toplumsal bir değişmeyi ifade edecektir. Osmanlı’da Adab-ı muaşeret önce saray (siyasi yapı), sonrasında üst tabaka aileliler (bürokrasi) tarafından benimsendi. Şehir bazında İstanbul bu kültürün ilk girdiği kent, orada yaşayan azınlıklar da bu kültürü en hızlı benimseyen kesim olmuştur (Meriç, 2005).

2.4.1.2. Küçük burjuva aydınının özellikleri

Zürcher’e (2006) göre Tanzimat döneminde iktidar; saraydan, bürokrasinin kulluktan yeni kurtulmuş bürokratlarına doğru kaymaktadır. Özellikle hariciye nezareti çok güçlenmiştir. Müsadere sisteminin kaldırılmasına bağlı olarak memurlar güçlenmeye başlamış, sermaye biriktirebilecek, mal ve mülklerini miras yolu ile çocuklarına ve akrabalarına aktarabileceklerdir. 19. yüzyılda bürokratlar yeni bir “sınıf bilinci” geliştiriyorlar ve yeni taleplerde bulunuyorlardı. Jön Türkler ve Yeni Osmanlılar hareketlerinin temel motivasyonu; söylem düzeyinde halkçılık ve vatanın kurtarılması olmakla birlikte, temel dinamik; okumuşların iktidarı paylaşma özlemiydi (Belge, 1983b: 1291). “...Bürokratlar kulluk statülerini reddetmekte, siyasal iktidarın dizginlerini ele geçirip çağdaşlaşma hareketinin önderliğini üstlenmekteydiler (Mardin, 2003a: 109)”.

Etkin Tanzimat bürokratlarının sahip olduğu zihniyetin ortak paydası “eski usullerden vazgeçmek” olarak özetlenebilir (Çetinsaya, 2004: 55). Bu dönemin başat özelliklerinden birisi de İstanbul’da Batı tarzı yaşamın gelişmesi ve taklit yolu ile topluma yayılmasıdır (Tanpınar, 2007: 128). Batılılaşmayı amaçlayan politikalar; zihniyet dünyasını değiştirirken, gündelik yaşamı da dönüştürüyordu. Tıbbiye’de verilen Fransızca eğitim sayesinde; önceki dönemde “Gülistan” okutulurken, yeni dönemde Fransız materyalist filozoflarından Voltaire’e kadar pek çok düşünürle tanışmak mümkün olmuştu. “...tarihinin ilk aşamasında Tıbbiye, doktor yetiştirmekten çok eğitim, bilim, düşün ve yönetim alanlarında ilk modern eğitilmiş kişileri yetiştirmiştir (Berkes, 2006: 234)”.

Dil bilen pek çok kişi tercüme odasına girmiş ve ünlü birçok düşünür bu bürodan yetişmiştir. Bu dönemde Fransız hükümetinin destek ve önerisiyle Galatasaray Lisesi, Darü’l-fünun, Robert Kolej, Fransız ve Avusturya Katolik okulları ile İngiliz, Alman ve İtalyan okulları açıldı. “...bu yabancı okullar yüksek gelirli Müslüman Osmanlılar arasında, yalnız Batılılaşmaya değil, aynı zamanda mensup oldukları toplumun cahil ve avam halkından ayrılan seçkin bir zümresinin doğmasında da etkili oldular (Berkes, 2006: 243)”.

Tanzimat’ın getirdiği okullarda yetişen yeni subay, memur, hukukçu, gazeteci vb. meslek elemanları; sonraki süreçte önemli rol oynamışlardır (Lewis, 2004). Tanzimat döneminin Batı tipi okullarında yetişen mektepli memurlar giderek güçlenirken; eski eğitim kurumlarının faaliyetlerini sürdürmesi nedeniyle, bütünüyle farklı iki zihniyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ülken, 1994). Medrese ve Batı tipi okullarda yetişen insanlar arasındaki ikilikler Türk romanının doğuşundan itibaren sıklıkla işlenmiş, bu bağlamda çeşitli tipler yaratılmıştır.

Tanzimat döneminde üç tip memur vardır: Gelenekçi Müslüman memurlar, gayrimüslim memurlar ve modernist Müslüman memurlar. Modernist memurlar, modernliği Fransızcadaki ustalık ve Parisli tavır ve modaların taklidinden ibaret zannedenlerden oluşur. Bu kişiler... bütün ciddi fikirli kimseler tarafından “alafranga çelebiler” olarak adlandırılır (Çanaklı, 2007: 33)”. Bu tanımlama “Fransızlaşmış

eğlence düşkünleri” anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde, popüler Batı gençliğinin taklitçisi olarak görülen gençler için kullanılan “tiki” sıfatının Tanzimat’taki karşılığının “alafranga çelebi” olduğu söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda zihniyet dünyası -gerilik bilincinin doğmasından sonra- Batı etkisinde şekillenen ilk aydın grubu Yeni Osmanlılardır. Mardin (2006b) bu aydın grubunu liberal olarak tanımlar ve Tanzimat dönemi yüksek bürokrasisine karşı muhalefet içinde olduklarını belirtir. Yeni Osmanlılar, liberalizme dayanan ve geleneksel yapı içinde bir zihniyet dönüşümüyle sağlanabileceğine inandıkları bir adalet arayışı içindeydiler. Anayasacılığı savunuyorlardı. Yeni Osmanlılar’ın toplumsal tabanı, Tanzimat devlet hiyerarşisi ile İstanbul’un Batı’dan haberdar “sosyetesiydi” (Mardin, 2004c). Aynı şekilde, 1890’ların Jön Türklerinin toplumsal tabanı da Batı tipi okullarda yetişen bürokratlardı.

Mardin’e göre (2005), Jön Türklerin en derin özlemlerinin hürriyet olduğu doğru değildir. Onların esas isteği Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını durdurmaktır. Mardin, Jön Türklerin radikal olmaktan ziyade muhafazakâr olduklarını, düşüncelerini varolan yapıyı yıkmak üzerine kurmadıklarını, ütopyacı olmadıklarını söyleyerek radikallik eksikliğinin İslam ülkelerinde yaygın bir durum olduğunu belirtir.

Tanzimat ve sonrasında Batılı yaşam tarzının hızlı bir biçimde topluma girmesiyle ortaya çıkan Osmanlı’nın modern bireyi, kendi toplum hayatına yabancılaşmış bir insan görünümündedir (Meriç, 2005). Tanzimat dönemi, aydınlar arasında bölünmeye neden olmuş, medrese anlayışı ile Batılı düşüncenin farklı şekillerde çatışacağı bir sürecin de başlatıcısı olmuştur. Öte yandan, düşünsel tartışmaların gazeteler üzerinden halka ulaştırılmasıyla ilk kez bir kamusal alanın oluşması; çeviri romanların (Telemaque, Sefiller, Robinson Cruise, Monte Cristo, Paul ve Virginie...) yayınlanması ve ilk Türk romanlarının (Letaif-i Rivayat, Müsamere-name, Taaşuk-ı Talat ve Fitnat, İntibah...) yazılması da bu döneme rastlamaktadır (Tanpınar, 2007).

1850’den sonra gazeteler; yeni düşüncelerin yayılması ve kitlelerin sürüklenmesinde önemli bir rol oynamaya başladı. Bu süreç içinde romanlar da gazetelerde tefrika

edilmeye başlanacaktır. Bu süreçte okurlar eğitici olan roman türü ile yeni yaşam tarzını öğrenmeye başlayacaklardır (Tanpınar, 2007). Çanaklı (2007), 1950'ye kadar roman yazarların çoğunun memur olduğunu belirtmektedir. İnalçık (2005), bunun Osmanlı İmparatorluğu'ndan tevarüs eden bir gelenek olduğunu; çünkü edebiyatçıların belli bir kültür ortamında ve iktidar ilişkileri içinde ürün vermek durumunda olduklarını ileri sürmektedir.

2.4.1.3. Tanzimat dönemi romanında küçük burjuva aydınının sunumu

Küçük burjuva aydınını medrese ve Batı anlayışının karşıtlığı içinde ele alan ilk romanlardan birisi Ahmet Mithat'ın "Felatun Bey ile Rakim Efendi" (1875) romanıdır. Bu romanda Doğu Batı çelişkisi iki ayrı tip üzerinden verilir. Felatun Bey yanlış Batılılaşmayı temsil eder. Moran'a göre (2001) yazar, "Batılı olmayı şık giyinmek, Beyoğlu'nda gezmek ve gösteriş yapmak" olarak algılayan bu tipin karşısına; kendi geçmişi ile özdeşleştirdiği "Rakim Efendi"yi koyar. Rakim efendi tutumlu, fakirlikten gelen, çalışarak para kazanan bir tiptir. Buna karşılık Tanpınar (2007), Rakim Efendi'yi "fırsatçı" (oppurtuniste) olarak tanımlar ve kimin ahlaklı olduğunun tartışma konusu olduğunu belirtir. Rakim Efendi'nin kitaba uydurulmuş "ahlak" anlayışını temsil ettiğini söyler.

Recaizade Mahmut Ekrem'in "Araba Sevdası" (1896) romanında; Felatun Bey'in devamı olan "Batılılaşmış alafranga züppe" tipinin temsilcisi "Bihruz" dur. Mardin'e göre Bihruz, Tanzimat sonrası "zincirlerinden" kurtulan bürokrasiyi temsil eder. Bunun arkasında Tanzimat sonrasında ortaya çıkan sosyal gerilimler bulunmaktadır. "Bihruz Bey'in en dikkat çekici yanı, Batı uygarlığının maddi yanına olan aşırı tutkunluğudur. Barbarca olarak nitelendirdiği eski Türk geleneklerini küçümser. Şalvarlı, yelekli ve peçeli halkı gördüğü zaman dehşete düşer. Çünkü Bihruz, şehrin "halk" kesiminde yaşamaz (Mardin, 2004a: 35-37). Mardin, Bihruz Bey'i "Oblomov"un Türk versiyonu olarak değerlendirir. "İkisinde de uygarlık hastalığının aynı çeşidi görülür: Kök ve kimlik yoksunluğu (Mardin, 2004a: 38)". İstanbul için "Bir tarafta, Frankler, Levantenler, taş binalar, yabancı töreler, günah ve işaretle dolu olan Beyoğlu, diğer tarafta, mahalle sathında beraberliğin yaygın olduğu ve sıkı bir cemaatin oluşturduğu

şehrin Müslüman kesimi... (Mardin, 2004a: 38)” değerlendirmesini yapar. Ona göre geleneksel “özgeci” derviş kültürü, bütün halk isyanlarında ana motivasyon unsurudur. Bu kültürel gelenek, Tanzimat sonrası dönemde hem halk tabakasında hem de Osmanlı yüksek tabakasında etkili olmuştur. Bu nedenle, “Yeni Osmanlılar” kolaylıkla “Bihruz” tipinin karşısına geçmiştir.

Moran (2001), Tanzimat romancılarının sanata eğitici bir faaliyet olarak baktıklarını ve eserlerini bu amaçla yazdıklarını belirtir. Abdülhamit dönemindeki “Edebiyat-ı Cedide”ciler ise eğitici bir amaç gütmeyen Batı hayranı bireycilerdir.

1900 yılında yayımlanan Aşk-ı Memnu, Naci’ye göre (2007) ilk gerçek Türk romanıdır. Roman bir yalıda geçer. Adnan Bey konağında kızı Nihal ve oğlu Bülent ile yaşamaktadır. Eğlence düşkünü Firdevs Hanım’ın kızı Bihter; Adnan Bey’le, zengin olduğu için evlenir. Bihter, Adnan Bey’in yeğeni macera düşkünü Behlül’e gönlünü kaptırır. Aralarında bir yasak aşk doğar ama Behlül Nihal ile evlenir. Devamında yasak aşk ortaya çıkar, Bihter intihar eder, Behlül ise kaçır (Necatigil, 2005). Moran’a göre bu romanın toplumsal tabanı yoktur. Çünkü olay örgüsü toplum içinde kurulmamıştır. Aylak, çalışmadan geçinen bir tabakayı anlatır. Roman daha çok psikolojik çözümlmelerle gelişir (Moran, 2001). Bu durumu Abdülhamit dönemi aydınının çaresizliğine ve yalnızlığına bağlamak mümkündür.

Tanzimat sonrası romanında temel temalar “Batılılaşma” ve bunun ürettiği tipler, kadının özgürleşmesi ve halkın eğitilmesidir. 2. Abdülhamit döneminde başlayan Edebiyat-ı Cedide akımı; yalnızlaşmış, bireyci ve Batıcı aydınların zihniyet dünyasını yansıtır. Bu dönemde “küçük burjuva aydını” edebiyatçılar ve romanlardaki tipler büyük oranda “memurdur” (Çanaklı, 2007).

2.4.2. İkinci Meşrutiyet: Tartışmalar dönemi

İkinci Meşrutiyet, İkinci Abdülhamid dönemini sona erdirdi. Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe konuldu ve parlamento yeniden açıldı. İkinci Meşrutiyet’in başat özelliği, özgürlüklerin genişlemesi ve her türlü tartışmanın serbestçe yapılabilirdiği bir dönem

olmasıdır. 1908'i bir devrim olarak niteleyen Berkes (2006), dönemi şu şekilde değerlendirmektedir:

... o zamana kadar hiçbir aşamada görülmeyen geniş kapsamlı bir tartışma dönemi olduğunu gördük. Bu dönem çok uzun süreli olmamıştır. Kalkınan gelişen yeni bir yaşam gücü bulan toplumlara özgü yaratıcılık, fikir özgürlüğü ve fikir yenilikleriyle dolu bir dönem de olmamıştır. Tartışmalar da, daha çok, sonu gelen bir tarihin karşısında kalmanın yarattığı kafa karışıklığıyla dış ve iç koşulların gerçeklerini göremez olmuş kişilerin sayıklamalarını andırır (Berkes, 2006: 429).

Bu dönemde, devlet, ulusçuluk, dinde reform, aile, din ve eğitim, ulusal ekonomi sorunları; Batıcılar, İslamcılar ve ulusçular tarafından özgürce tartışıldı. Gelişmenin önünde engel olduğu düşünülen kurumlar, gelenekler, gündelik yaşam reforme edilecek ve bu çerçevede toplumun ilerlemesinin önünün açılması sağlanmaya çalışılacaktı.

Bahsedilen tartışmalar toplumun geniş kesimleri için çok fazla bir şey ifade etmemektedir. Ne var ki tartışmaların nesnesi hep bu tepkisiz büyük kitle olmuştur. Çeperlerdeki etnik gruplarda; ulusçuluk akımının etkisiyle baş gösteren kıpırdanmalar, Türk Müslüman toplumunda, ancak Balkan savaşları ve sonrasındaki çatışmalı süreçte bir karşı bilinçlenmeyi getirecektir (Keyder, 2005).

Cumhuriyet'in ilanına kadar gelişen olaylar, 18. yüzyılın başlarında gerilik bilincinin doğması ile tetiklenen reform süreçlerinin karmaşık sonuçlarından ibarettir. Sorunların giderek büyümesi, daha radikal çözüm yollarının aranmasının önünü açmıştır. Bu yollar Cumhuriyet devrimleridir (Berkes, 2006).

2.4.2.1. Küçük burjuva aydınının özellikleri

İkinci Meşrutiyet; bürokrasi içindeki yerlerini yeteneklerinden çok akrabalık ilişkileri ile kazanan binlerce memurun tasfiyesine neden olmuştur (Kansu, 2006). Bu bağlamda

İkinci Meşrutiyet, küçük burjuva aydınının iktidardaki gücünü tahkim ettiği bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

İnalçık (2008), İkinci Meşrutiyet'i hazırlayan aydın kadronun gelişmesi ve ideolojik formasyonunu edinmesinde iki faktörün önemli rol oynadığını belirtir: Bunlardan birincisi “laik” eğitim veren idadiler, ikincisi 1860'dan itibaren yayımlanmaya başlanan özel gazetelerdir. 2. Abdülhamit döneminin baskı ortamından çıkan aydınlar büyük bir heyecanla yeni tartışmaların içine girmişlerdir. Belge'ye göre (2009), 1890-1905 arasında doğan kuşak yıkılan bir siyasi ve kültürel yapının üzerine, üzerlerinde bir otorite olmadan özgür bir düşünce ortamı buldular. Bunlar arasında Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken gibi düşünürler bulunmaktadır.

Bu dönemin romanları, büyük oranda Batılılaşma sürecinin yarattığı ikilemler üzerine kurulmuştur. Hüseyin Rahmi'nin 1911'de yayımlanan “Şıpsevdi” romanındaki “Meftun”, “Felatun Bey” ve “Bihruz” gibi alafranga züppe tipin bir devamıdır. Berna Moran'a göre (2001), Meftun'u önceki tiplerden ayıran iki özellik; onun ahlak olarak çürümüş ve yozlaşmış olmasıdır. Küçük hesaplarla ve başkalarını aldatarak servete konmanın yollarını arar. Meftun, amcası tarafından okumak için Fransa'ya gönderilmiş, serserilik yaparak zamanını geçirip ülkeye dönmüştür. O, “rahat” yaşayan “aylak” bir küçük burjuva aydınıdır.

Ömer Seyfettin'in 1919 yılında yayımlanan “Efruz Bey” romanındaki Efruz, alafranga züppe tipin bir devamıdır. Romanda, bu “yoz” tipin 2. Meşrutiyet'te yarı aydınların hazırladığı uygun bir ortamda bürokrasinin üst kademelerine tırmanması anlatılır (Alangu, 1968'den aktaran Çanaklı, 2007: 287).

Yakup Kadri'nin 1927'de yayımlanmış olmakla birlikte 2. Meşrutiyet dönemini anlatan “Hüküm Gecesi” isimli romanı, 2. Meşrutiyet dönemindeki iktidar mücadelesi etrafında yüksek bürokrasiyi ve muhalefeti anlatır. İki tarafın da derdi iktidarı ele geçirmektir (Çanaklı, 2007).

Bu dönemde 1911’de başlayan milli edebiyat akımı etkili olmuştur. Ziya Gökalp’in öncülüğünü yaptığı bu akımda; halka gitmek ve onun kültürünü işleyerek Batı klasikleri düzeyine çıkarmak temel hedeflerden birisidir (Gökalp, 1970).

2.4.3. Yeni rejim-Cumhuriyet 1923–1950

29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edildi ve devrimler süreci başlatıldı. Bu dönemdeki en önemli reformlar laiklik çerçevesinde yapıldı: Devlet, hukuk ve eğitim laikleştirildi. Bu, 2. Mahmut döneminde başlayan reform hareketinin sonuçlandırılmasıdır (Zürcher, 2006). 1925’te şapka giymek zorunlu hale getirilirken, cami dışında dini kıyafet giyilmesi yasaklandı. Ayrıca, Batı takvimi ve saati de bu dönemde kabul edildi. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı, kamusal alanda görünür olmaları teşvik edildi. 1928’de harf devrimi yapıldı. Zürcher’e göre (2006) bu uygulamalar, toplumu Ortadoğu ve İslam coğrafyasından koparmaya yönelik adımlardır.

Tanzimat sonrasındaki dönüşüm yeni bir kültürel ikiliğin doğmasına neden oldu: Alaturka -Alafranga ikiliği. Halk arasında da bilinen bu ikilik; giyim kuşam, yaşam tarzı üzerinden kendisini ifade etmiştir. Berkes (2006) bunların bir fikir ürünü olmadığını; alaturkalığın çoğu kez tutuculuk; alafrangalığın ise, taklitçilik ve moda etkisi olarak tanımlandığını vurgulamaktadır. Taklit yolu ile büyük kentlerden içeriye giren alafranga kültür, Batı ile tanışan ve yeniliklere açık genç kuşak tarafından benimsenmiştir. Yakup Kadri (1998) “Kiralık Konak” romanında, İstanbul’da Tanzimat sonrasında iki kuşak olduğunu söylemektedir: İlki; İstanbul’da giyen İstanbul beyefendilerinin kuşağıdır, saygın insanlardır. Sonraki ise; redingot giyen insanların kuşağıdır. Yakup Kadri, romanında bu ikinci kuşağı alafranga züppe çizgisinde tanımlayarak eleştirmektedir. Bu kültürel yarılma halk adamı “Karagöz” ve yabancılaşmış aydın-züppe tip “Hacivat” ikiliği ile örtüşmektedir. Ancak Yakup Kadri’nin Yaban romanında anlattığı gibi bu ikilik güçlü bir şekilde yaşamaya devam etmiştir.

Şerif Mardin’e göre, bu iki damar sonraki süreçte Osmanlı toplumundan devralınan bir geleneğin inşa edeceği kendi baskı ve kontrol mekanizmalarını kuracaktır. Günümüzde

büyük kentlerin merkezlerinde kırılmış olmakla birlikte Anadolu coğrafyasında ve büyük kentlerin varoşlarında yaşayan bu geleneği Mardin şu şekilde anlatmaktadır:

1962 yılında Frederic Frey ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri Türk köyleri araştırmasında, köylüler arasında sapmaya karşı düşük olan hoşgörünün varlığı çarpıcı bulunmuştur. Bu değişkenle bir arada diğer bir öge, “yaygın kontrol” ögesi iç içe geçmiştir. Şöyle ki, köylüler cemaat tarafından hizaya sokulurlar; ancak bu... açık-seçik normların zorlamasıyla değil, kulaktan kulağa yayılan “fısıltı gazetesi”nin işlemesiyle olur. ... Köylülerin davranışının “aynı anda her yerde hazır nazır bulunan tedirgin edici bir hava” tarafından denetlenmesinden dolayı, farazi güçlere nadiren ihtiyaç duyulması, yukarıda anlatılan durumun sebebini açıklar (Mardin, 2004b: 188).

Cumhuriyetin bu ikilikleri aşma çabaları; Kemalistlerin tutucu ve ihtiyatlı olan yerli burjuvazi ve eşrafla kurdukları ittifak tarafından engellenmiştir (Ahmad, 2007). Tunçay’a göre (2005), CHP elitist ve toplum ile bağ kuramayan bir partidir. Egemen sınıflara dayanmaktan kurtulamamıştır. Ona göre yeni kurulan rejim “dışlayıcı” bir karakter taşımaktadır. Dışlayıcılık; rejimin ve ayrıcalıkların belli bir toplum kesiminin üzerine inşa edilmesi şeklinde formüle edilir ve alt gruplar dışlanır. Bu alt gruplar politika ile uğraşmadıkları sürece dilediklerini yapabilirler.

Bu dönemde kültürel düzeyde birçok değişiklik yapılmıştır. Devrimlerden bazıları toplumun geçmişiyle olan bağını koparmıştır. Oluşturulan kültür politikaları güdümlü bir biçimde yürütülmüş, bu yaklaşım özgün sanat ürünlerinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bir yandan Orta Asya menşeli Türk milliyetçiliği ve kültürü topluma benimsetilmeye çalışılırken, öte yanda Batı taklidi operetler popüler hale gelmiştir (Belge, 1983b). Dolayısıyla milliyetçilik ve Batıcılıktan oluşan almasıık ideoloji Tanzimat sonrasında ortaya çıkan ikilikleri genişletmiştir.

Kültür politikalarını Cumhuriyet tarihi boyunca etkileyen en önemli düşünür Ziya Gökalp’tir. Ona göre hars ulusal, medeniyetse uluslararasıdır. Bir toplumun “bütün

fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır.(...) bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan kurumlar ise medeni kurumlardır” (Gökalp, 1995). Gökalp, harsın oluşum ve gelişiminin kendiliğinden olduğunu; buna karşılık medeniyetin belli yöntemler izlenerek ulaşılan ve taklitle yayılan kavram ve teknikler olduğunu söylemektedir. Hars -taklit yoluyla edinilemeyeceği için- başka uluslardan alınamayan duygulardır ve hars dışındaki şeyler başka uluslardan alınabilir (Gökalp, 1976).

Koçak; Gökalp’in hars-medeniyet ayrımı bağlamında yaptığı sınıflandırmanın 1938’e kadar inanç vurgusu azaltılmış olarak etkisini sürdürdüğünü söylemektedir (Koçak, 2006: 370).

2.4.3.1. Küçük burjuva aydınının özellikleri

Cumhuriyet döneminde İstanbul, ticaret merkezi olarak ağırlığını korumaya devam ederken; Ankara, Batı tipi yaşam tarzının üretildiği bir merkez olarak inşa edildi. Ulusal tiyatro, opera ve bale açıldı; yeni kültüre sahip genç akademisyenler üniversitelerde önemli görevlere geldi. Bu süreç halk ile seçkinler arasındaki yabancılaşmayı arttırdı. “Yönetilenler, tamamen ayrı bir dünyada yaşadıkları görülen yeni seçkinlerle hiçbir ortak nokta bulamamaktadırlar... Bu yabancılaşma 1930’lar boyunca sürmüştür ve karizmatik Atatürk’ün ölümünden sonra artarak devam etmiştir” (Ahmad, 2007: 114).

Tek parti döneminde aydınlar devlet tarafından istihdam edilmektedirler, dolayısıyla memurdurlar. Bu durum geleneksel devlet algısında olabilecek değişimi engelleyen bir durumdur. Jön Türklerin Batıdan aldıkları fikirler; Osmanlı’daki egemen ümmetçi yapıya uygun olacak şekilde seçilmişti (Mardin, 2005: 311). Bu görüşü destekleyen Heper’e göre (2006), Cumhuriyet projesi Jön Türk kadrolarının ideolojisi doğrultusunda inşa edilmiştir. Temel karakteristikleri merkezi bir ulus devlet ve Batılılaşmacı bir eğitim sistemidir. Atatürk’ün ölümünden sonra elitler, kendilerine sığınak olacak bir ideolojinin arayışına girdiler. Bu süreç zaman içerisinde dogmatik düşünce biçimlerinin oluşmasına neden oldu. Sorgulayıcı, eleştirel düşünce dışlanırken; dogmatik üslup resmi

devlet politikası olarak savunulmaya başlandı, entelektüel olarak sınırlanmış bir bürokrat kadronun oluşmasının yolu açıldı (Heper, 2006).

Geniş halk kitleleri, gerçekleştirilen Cumhuriyet devrimlerinden ve reformlardan habersiz, geleneksel kültürleri içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu dönemde ortaya çıkan ve kökleri modernleşmeye dayanan ikilik daha da büyümüş ve ilerleyen süreçte ortaya çıkacak kültürel bölünmeyi derinleştirmiştir.

Yakup Kadri'nin Yaban isimli romanı 1932'de yayımlanmıştır. Ancak konusu Kurtuluş savaşı yıllarında geçer. Yaban; Kadro Dergisi yazarı, aydın bürokrat, küçük burjuva aydını Yakup Kadri'nin Anadolu köylüsüne ilişkin görüşlerini yansıttığı için önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'nda bir kolunu kaybeden subay Ahmet Celal; Mütareke dönemi İstanbul'unun havasına dayanamayarak emir eri Mehmet Ali'nin Porsuk Çayı kenarındaki köyüne yerleşir. Köylüler cahil, görgsüz, "hayvan" gibi kokan ve çıkarlarının nerede olduğunu bilmeyen insanlardır. Ahmet Celal, onlar için bir "yaban"dır. Halk ise, Ahmet Celal için yabancı bir bitkiden farksızdır. Bu romandaki Anadolu köylüsü, gerçeği yansıtmaktan ziyade, 1930'lardaki aydın, bürokrat ve yönetici sınıftan bir insanın kafasındaki Anadolu'nun simgesidir (Moran, 2001).

"Ankara", Cumhuriyet'in üç farklı döneminin anlatıldığı bir romandır. Yakup Kadri'nin bu romanında birinci dönem 1921'de geçer ve ulusal mücadele sürecindeki çıkar düşünmeyen idealist insanları anlatır. 1927'de geçen ikinci dönemde; ulusal mücadeleyi veren o bürokrat kadronun içine girdiği çıkar ilişkileri anlatılır. Üçüncü dönem kurmacadır ve 1937–1942 yıllarını anlatır. Bu dönem korporatist, faşizan bir rejim hayali olarak anlatılır: İşçilerin tamamı devlet memurudur ve köylüler kooperatiflerde örgütlüdür. Fethi Naci'ye göre (2007) Yakup Kadri'nin kafasında o dönemde iktidarda olan Nazi Almanyası ve Mussolini İtalya'sından daha faşist bir rejim bulunmaktadır. Ankara, tıpkı Yaban'da olduğu gibi küçük burjuva aydını bir yönetici-bürokratin dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu dönemde küçük burjuva aydınının devlette istihdam edilen ve yeni rejimin ideolojisi ile uyumlu bir zihniyet dünyasına sahip olduğu söylenebilir.

2.4.4. Cumhuriyet 1950-1960

İkinci Dünya Savaşı boyunca devletin aldığı önlemler, Cumhuriyet hükümetine karşı halkta büyük bir tepkinin doğmasına neden olmuştu. Öte yandan, dünyadaki siyasi gelişmeler hükümeti demokrasi yönünde zorlamaya başlamıştı. 1945 sonrası dünyanın iki kutuplu hale gelmesi; Türkiye’deki toplumsal yapı ve politikaların, bu kutuplar arasındaki etkileşime bağlı olarak şekillenmesi sonucunu doğurdu. Öyle ki, tek parti döneminin 1924 tarihli anayasası değiştirilmeden çok partili hayata geçildi.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin içinden koparak kurulan Demokrat Parti (DP), 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimde büyük bir çoğunlukla iktidara geldi. DP, 1954 ve oy oranı düşmekle birlikte 1957 seçimlerini de kazandı.

İktidardaki ilk üç yılında; dış yardımların da etkisi ile ekonomide sağlanan hızlı büyüme, partiye olan sempatiyi artırmıştı. Bu dönemde ulaşılan % 13 düzeyindeki büyümeden, özellikle tarım sektörü hoşnut kalmıştı. Ne var ki 1955 sonrası dönemde enflasyon yükselmeye, partideki otoriterleşme eğilimleri de artmaya başlamıştı. Bu durum, kentli küçük burjuvaziye rahatsız etmişti. Basın yasasının özgürlükleri kısıtlayacak biçimde değiştirilmek istenmesi; DP’deki liberal kanat vekillerin partiden ayrılarak Hürriyet Partisini kurmalarına neden oldu.

1957 seçiminde aldığı oyla muhalefet güçlenip sertleşmeye başladığında; DP, önlem olarak önce “Vatan Cephesi”ni, sonrasında “Tahkikat Komisyonu”nu kurdu. Baskıcı eğilimlerini artırması, kentte yaşayan eğitimli küçük burjuvaziye rahatsız etmiş, giderek politikleşmesine neden olmuştu. Önce Ankara ve İstanbul’daki Hukuk Fakültelerinin hocaları, sonrasında bu fakülteler ile harp akademisi öğrencileri tarafından protesto gösterileri başladı. Bütün bu yaşananlar, partinin 27 Mayıs 1960’da devrilmesine neden oldu (Zürcher, 2006).

“Demokrat Parti dönemi” olarak isimlendirilen 1950–60 arasında; Türkiye’de önemli bir değişim süreci yaşanmıştır: Büyük kitleler politika ile tanışmış, kendilerinin temsil edildiğini düşünmüşlerdir. Demiryolu taşımacılığı yerine, karayolu taşımacılığına önem

verilmesi ve sağlanan dış yardımlarla anayol ağının kurulması; köylerin dışarıya açılmasını hızlandırmıştır. Bir milyon köylü toprağını terk edip kentlere göç etmiş, gecekondulaşma bu dönemde başlamıştır (Zürcher, 2006; Ahmad, 2007).

Uygulanan liberal politikalar özel sektörün doğumunu hızlandırmıştır. Yeni zenginlerin ihtiyaçları doğrultusunda gösterişçi tüketim kültürü bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Ancak Batıdaki gibi bir kültürün Türkiye’de yeşermesini sağlayacak altyapı oluşturulmamış ve –radyonun da etkisiyle- ancak Batıdaki kitle kültürünün aktarımı gerçekleşmiştir (Belge, 1983b).

2.4.4.1. Küçük burjuva aydınının özellikleri

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi’nden farklı bir aydın sınıfa sahipti. Bunların kırsal kesimle olan bağları son derece güçlüydü. Bu durum, Demokrat Parti’nin benimsenmesi ve destek görmesinde etkili olmuştur. Murat Belge’nin (1983c) “yerel aydınlar” olarak tanımladığı bu grup, eğitimleri bakımından klasik Cumhuriyet aydını ile benzer formasyona sahip olmakla birlikte, politik ve ideolojik tutumları ile onlardan farklıdırlar (Belge, 1983c; Zürcher, 2006).

Demokrat Parti dönemi; Türkiye’de “çevre”nin ilk defa iktidara geldiği ve bu bağlamda iktidarın el değiştirdiği bir dönemdir. Geleneksel olarak 2. Meşrutiyet’ten bu yana iktidar ve nimetlerinden yararlanmış olan kentli küçük burjuvazi; ilk kez rant dağıtım mekanizmasından dışlanmaktadır ve taşra kökenliler politik alanda güçlenmektedir. Ek olarak taşra, hükümetin ekonomi politikalarından önemli ölçüde nemalanmaktadır.

Bu dönemde yüksek kültüre yakın olan küçük burjuva aydınlarının iktidarla araları açılmıştır. Tek parti döneminde hemen hemen bütün kültür ve düşünce adamları devlette istihdam olurken, 50’lerden sonra bu durum değişmiştir (Belge, 1983b).

Eski elitlerin hoşnutsuzluğu ve hükümetle çatışmayı göze almasında; 1955 sonrasında enflasyonun yükselmesi, partinin otoriterliğe kayması, Cumhuriyet idealizmine ve ileri Batı ülkelerinin kültürlerine özlem ile önceki rant dağıtım mekanizmalarının el

değiştirmiş olmasının rol oynadığı söylenebilir. 27 Mayıs 1960 darbesi, elitler arası güç dengesini tekrar Cumhuriyet Halk Partisi aydınları lehine dönüştürmüştür.

2.4.5. Cumhuriyet 1960-1980

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra CHP'nin 1957'de ilan edilen "ilk hedefler beyannamesi" büyük oranda yaşama geçirildi. Bunda Forum Dergisi'nde yapılan tartışmaların da büyük etkisi olmuştur. Dergi çevresinin savunduğu çift meclis, üniversite özerkliği, anayasa mahkemesi, planlama... önerileri karşılık bulmuştur (Küçük, 1983). Yasamayı denetim altına almak için anayasa mahkemesi kuruldu, özerk kurumlar oluşturuldu. Ayrıca örgütlenme ve gösteri özgürlüğü topluma "verilmiştir". Üniversiteler tekrar özerk hale getirilmiştir. Ekonomi alanında ithal ikameci politikaların uygulanması ve bu sayede yerli sanayinin güçlenmesi hedeflendi (Zürcher, 2006; Ahmad, 2007; Çavdar, 2004).

Anayasanın yarattığı özgürlük ortamı, Demokrat Parti geleneğinin devamı olan Adalet Partisi tarafından sürekli eleştirildi. Onlar, sürekli bir şekilde 1961 anayasasının toplum için fazla bol olduğunu iddia ettiler. Örgütlenme özgürlüğü çalışanların ve öğrencilerin sol düşünce çevresinde de örgütlenmelerinin önünü açmıştır. 1961 yılında Kemalist çerçevenin açıkça dışında kalan ilk parti olan Türkiye İşçi Partisi kuruldu. Genç entelektüellerin desteğini alan bu parti daha sonraki süreçte bölünecek Türk solunun laboratuvarı olarak değerlendirilebilir (Zürcher, 2006: 359).

Ülke, CHP liderliğinde kurulan çeşitli koalisyon hükümetleriyle 1965'e kadar yönetildi. Sonrasında, Adalet Partisi iktidara geldi ve 12 Mart 1971'e kadar iktidarda kaldı. Bu dönemde öğrenci hareketleri hem hız kazandı, hem radikalleşti. 1960'ların ortalarında Mülkiye'de kurulan ve öteki üniversitelere yayılan "Fikir Kulüpleri Federasyonu", 1968'de Dev Genç ismini alarak milli demokratik devrim tezini savunmaya başladı. Bu teze göre, ilerici subay ve aydınlar ittifakı sosyalizmi kuracaktır. Sol öğrenci grupları 1970'lerden itibaren kent gerillası biçiminde örgütlenmeye başladı. Öte yanda yine 1968'den itibaren Milliyetçi Hareket Partisinin paramiliter gençlik kolları sol öğrenci hareketinin karşısında sokakları ve üniversite yerleşkelerini ele geçirmek için

örgütlendi. Ortaya çıkan siyasal şiddet ve ordu içindeki siyasal bölünmenin de etkisi ile 12 Mart 1971’de hükümete muhtıra verildi ve Demirel hükümeti bu muhtıra nedeniyle istifa etti (Zürcher, 2006: 376).

1965’de Ecevit’in öncülük ettiği ve İnönü’nün de desteklediği ortanın solu hareketi giderek parti içinde etkinleşmeye başladı. 12 Mart darbesine karşı tavır alan Ecevit partiden istifa etti ve İnönü ile giriştiği mücadeleyi 1972 genel kurultayında kazanarak CHP’nin başına geçti. Sosyal demokrat kimliği iyice netleşen CHP; 1973 seçiminde en yüksek oyu alarak Milliyetçi Selamet Partisi (MSP) ile birlikte hükümeti kurdu. 1974’te yapılan Kıbrıs harekâtının yarattığı olumlu etkiyi lehine kullanmak isteyen Ecevit istifa etti ve erken seçime gitmek istedi. Ancak öteki partiler buna yanaşmadı. Sonrasında dört parti (AP, MSP, MHP, CGP) tarafından kurulan ve Milliyetçi Cephe olarak isimlendirilen koalisyon hükümeti 1977’ye kadar iktidarda kaldı. 1977 yılında yapılan seçimlerde CHP oyunu daha da artırdı ve bağımsızların desteği ile Ocak 1978’de hükümeti kurdu. Ne var ki 1977’den itibaren artan siyasal şiddetin üstesinden gelememi ve ancak Ekim 1979’a kadar ayakta kalabildi.

Ecevit hükümetinden sonra Demirel, sadece bağımsızların desteği ile (MSP ve MHP desteği olmadan) bir azınlık hükümeti kurdu. 1980 yılında Fahri Korutürk’ün cumhurbaşkanlığı süresi dolmuş; ama yapılan 100 oylama sonucunda yeni Cumhurbaşkanı seçilememişti. Artan siyasal şiddet, siyasal alanın kilitlenerek felç olması sonrasında 12 Eylül 1980’de ordu yönetime el koydu (Zürcher, 2006: 368-384).

2.4.5.1. Politik alanın radikalleşmesi

Bu dönem; toplumda büyük alt üst oluşların yaşandığı, toplumun radikal bir şekilde politikleştiği, kente göçün hızlandığı ve sanayinin büyüdüğü bir dizi olaya sahne olmuştur (Zürcher, 2006; Ahmad, 2007). Anayasanın liberal özellikleri sayesinde toplumsal örgütlenmenin önü açılmış; sağlanan özgürlük ortamı düşünce alanında ve akademik düzeyde yaratıcılığı tetiklemiştir.

1950’lerde başlayan köyden kente göçün giderek hızlanmasıyla; büyük kentlerin çeperlerinde oluşan gecekondu mahalleleri kendi ekonomisini ve kültürünü yaratmıştır. Üniversite gençliği büyük bir hızla politikleşti ve bütün düşünce alanını etkisi altına alan karşıt kamplara ayrıldı (Zürcher, 2006). Üniversite gençliği ve aydınlardaki bu hareketlilikte, 27 Mayıs’a giden süreçte oluşan özgüvenin de etkisi vardır kuşkusuz.

Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi de, siyasal şiddetin üniversitelerde başlayıp topluma yayılmasıdır. Şerif Mardin’e göre, Türkiye’de eğitilmiş kuşak arasında 1950 öncesinde ideolojik bir farklılaşma göze çarpmamaktadır. 1950’den sonra taşradan gelen genç kuşak için Kemalizm yeterli bir sığınak olamamış, toplum sağ ve sol biçiminde bölünmüştür. 1960’ların sonunda belirginleşen şiddet ortamında bu taşra kökenli gençlerin kültürel eğilimlerinin büyük etkisi olmuştur. Geleneklerde varolan kahramanlık kültü ve kan davası kültürü ile öz otoriterliği, uygun bir ortamda siyasal alana tercüme edilmiştir (Mardin, 2004a: 251-286).

Kültürel dönüşüm, köyden kente göç ve sanayileşme ile birlikte hız kazanırken; 1970’lerde arabesk kültür ortaya çıkmıştır. Murat Belge’ye göre arabeskin belirleyici özelliği; 1980’lere kadar Türkiye’de bilinen bütün estetik ölçütlere sırt çevirmiş olmasıdır. Ayrıca, protest bir öz taşımaktadır (Belge, 1983b: 1304). Taşradan göç edip varoşlarda biriken kitlelerin geçmişte kalan ile kentte varolan arasında sıkışıp kalması ortaya arabeski çıkartmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet aydınının arabeske karşı tavrı olumsuzdur. Arabesk, üniversite çevresinde “yoz, zevksiz, vulger, kadercı ve yanlış bilinçli” olarak tanımlanmaktadır (Özbek, 2006: 11). Yüksek kültür zaviyesinden dünyaya bakan aydın kesim arabeski basit olanın temsilcisi olarak değerlendirmektedir.

1960-80 arasında; resmi ideolojinin, ortaya çıkan kültürel değişime cevap veremediği ve bunun sonucunda farklı toplum ideallerinin (“Büyük Türkiye”, ”Ak Günler”, ”Ağır Sanayi Hamlesi”, ”Sosyalist Türkiye”, ”Komünizmi Ezmiş Güçlü Türk Devleti”) ve kimlik önerilerinin çatıştığı bir dönem yaşanmıştır. Hiçbirisinin galebe çalamadığı bu dönem toplumdaki buhranı daha da derinleştirmiştir. Geniş kitlelerin -içinde bulunan konjonktürde- bu buhrana verdiği kültürel cevap arabesk olmuştur (Belge, 1983b).

2.4.5.2. Küçük burjuva aydınının özellikleri

1960-1980 arası dönem küçük burjuva aydınının kitlelere öncülük ettiği bir dönemdir. 1960 sonrasındaki özgürlük ortamı sol düşünceyi ve eserleri küçük burjuva aydını için kolayca ulaşılabilir kılmıştır. Murat Belge bu ortam için, “Yılların yasaklarından sonra sosyalizm, çoğumuz için yeni bir düşünceydi. Özellikle Marksizm, Türkiye’de aydınların ezelden beri yokluğunu hissettikleri “sistematiik düşünce” imkânını...” verdiğini söylemektedir (Çandar, 2007: 118). “Üniversite gençliği örgütlenmiş ve politikleşmiştir. Sınıf sendikacılığı yapan örgütlenmeler ortaya çıkmış (Çavdar, 2004); toplumun değıştirilebileceğine yönelik inanç aydınlar arasında yaygınlaşmıştır ve aydının yüzü topluma dönüktür.

27 Mayıs’ın hemen sonrasında dönemin önde gelen aydınlarının imzasını taşıyan bir manifesto ile yayın hayatına başlayan Yön dergisi Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Dergi, Nasır’ın yıldız olduğu bir dönemde yayına başlamış ve sosyalizme açık Kemalizm, üçüncü dünyacılık ve tam bağımsızlık olarak çerçevelenebilecek bir yayın çizgisi izlemiştir. Ancak, küçük burjuva aydınının Yön öncülüğünde çıktığı yolculuk 12 Mart darbesi ile büyük bir sarsıntı geçirdi (Küçük, 1983: 143). Bu gelişmelerin aydınlar üzerinde büyük bir travma yarattığı ve geleneksel olarak devlet bürokrasisi ile ittifak halinde gerçekleştirmeye alıştıkları değışimin bu çerçevede olamayacağının farkına vardıkları açıktır.

Kültürel düzeyde köycülük akımı Küçük’e göre (1983), 1960’ların ikinci yarısına ve 70’lerin tümüne damgasını vuracaktır. Bu dönemde küçük burjuva aydını köylü gibi giyinecek, türkü söyleyecek, yer minderine oturacak, Fakir Baykurt okuyacak ve kız arkadaşlarına bacım diye hitap edecek; ne var ki köylü gibi düşünmeyecektir.

Bu dönemde küçük burjuva aydınının büyük oranda sol düşünce sahibi olduğu açıktır (Laçiner, 1995). 12 Mart dönemine ilişkin romanlar bu baskı döneminde yaşananlar üzerine, 68 kuşğından gelen solcu küçük burjuva aydınlarınca yazılan eserlerdir. Gündüz’e göre (2005) bu romanlar köy romanının kentteki devamı olarak değeriendirilebilir. Köy romanında bilinçlenen köylüler mütegalibeye, ağa ve yerel

parti kodamanlarına karşı mücadele ederken; bu romanlarda kendilerini ezdiklerine inandıkları sermaye çevreleri ve onların destekçilerine karşı mücadele verilmektedir.

2.4.6. Cumhuriyet 1980-2000

1970'lerin sonunda artan politik şiddet ve ekonomik kriz bir askeri darbe ile sonuçlandı. 24 Ocak 1980'de ilan edilen ekonomik politika değişikliği ihracat odaklı bir ekonomik yapılanma öngörmüştü. 1983'te iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) hükümetleri bu doğrultuda politikalar uyguladı ve ekonomik liberalizmi benimsedi (Zürcher, 2006; Ahmad, 2007; Çavdar, 2004).

Darbe sonrasında bütün siyasi parti, dernek ve sendikalar kapatıldı. Siyasi partilerin arşivlerine el konuldu. Çok sayıda akademisyen, siyasi görüşleri nedeni ile üniversitelerden uzaklaştırıldı. Hazırlanan yeni anayasada; 1961 anayasasının özgürlük temelli bakış açısı, yerini güvenlik temelli bir yaklaşıma terk etmiştir. Çünkü 1982 anayasası, milli güvenlik devleti şeklinde örgütlenmiş bir rejimin ürettiği bir metindir. 1983'e kadar ülke; "Milli Güvenlik Konseyi" ismini alan cunta üyelerinden oluşan bir grup tarafından yönetildi. 1982'de yapılan yeni anayasa Cumhurbaşkanı olarak Kenan Evren'in seçilmesini içerecek bir biçimde referanduma sunuldu ve aleyhte propagandanın yasak olduğu bir ortamda % 91,4 evet oyu ile kabul edildi.

1983'te çok partili hayata dönüldü ve Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi seçimleri, cunta tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Kemalist Halkçı Parti karşısında % 45'in üzerinde oy alarak kazandı. Parti, ihracat temelli bir iktisat politikası izledi ve 1991 yılına kadar iktidarda kaldı. 1989'da Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçildi, partinin başına da Yıldırım Akbulut geçti. 1989-1991 yılları arasında Doğu bloğundaki değişimin de etkisi ile siyasal liberalleşme yönünde adımlar atıldı (Zürcher, 2006).

1990'lı yıllarda yaşanan siyasal olaylar şu şekilde özetlenebilir (Akşin, 2007). 1991 yılında Anavatan Partisi'nin genel başkanı, liberal görüşlü Mesut Yılmaz oldu. Erken seçime gidildi ve Süleyman Demirel önderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) ile Erdal

İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Parti bir koalisyon hükümeti kurdu. Hükümet programında yeni bir anayasa hazırlanması da vardı ancak bu gerçekleştirilemedi. 17 Nisan 1993'te Özal'ın ölmesi üzerine Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildi; DYP'nin başkanlığına da Tansu Çiller seçildi. Çiller hükümeti güvenoyu için hazırlanırken 2 Temmuz 1993'te Sivas katliamı gerçekleşti; İnönü siyasetten çekildi, yerine Murat Karayalçın geçti. 1994 yılında yaşanan iktisadi kriz nedeniyle 5 Nisan kararları alındı ve IMF ile bir stand by antlaşması düzenlendi.

27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Milli Görüş çizgisindeki Refah Partisi (RP) büyük bir başarı göstermişti. 24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerin öncesinde SHP ile CHP birleşti ve CHP'nin başına Deniz Baykal geçti. Yapılan seçimde RP birinci parti olarak çıktı. Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller koalisyon Hükümeti kurdu (Akşin, 2007). RP'nin güttüğü politikalar ve ideolojik kökeninin yarattığı rahatsızlığa bağlı olarak 28 Şubat 1997 günü ordu yönetime müdahale etti. Milli Güvenlik Kurulu'nda özellikle eğitim ve kadrolaşmanın engellenmesi konusunda talepler dile getirildi. Artan baskılar üzerine 18 Haziran 1997'de bazı bakan ve milletvekilleri DYP ve RP'den istifa edince Başbakan olan Erbakan da istifa etti ve hükümet kurma görevi Mesut Yılmaz'a verildi. Yeni hükümet Demokratik Sol Parti ve Demokratik Türkiye Partisi'nin desteği ile kuruldu. Ancak çeşitli yolsuzluk iddiaları nedeniyle Mesut Yılmaz hükümeti görevden ayrılınca; 11 Ocak 1999'da ANAP ve DYP'nin desteği ile Ecevit Hükümeti kuruldu (Akşin, 2007).

1990'lı yıllarda aydın cinayetleri, Sivas katliamı, Kürt sorunu, 1996'da başlayan Susurluk süreci ve 1999'daki Gölcük depremi gerçekleşen diğer önemli olaylar olarak sayılabilir.

2.4.6.1. Kültürel kırılma

1980 sonrası Türkiye için yeni bir dönem olmuştur. 2. Meşrutiyet döneminde önemli tartışmaların içinde bulunmuş olan Prens Sabahattin'in hedeflediği insan tipinin ortaya çıkması için uygun ekonomi politikaları bu dönemde uygulanmaya konuldu. Buna

rağmen siyasal liberalizm gündemde değildi. Bu dönemde özel sektör büyük bir gelişme gösterdi, Anadolu’da muhafazakar yeni bir girişimci sınıf oluştu.

1980 sonrası dönemde uygulanacak kültürel programda; 1970’te kurulan sağ muhafazakâr eğilimdeki Aydınlar Ocağı belirleyici olmuştur. Türk İslam sentezi olarak adlandırılan bu programın temel amacı, yeni nesilleri milli ve dini değerler çerçevesinde yetiştirmektir. Bu bağlamda sol görüşlü öğretim üyeleri üniversitelerden atıldı ve üniversiteler sağ muhafazakâr görüşe teslim edildi (Ahmad, 2007).

1980’li yılların ortalarından itibaren terör merkezli bir hal alan Kürt sorunu 1990’lı yıllarda büyüyerek devam etti. 1990’lı yılların başat özelliği; milli görüş çizgisindeki RP’nin yukarıda özetlenen başarısı ile Kürt sorunu üzerine temellendirilen terör olmuştur. Bu bağlamda siyasal İslam ve Kürt siyasi hareketi; geleneksel devlet elitleri, dolayısıyla küçük burjuva aydını için temel sorunlar haline gelmiştir.

1980 sonrasının kültürel düzeydeki karakteristik özelliği, televizyonların yarattığı etki ile görselleşme ve eğlence sanayine eklemlenmedir. Bu süreç kırsal kesimde bile perhizci değerleri geçersiz kılmıştır. Televizyon dizileri Amerikan yaşam tarzını özendirmektedir⁵ (Okday, 1995). Dönemin bir diğer başat özelliği bireyselleşme olmuştur. 1980’li yıllar dayanışma duygusu ve ahlakının geri planda kaldığı, bireyselliğin öne çıkarılıp kutsandığı bir dönemdir (Belge, 1995). Yayın etkinliği hâlâ sol eğilimli yayınevlerince sağlanmaktadır; post yapısalcı ve postmarksist yapıtlara ağırlık verilmektedir. Bu dönemde kadın hareketi de, etkinlik kazanacak ve kültürel yaşamı canlandıracaktır (Okday, 1995). Okday’a göre, Türkiye’de 1990’lı yıllarda kültürel yaşam mozaik halindedir, hatta kozmopolit bir özellik taşıdığı söylenebilir. Sürecin doğal sonucu kültürel yaşamın çoğulculaşmasıdır.

1980 sonrası dönemde gündelik hayat, Cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir dönemde olmadığı kadar değişmiştir. Tüketimein yaşanan kültürün bir parçası olması bu

⁵ Kozanoğlu’na göre gündelik dil bu dönemde radyo ve televizyonlara taşınacaktır ve İngilizce etkisindeki bir konuşma biçimi yaygınlaşacaktır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi yabancı dil bilgisinin bir zorunluluk olduğu fikrinin geniş kitlelere yayılmış olmasıdır. Yabancı dil bilgisi bir kimlik unsuruna dönüşmüştür (Kozanoğlu, 1995: 599).

dönemde gerçekleşmiştir. Tüketim alışkanlıkları; modernliğin geleneksel karşıtı olarak değerlendirilen İslami kesimleri de etkileyecek, onları da bu ortak kültürel alana eklemleyecektir. İletişim alanındaki hızlı gelişmeler geleneksel Doğu Batı ikileminin Batı kanadına benzeyebilme imkânı sunmuştur. Bunda televizyondaki Batılı yaşam tarzı örneklerinin büyük etkisi vardır. Batılı Türk için rol modeli ise, 90'ların başında tartışılmaya başlanan “beyaz Türk” kimliğini taşıyan insanlardır⁶(Kozanoğlu, 1995).

Bu dönemde sınıfsal mesafe, alışveriş merkezleri ve sitelerin nicel ve nitel gelişimi sonucunda -orta üst sınıf için yarattığı ayrıcalık alanları üzerinden- mekânsal olarak da belirginleşmiştir. Daha önceki dönemde “entel” ve “zonta maganda” karşılaşmaları ve yaşanan çekişme Ortaköy, Beyoğlu ve Bodrum’da belirgin; 90’lardan itibaren alışveriş merkezleri bu “istenilmeyen” karşılaşmaların temel mekânı haline gelecektir. Popüler tatil yöreleri bu dönemin “yeni insan”ı için “out” haline gelecektir ve yeni yerler keşfedilecek, bu yerler “in” olarak adlandırılacak, bu yerler de popülerleştğinde, yenileri aranmaya devam edilecektir (Kozanoğlu, 1995).

Yatırımcı kültürünün popülerleşmesi yine bu dönemde hızla gerçekleşmeye başlamıştır. Mc Donald’s, Burger King gibi markalar bu dönemde Türkiye’de şube açmaya başladı. Yiyecek içecek sektöründe Çin ve İtalyan lokantalarına olan yönelim popüler olmaya başladı. 70’lerde Kozanoğlu’nun (1995: 598) deyiimiyle “biracı muhabbetiyle” geçen gündelik hayat, 90’lara doğru cafe-bar kültürüne doğru evrilmiştir. 80’lerin başında politik göndermeler içeren bar kültürü veya bar muhabbeti yuppie’lerin köprü pozisyonu sayesinde önce üst elit kesime ve sonrasında da alt sınıflara doğru yayılmıştır. Bu süreç “entel barları”, “sosyete barları”, “gençlik barları”, “rock-barlar”, “caz-barlar” benzeri kategoriler oluşturmuştur. Hatta bu kültür bir insan hakkında fikir edinmek için takıldığı barı öğrenmenin yeterli olacağı şeklinde bir anlayış doğurmuştur.

Bu dönemde yükselen küçük burjuvazinin, orta sınıfların genel karakteristiği olan “dünyayı kendinden ibaret sayma” tavrının devam ettiği söylenebilir (Ünüvar, 2010:

⁶ Beyaz Türk kavramı gazeteci Ufuk Güldemir’in Teksas Malatya kitabında Turgut Özal’ın Başbakan ve Cumhurbaşkanı olmasını kabullenemeyen zümreyi “Beyaz Türkler” olarak tanımlamasıyla ilk defa ortaya çıkmıştır. Tanıl Bora’ya göre bu ilk tanım bürokrat kafalı eski Kemalist eliti ifade etmektedir. Sonradan bu tanım adres değiştirir ve temel olarak Özal’ın küresel piyasaya açılmasından nemalanan orta sınıfları tanımlamak için kullanılır (Bora, 2010: 25-26).

24). 1989'da Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla Dünya "soğuk savaş" atmosferinden çıkmıştır. Türkiye 1999'da -soğuk savaş temelli referansların ortadan kalktığı bir dönemde- Avrupa Birliği'ne aday adayı ülke olarak kabul edildi.

2.4.6.2. Küçük burjuva aydınının özellikleri

1980 sonrası dönemde geleneksel küçük burjuva aydın tip büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Eski toplumsal yapının büyük bir hızla dönüşmesine bağlı olarak; geleneksel memuriyet görevleri, yeni nesil küçük burjuva aydını için temel meslek olmaktan çıkmıştır. Bu dönemde ideal meslekler holding ve büyük şirketlerde iyi bir kariyer yapmaktır. En ideali de özel sektörde "yönetici" konumlarıdır.

2. Mahmut reformları sonrasında güçlenmeye başlayan merkezi bürokrasiye personel yetiştirmek amacı ile kurulan mülkiye, harbiye ve tıbbiye ekonomide ve toplumdaki dönüşüme bağlı olarak yerlerini işletme ve iktisat fakültelerine bırakmıştır. Memuriyet eski cazibesini yitirmiştir. Bu bağlamda yeni "elit"ler; bürokrasinin geleneksel "terbiyesi" dışında farklı bir dil ve kültür oluşturulmaya başlamışlardır⁷ (Bali, 2002; Kozanoğlu, 2001).

1980 sonrasında sağ muhafazakâr aydınlarda tedrici bir değişim başlamış; geleneksel kültüralist Batı karşıtlığı ve yüzeysel anti komünizm, yerini Batı bilgisine sahip ve kapitalizmle uyumlu bir aydın tipine bırakmıştır⁸(Bora, 1995: 88). 1960-1980 arası

⁷ Ali Şimşek, 1980 sonrasında ortaya çıkan yeni küçük burjuvaziyi "yeni orta sınıf" olarak tanımlar. Yeni orta sınıf şu şekilde ortaya çıkmıştır: Türkiye'de, "1980 sonrası ithal ikamesine dayalı ekonomik modelden, ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisine geçiş finans, turizm, bankacılık gibi sektörlerde genişlemeye neden oldu (Şimşek, 2005: 32-33)". "Bu dönemde, sermaye hareketlerinin üretim ve sanayiden; başta finans, bankacılık ve borsa olmak üzere rant, faiz, spekülasyon faaliyetlerine kayması olarak nitelenebilecek Neoliberalizm, özel sektör merkezli hizmetler sektörünün ciddi oranda büyümesini sağladı. Yeni sektörler, yeni orta sınıf için en iyi istihdam alanlarıydı; banka, basın, bilgi işlem... Ali Şimşek'in deyimiyle; "fabrikaya karşı ofis! (Şimşek, 2005: 13)". "Yeni orta sınıf, daha çok alt-orta sınıf çocuklarından, eğitim yoluyla oluşan beyaz yakalı çalışanlardır. Beyaz yakalı kafa emeğini ve eğitimi, mavi yakalının atölyesine karşı ofisi vurgular (Şimşek, 2005: 51)". "Yeni orta sınıf, 90'lı yıllardan itibaren "dışlayıcı" sitelere yerleşmeye başlar. Alt-orta sınıflar artık görünür değildir (Şimşek, 2005: 58)". "Yeni orta sınıfın vitrini ise medya olacaktır". "Yeni orta sınıfın kendisini, alt ve orta sınıflardan farklılaştırmak için kullandığı bir kültürel yüzey de vardır. Bu farklılaştırma ona, "imtiyaz" ve "kültürel sermaye" kazandıracak bir dili gerekli kılar (Şimşek, 2005: 77-78)".

⁸ Beşir Ayzanoğlu'na göre muhafazakâr aydınların önünde 1980'li yıllara kadar en önemli engel kitaplara ulaşma ve dil sorunu olmuştur. Batıcı aydınlarla eşit şartlarda yarışmamışlardır. 1980'li yıllarda

dönemdeki sol aydınların hegemonyası, 1980 sonrasında yeni aydın tipinin ortaya çıkması ve darbe sonrası koşulların etkisi ile kırılmıştır (Laçiner, 1995).

Sol düşünce sahibi aydınların etkisi, 1980 sonrasında hızla azalmıştır. Farklı görüşten aydınların imzaladığı “aydınlar dilekçesi” yine de sol Marksist görüşteki aydınların ağırlıkta olduğu bir grup tarafından hazırlanmıştır. Bu saygın çıkışa rağmen, genç kuşaklardan sol aydın saflarına geçiş neredeyse tümüyle durmuştur. Bunun temel sebebi Laçiner’e göre, Marksizmin 1980’lerde dünya çapında yaşadığı krizdir. Bu durum, sol düşüncenin dünya çapında pratikteki başarısızlığı ile ilgilidir (Laçiner, 1995: 97).

1980 sonrasında Türk romanında toplumsal sorunları ele alan fakat, biçim ve sanat kaygısını öne çıkaran bir eğilim başlamıştır⁹. 1980 darbesinin yarattığı depolitizasyon, Sovyet Bloğu’nun çökmesi, küreselleşme, yerleşik ahlaki normların değişmesi bu sürecin sebepleri olarak değerlendirilebilir. Postmodern edebiyat akımı bu dönemde yazarları etkileyecek ve bu çerçevede çok sayıda eser üretilecektir (Gündüz, 2005: 494). Bu dönemde yazılan romanlarda belirgin özellikler vardır. Romanlar kendi içlerine dönüktür, yazarlar bir siyasi dava adamı veya ideoloji savunucusu değildir. Romanlarda yazarların düş güçleri ve hayal dünyaları esastır (Esen, 1995).

dünyadaki gelişmeleri günü gününe takip eden yeni bir muhafazakâr aydın kuşağı ortaya çıkmıştır (Ayvazoğlu, 1995: 834).

⁹ Ahmet Oktay’a göre, 1980 sonrasında toplumsal/siyasal sorunları ele alan romanlara rastlanmaz. Daha çok bireysel sorunlar ve metinlerarasılıkla romancılar ilgilenmiştir. Ayrıca, sinemada devrimci dalga çekilmiştir ve bireysel psikolojik sorunlar ön plana çıkmıştır (Oktay, 1995: 824).

3. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma kümesi, verilerin toplanması, çözümlenmesine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, Türk romanlarının içeriği üzerinden küçük burjuva aydınının 1960 ve 1980 ile 1980–2000 yılları arasındaki dönüşümünü anlamaya yönelik bir çalışmadır. Dolayısıyla, bir durum saptama çalışmasıdır ve tarama modeline girmektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesinin özel bir türü olan “hermeneutik” (yorumbilgisi) teknik kullanılmıştır. Aşağıda önce belge incelemesi, devamında da hermeneutik teknik kısaca tanıtılmıştır.

Belge incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 187). Belgeler, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılan önemli bilgi kaynaklarıdır. Belgeler üzerinde çalışan araştırmacılar; ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebileceği gibi onları desteklemek amacıyla da kullanabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 188).

Geleneksel olarak belge incelemesi, tarihçi, antropolog ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak bilinir. Oysa sosyolog ve psikologlar da belge incelemesini kullanarak önemli kuramların geliştirilmesine imza atmışlardır. Örneğin, Marx ve Engels İngiliz işçi sınıfını incelerken fabrika denetim raporlarından önemli bilgiler elde etmişlerdir. Aynı şekilde Durkheim “din” ve “intihar” konusundaki çalışmaları sırasında resmi istatistiklerden yararlanmıştır. Weber “din sosyolojisi” ve “kapitalizmin temelleri” konusundaki tezlerini geliştirirken, din ile ilgili belgelere ve mezheplere ait ilan küçük notları kullanmıştır (Forster, 1995. Aktaran: Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Kurgu metinler olarak romanlar da belge olarak değerlendirilebilirler (McCulloch, 2004). İlgili literatürde (Yıldırım ve Şimşek, 2006; McCulloch, 2004) belge incelemesi

için “içerik çözümlemesi”, “söylem çözümlemesi”, “anlatı çözümlemesi” gibi farklı teknikler yer almaktadır. Bu çalışma için başlangıçta içerik çözümlemesinin uygulanıp uygulanamayacağı denenmiştir. Bu amaçla, araştırma konusu beş değişkenin göstergesi olabilecek kavramlar çerçevesinde, bir kodlama sistemi geliştirilmesi denenmiş, ancak araştırma sürecinde bunun işlevsel olmadığı sonucuna varılmıştır. Metnin bütününe ve beş değişkenle ilgili alıntının birarada yorumlanması gereğinin araştırma sürecinde ortaya çıkması sonucunda hermeneutiğin araştırma bağlamında işlevsel olduğu sonucuna varılmıştır.

Edebiyatın gerçekle ilişkisi olduğunu savunan edebiyat kuramları Moran’a göre (2008) ikiye ayrılır: “sezgisel hakikat” ve “önermesel hakikat”. Sezgisel hakikat, gerçekliğe duyular ve akıl dışında ulaşılabileceğini iddia eder. Önermesel hakikat ise kendi içinde ikiye ayrılır: “Belirtik hakikat” ve “örtük hakikat”. Moran bu iki kavramı aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Düşünsel cümleler, eserdeki olaylar, kişiler, tasvirler vb. ile birlikte eserde belirtik (explicit) bir tez meydana getirebilirler. Açıklanan hakikat ne denli belirtik olursa, eser o oranda bir sosyoloji, politika, ahlak ya da felsefe söylemine yaklaşmış sayılır. ... Örtük anlam daha çok eserde açık bir şekilde belirtilmeyen örtük tez anlamında kullanılmaktadır. Açık tez, daha çok düşünsel cümlelerden ya da kişilerin bir konu üzerindeki fikirlerini açıklayan konuşmalarından çıkarılır. Örtük teze gelince, yazar bunu bize açıkça söylemediğine göre biz bunu ancak kişilerin çizilişinden, olayların sıralanışından, tondan vb. den çıkartmaya çalışırız. ... Uyduruk cümleleri yorumlamak suretiyle çıkartırız örtük hakikati (Moran, 2008: 278-281).

Bu anlamda roman, sosyal ve kültürel gerçekliğin anlaşılması bağlamında kullanılabilecek sağlam bir veri kaynağıdır.

Moran’ ın yukarıdaki alıntıda dile getirdiği örtük gerçeği ortaya çıkarmak için belli verilere dayalı yorumlama; ilgili literatürde Hermeneutik yaklaşım olarak bilinmektedir. Bu yaklaşım kendine özgü felsefesi-anlayışı olan bir tür belge inceleme

teknîğidir. Yöntemin en önemli ön kabulü insan bilimleri bağlamında “anlama”nın linguistik olduğu ve bu çerçevede anlamının dil içinde incelenmesi gerektiğidir (Hekman, 1999: 129).

Hermeneutik geleneğin, birisi antik çağlara uzanan, diğeri ise aydınlanma sonrası şekillenen iki ayrı kökeni olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, teolojinin bir uzantısı olan kutsal metinlerin yorumlanmasına dayanır. Bu metinleri yorumlama yetkisi olan tek otorite din adamlarıdır. Aydınlanma ve devamındaki modernleşme sürecinde hukuk sekülerleşmiş, kutsal olmayan bir dünya anlayışı benimsenmiştir. Kutsal olmayan bu yeni dünyada kutsal olanlar da dahil öteki edebi ve hukuksal metinlerin yeniden değerlendirilmesi gündeme gelmiş ve Kant’ın deyişiyle “aklını kullanma cesareti gösteren” insanlar tarafından yorumlanmaya başlanmıştır. Böylece din adamlarının yorumlama tekeli ortadan kalkmıştır¹⁰.

İkinci köken ise, bilim felsefesinin geçirdiği evrim sonucu tin bilimleri olarak adlandırılan ve doğa bilimlerinin özelliklerini taşımayan bir bilim anlayışının, toplumu ve insanı yorumlama ve anlama yöntemi olarak görülüp benimsenmesidir. Şimşek, hermeneutik dışındaki iki bilim geleneğini şu şekilde açıklar:

Aydınlanma farklı ülkelerde, farklı biçimler altında ve farklı önceliklere sahip bir akım olarak gelişti. Kendi içinde bütünlüğü olan kapalı bir sistem değildi, her şeyden önce akla ve ilerlemeye duyulan büyük güvenle karakterize olan, farklı ülkelerde farklı görünümlere sahip bir felsefe tarzıydı. İngiltere’de empirik bir karakter kazanan Aydınlanma, Fransa’da usçu bir çizgide gelişti. İngiliz empirik geleneğinden fazlasıyla etkilenen klasik ekonomi politik bu yönüyle öne çıkarken, İngiliz ekonomi politiği, Fransız sosyalizmi ve Alman felsefesinden aynı anda etkilenen Marksizm, bu geleneğin belirlediği farklı bir felsefe olarak gelişti ve empirist/rasyonalist bilim gibi özne-nesne ayrımı üzerinde değil, öznenin doğa içindeki yaratıcı etkinliği üzerine kurulu bir sosyal bilim anlayışı

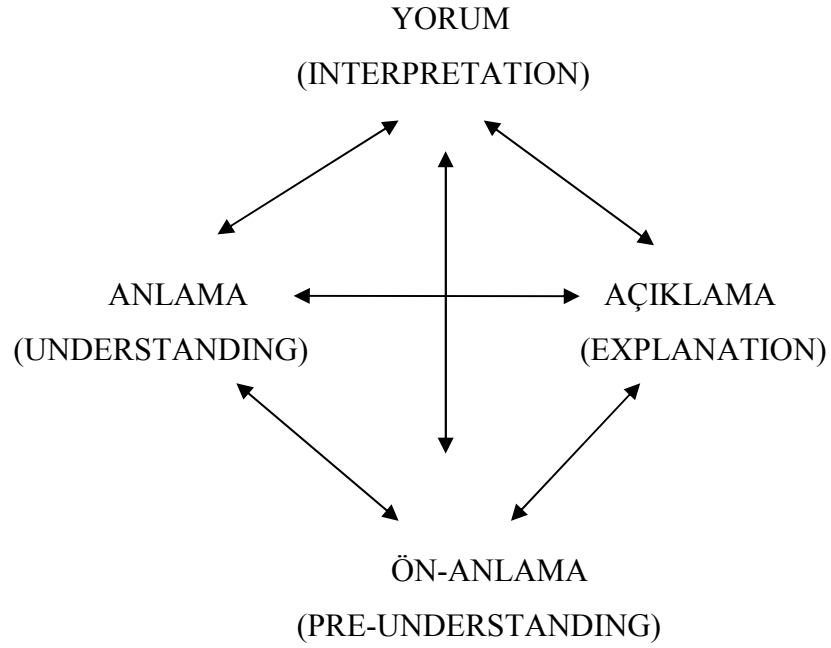
¹⁰ <http://www.youtube.com/user/YaleCourses#p/c/D00D35CBC75941BD/2/iWnA7nZO4EY>
(Erişim Tarihi : 26.10.2011)

geliştirdi. Bu çerçeve içinde her iki bilim anlayışı da bir ve aynı geleneğe bağlanır ve toplumun, doğa bilimleri modelinde oluşturulmuş nomotetik yasalara dayalı empirik bir toplumbilimin konusu olabileceğinde birleşirler. Nedensel açıklama ve empirik gözlemin niteliği ve anlamı konusunda ayrılırsalar da bilimin en kusursuz bilgi biçimi olduğu inancında birleşirler (Şimşek, 2007: 166-167).

Şimşek’e göre üçüncü gelenek, Kant sonrası Alman felsefesinin 19. yüzyıldaki toplumsal gelişmelere bağlı olarak ve doğa bilimlerinin ayrıca, pozitivistin hegemonyasına karşı tekrar Kant’a dönüşü savunan tin bilimleri geleneğidir. Kant’taki “tinsellik, olgusalılık” ayrımına bağlı olarak gelişen bu akım, sosyal bilimler alanını “tin bilimleri” ve “kültür bilimleri” olarak tanımlamıştır. Bu bilim anlayışı, doğanın ve toplumun farklı bilim anlayışlarıyla anlaşılabilirliğini savunur. Doğa bilimleri yasaları sosyal bilimler alanında işlevsel değildir. Çünkü, insan amaçlı eylem içindedir (Şimşek, 2007). Hermeneutik geleneğe tinsel dünyada (tin bilimleri, kültür bilimleri veya sosyal bilimler alanlarında) “anlama” ve “yorumlama” esastır. Hermeneutik, anlamının bilgiye indirgenemeyeceğini ve bilginin, sadece anlamının alt bölümlenmesi olabileceğini savunur. Bilgi anlama bağlamında görecelidir (Üşür, 1997: 140). Anlama, dil içinde gerçekleşir ve bu çerçeve içinde metinler anlama ve yorumlama için en önemli kaynaklardır.

Bu bağlamda gelişen hermeneutik geleneğe önemli katkıları olan düşünürler; Schleiermacher, Dilthey, Husserl, Heidegger, Gadamer, Ricoeur’dur (Ödman, 2007: 115). Bu çalışmada Ödman’ın (Ödman, 2007) belirttiği çerçeve içinde hermeneutik yöntem ele alınmış ve uygulanmıştır.

Hermeneutiğin dört temel bileşeni vardır. Bunlar; ön anlama (pre-understanding), açıklama (explanation), yorumlama (interpretation) ve anlamadır (understanding). Bu dört bileşen yorumlama sürecinde birbirlerini sürekli etkilerler (Ödman, 2007: 115-116).

Şekil 1. Hermeneutiğin Temel Bileşenleri Arasındaki İlişki

Kaynak: Ödman, 2007: 117.

Yorumlama (Interpretation); Anlamaların aracılık (mediation) yapılarak çevirilmesi (translation).

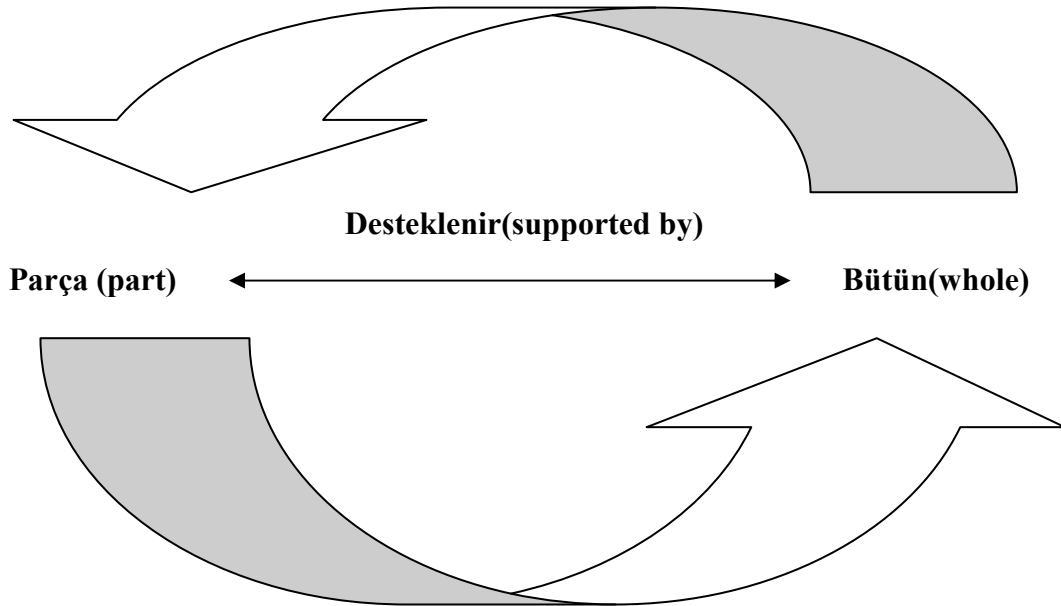
Anlama (Understanding); Derin bir biçimde kavrayarak hayat biçimi ve varoluşu değiştirecek düzeyde “anlamak”.

Ön anlama (Pre-understanding); Erken öğrenme, deneyim ve hislerimize dayanır ve hermeneutikte ön anlamasız bir yorum olamayacağı kabul edilir.

Açıklama (Explenation); Anlamaya dayanır.

Ödman dört bileşeni içeren bu süreci, insanları kapsayan farklı bağlamları; dini, aynı zamanda seküler, bilimsel, ayrıca günlük yaşama ait olanı, yorumlama ve anlamanın teorisi ve pratiği olarak tanımlar (Ödman, 1985: 2162-2169’dan aktaran Ödman, 2007: 117).

Ödman’a göre, yukarıdaki dört bileşen hermeneutiğin önemli bir yönünü gözden kaçırmaktadır: “mobility ve dynamics” (Ödman, 2007: 118). Yorumlama ve anlama yeni olan ve ideal olarak derin ve geniş bir anlamaya yol açacak bir süreci içerir. Bu süreçte belirleyici olan ön anlamadır (pre-understanding). Ön anlamının gelişerek bilimsel bir çerçeve içine oturması için metnin parça ve bütünü arasındaki “homojen” ilişki göz önüne alınmalıdır ve sürekli olarak parçadan bütüne ve bütünden parçaya gidilerek anlama geliştirilmelidir.

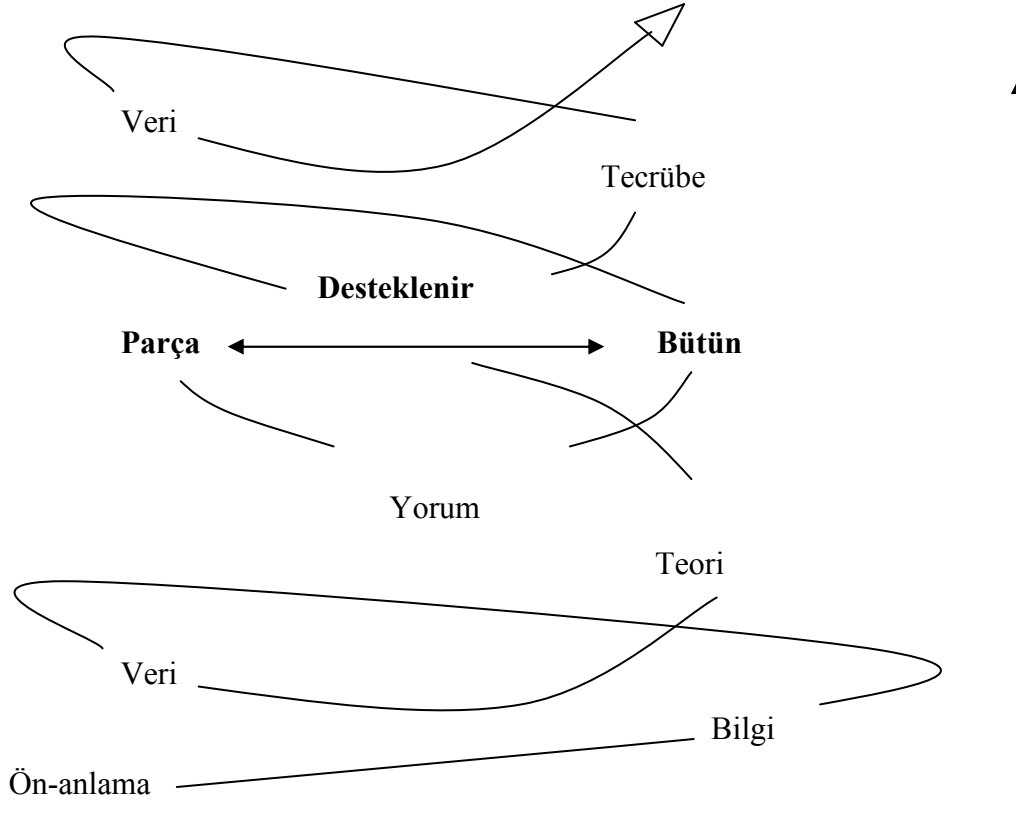

Şekil 2. Hermeneutik Döngü

Kaynak: Ödman, 2007: 118.

Ancak hermeneutik döngü de anlama için yeterli değildir. “Hermeneutik helix” anlama ve yorumlama sürecini daha gelişkin bir biçimde açıklar. Hermeneutik helix, hermeneutik döngüyü de içerecek biçimde şekillenir. Bu metafor, yorumlama ve anlama sürecini, aynı zamanda küçük ve büyük “bütünlük”ler arasındaki ilişkiyi açıklar. İlave olarak hermeneutik helix, yorumlanan materyalin tecrübe ile olan

ilişisini, yorumcunun teorik perspektifini ve bilgisini, aynı zamanda oluşturulan yorumların ışığında anlamın nasıl değiştiğini ifade eder (Ödman, 2007: 119).

Şekil 3. Hermeneutik Helix

Kaynak: Ödman, 2007: 119.

Hermeneutik döngü ve helix her fenomenin ancak anlamın olduğu bağlam (context) çerçevesinde anlaşılabilceği düşüncesine dayanır (Ödman, 2007: 120). Hermeneutik süreçte yorumlayacağımız metinlere sorular sorarız ve bu bağlamda cevapları hermeneutik döngü ve helix ile ifade edilen düzlemde yorumlayarak oluştururuz. Bu araştırmada metinlere sorulan soruları şunlar oluşturmaktadır: Küçük burjuva aydınının Doğu-Batı, aydın-halk, kent-taşra eksenleri, ayrıca zenginliğe ve iktidara bakışları nasıldır ve 1960-1980 ve 1980-2000 arası dönemlerde bir değişim var mıdır, varsa nasıldır?

Hermeneutik araştırmada “kontrol” de önemli bir bileşendir. Ödman’a göre bu bileşen altı başlık altında ele alınabilir (Ödman, 1997: 121):

- Metinlerin gelişmiş bir beceri ile kullanılması
- Tartışma, muhakeme (argumentation)
- Kaynakların eleştirel bir biçimde ele alınması (source criticism)
- Veri temsili (data representation)
- Akribi (alıntıların işlevsel ve doğru gösterimi)
- Yorumlama için ölçüt oluşturulması

Bu araştırma, yukarıda belirtilen araştırma modeli çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

3.2. Çalışma Kümesi

Çalışma kümesini oluşturan dört romanın seçiminde şöyle bir süreç izlendi: Küçük burjuva aydınının incelenecek dönemlerde gösterdiğı özellikleri en iyi yansıtan romanların hangileri olabileceğini saptamada uzmanlardan yararlanmaya karar verildi. Bu amaçla bir yazı hazırlandı. Bu yazıda araştırmanın konusu, amaçları ve düşünölen yöntem özet olarak açıklandı. Yazının sonuna da anımsamalarını ve seçim yapmalarını kolaylaştırsın diye 1960-1980 ve 1980-2000 yılları arasında yazılan -araştırma konusuyla ilgili olabilecek- romanların bir listesi eklendi. Mektubun sonunda uzmanlardan; tez konusunu nasıl buldukları, bu konuda tez yapıp yapılamayacağı; düşünölen yönteme ilişkin görüş ve önerileri ile ilişik listedeki hangi romanların amaca uygun olduğına dair görüşleri istendi.

Hazırlanan mektubun kimlere gönderileceğı, tezin ön çalışmaları sürecinde araştırmacının edindiğı bilgi ve izlenimleri, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Faköltesi öğıretim elemanları ve İzleme jürisi üyelerinin görüşleri doğrultusunda belirlendi. Yukarıda içeriğı özetlenen mektup; edebiyat eleştirmeni ve bu alanda çalışan akademisyenlerden oluşan toplam 18 kişiye Mart 2008’de gönderildi.

Mektuplar posta yoluyla gönderildi. Gönderme zarfının içine araştırmacının adı ve adresi yazılı pul yapıştırılmış birer geri dönüş zarfı da konuldu. Yanıt için tam iki ay beklendi. Bu süre içerisinde sadece iki uzmandan yanıt alındı. Bunun üzerine yanıt vermeyen 16 uzmana; ellerine geçmemiş olabileceği ya da unutulmuş olabileceğini belirten bir ön yazı ile mektup tekrar gönderildi. Yine iki ay beklendi ve bir kişiden daha yanıt alındı. Aynı mektup ve aynı ön yazı üçüncü kez gönderildi ve ona da üç yanıt alındı.

Üzerinde çalışılacak romanların uzman görüşüyle saptanması kararı verilirken; gönderilecek yanıtlarda -her dönem için- en çok tekrarlanan romanlar seçilecek ve çalışma o romanlar üzerinden yapılacaktı. Esas amaç roman isimlerini saptamaktı; ancak mektup yazılmışken tez konusuna ve yönteme ilişkin görüşlerini almanın da yararlı olabileceği, yeni önerilerin gelebileceği düşünülmüştü. Bu amaçla 18 uzman ve akademisyene mektup gönderilmiş, ancak altı ayda toplam altı yanıt alınabilmişti.

Gelen altı yanıtın üç tanesinde herhangi bir roman önerisi yapılmamıştır. Bir yanıtlayıcı “roman seçiminde araştırmacının kendi sevdiği romanlardan yola çıkması...” gerektiğini belirtmiştir. Öneri getiren üç uzmanın bir tanesi, 1960-1980 arası dönem için Tutunamayanlar ve Bir Düşün Gecesi’ni; bir diğeri Pansiyon Huzur, Gün Döndü, Gençliğim Eyvah ve Bir Gün Tek Başına’yı; üçüncüsü ise Tutunamayanlar ve Bir Düşün Gecesi’ni önermiştir. 1980-2000 arası için roman öneren üç uzman birer olmak üzere Kara Kitap, Ölü Erkek Kuşlar ile Cevdet Bey ve Oğulları’nı uygun bulmuşlardır.

Yanıtlayıcılardan bir tanesi bu konuda bir tez çalışmasının yapılabileceğini belirtirken, bir diğeri “kullanılan yöntemin büyük bir entelektüel hata olduğu bu yüzden yapılamayacağı” görüşünü dile getirmiştir.

Üzerinde çalışılacak romanların belirlenmesinde araştırmacının kendi okumaları sonucunda oluşan düşünce ve görüşleri de dikkate alındı. Tez önerisinin hazırlanması ve sonrasındaki süreçte araştırmacı, tezinin alanyazın araştırmasını genişletip derinleştirme ve uzmanlara gönderilen listede yer alan romanları okuma çalışmalarını birlikte yürüttü. Böylece her iki dönem (1960-80 ve 1980-2000) için önerilen toplam 28 romanın 17’si

araştırma süreci içerisinde ya da daha önce okunmuş oldu. Özellikle tez konusu belirlendikten sonraki okumalar amaçlı okumalardı; roman içeriklerinin araştırmanın sorunsalı ve amaçlarına hizmet edip etmeyeceğine özel dikkat gösterildi.

İzleme jürisinin de önerisi doğrultusunda her dönem için iki romanın yeterli olacağına karar verildi. 1960-1980 dönemi için Tutunamayanlar ve Bir Düşün Gecesi; 1980 sonrası dönemi içinse Kara Kitap ve Yüz: 1981 seçildi. Tutunamayanlar, Bir Düşün Gecesi ve Kara Kitap'ın seçilmesi uzmanlardan gelen öneriler üzerine yapıldı. Yüz: 1981 romanı ise, izleme jürisi üyelerinin görüşleri de alınarak araştırmacının tercihi olarak belirlendi.

3.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırma küçük burjuvanın Doğu-Batı, kent-taşra, aydın-halk, iktidar ve zenginliğe bakışının 1960-1980 ve 1980-2000 dönemlerinde yazılan romanlarda nasıl yansıtıldığını saptamak amacıyla tasarımılandı. Anılan beş değişkene ilişkin verilerin elde edilebilmesi için şöyle bir süreç izlendi. Her bir roman için;

- Önce roman baştan sona okundu. Bu okuma sırasında, ele alınan değişkenlere yanıt olabilecek anlatımların hangi değişken ya da değişkenlerle ilgili olduğunu doğru saptamak için en az iki kez okundu, üzerinde düşünüldü ve emin olduktan sonra altları renkli kalemle çizildi. Bir anlatımın veri olarak alınıp alınmayacağı kararında, literatür bölümünde verilen değişkenlere ilişkin bilgiler esas alındı. Altı çizilen satırların sağındaki boşluğa ilgili olduğu değişken(ler)in ilk harfleri (DB, KT, AH, İ, Z) yazıldı.
- İkinci aşamada, altı çizili satırların olduğu sayfalar taranarak bilgisayara aktarıldı. Devamında aktarılan sayfaların sayfa numaraları çizilen satırların sonuna eklendi ve altı çizili olmayan kısımlar silindi. Geride kalan altı çizili satır ya da paragrafların birbirine karışmaması için aralarına çift satır boşluğu verildi.

- Devamında, 1960-80 ve 1980-2000 arası dönemler için bilgisayarda birer dosya açıldı. Bu dosyaların her ikisine de haklarında bilgi toplanan beş değişkenin adının yazılı olduğu birer sayfa yerleştirildi. 1960-1980 dönemi için incelenen iki romanın verileri ilgili dosyadaki değişkenin altına taşındı. Aynı şekilde 1980-2000 dönemine ait romanlardan elde edilen veriler de o döneme ait dosyadaki değişkenlerin altına yerleştirildi. Verilerin ait oldukları değişkenlerin altına yerleştirilmesi işleminde, altı çizilen satırların sağındaki boşluğa yazılan harfler esas alındı. 1960-1980 arası dönem için toplam 74 sayfa, 1980-2000 arası dönemle ilgili olarak da 55 sayfa veri toplandı. Dolayısıyla araştırmanın bulguları, bu 129 sayfanın değerlendirilmesinden elde edildi.
- Yukarıdaki işlemler, üzerinde çalışılan dört romanın her biri için aynı şekilde tekrarlandı. Ham veriler (altı çizilen satırlar) ait oldukları değişkenlerin altına taşınırken; her roman için farklı bir renk (Siyah, turuncu, yeşil ve mavi) kullanıldı. Bu renk farklılığı, veriler değerlendirilirken –özellikle- romancılara yapılan göndermelerde olabilecek karışıklıkları önlemede son derece yararlı oldu.

4. Bulgular ve Yorum

4.1. Doğu - Batı

4.1.1. 1960-1980

Bir Düşün Gecesi, 12 Mart sonrası dönemdeki Türkiye toplumunu bütün kesimleri ile içeren bir romandır. Akademisyen olan Ömer ve Aysel, öğrenci lideri Tuncer, milletvekili kızı Yıldız, sanatçı Tezel, reklamcı İnci, hapishanede bulunan Gül küçük burjuva aydın tiplerdir. Aydın tipler üniversite çevresinde bulunmakta ve çoğunlukla sol düşünce sahibidirler.

Bir Düşün Gecesi'nde Doğululuk ve Batılılık belirgin bir biçimde kentli olmanın ve yüksek öğrenim görmenin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmekte, Batılı olmak ve Batı uygarlığına aşina olmak yüceltilmektedir. Aysel bir akademisyendir, şöyle der;

... paçasına biraz Batı uygarlığı bulaşmış eski bir milletvekili kızının onuruna onur katacak bir profösör de bulunsun törende. Biraz okuyup yazmış, biraz oynayıp çizmiş kişiler de bulunsun. Oğlan tarafına “bak bizde daha neler var” diyebilsin Müjgan... Birkaç saat önce Aysel'in bir yandan bilmem ne araştırma kitabını karıştırıp, bir yandan da sigarasının dumanlarını havaya püskürte püskürte söyledikleri bunlar (B. s. 7)¹¹.

Türkiye'de Batılılaşma sürecinin eğitim kurumları ve bu kurumlarda yetişmiş elitler tarafından başlatılmış olması, kaçınılmaz olarak Batılı olma ile eğitim süreci arasında ilişki kurulması sonucunu doğurmaktadır.

Tutunamayanlar, bütün olarak küçük burjuva aydın tiplerin üzerine inşa edilmiş bir romandır. Selim Işık, Yıldız Ecevit'in belirttiği gibi Oğuz Atay'ın romandaki yansımasıdır. Kendi özyaşam öyküsünden önemli izler taşır (Ecevit, 2007). Selim Işık

¹¹ Bundan sonra; B: Bir Düşün Gecesi, T: Tutunamayanlar, K: Kara Kitap, Y: Yüz: 1981.

ve Turgut Özben Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi içinde yetişmiş iki mühendistir. Selim Işık; entelektüel olma sürecinde topluma tamamen yabancılaşacaktır. Turgut Özben de arkadaşı Selim Işık'ın yolundan ilerleyerek bu sürecin sırrını çözmeye çalışacak ve Selim Işık'ın yerini alacaktır.

Oğuz Atay'a göre, Nazım Hikmet dışında Türk yazını haricinde kendisine yer bulabilecek bir yazar yoktur (Fuat, 2007). Bu bakış açısında, okuduğu Batılı klasikler çerçevesinde oluşan düşünce dünyasının etkisi olduğu söylenebilir.

Tutunamayanlar'da kolej eğitilmiş, mühendislik mezunu Turgut Özben'in Doğu kültürü ile ilişkisi babasının kültürel formasyonu ile karşılaştırılarak veriliyor:

Hüsni Bey pek dindar sayılmazdı. Turgut'un kulağına ezanı fısıldarken de gene, Kadim Yunan gibi, bilmediği bir düzenin ezberciliğini yapıyordu. Doğu ve Batı kültürünün sembolleri, onun kafasında, bütün ürkütücü yönleriyle, birbirlerine karışmadan durabiliyordu. Turgut Efendi, yani istikbalin bu meşhur şahsiyeti, işte böylece ilk kültürünü Şarki İslam tesiriyle almış oluyordu. Turgut'un, yıllar sonra, edebiyat dersiyle başlayan divan edebiyatı hayranlığının köklerini, kulağına okunan bu Arapça sözlerde aramak gerekir. Fakat o anda babası, nasıl ne dediğini bilmeden konuşmuşsa, Turgut Özben de ne dediğini bilmeden, bir Şarki Medeniyet hayranlığı tutturmuştur yıllarca. Bilhassa bu sözlerin kulağına söylenmiş olması; bu tarihi şahsiyette, bütün kültürün ve hassaten Arap kültürünün kulaktan dolma bir şekilde tezahürüne sebebiyet vermiştir (T. s. 56).

Doğu ve Batı kültürlerinin ezberci bir biçimde bilinmesi ve öğrenilmesi; Batılılaşma sürecimizde çift yönlü olarak “yeni” olan Batının yüzeysel bir biçimde algılanmasına ve “eski” olan Doğunun da kulaktan dolma bir biçimde öğrenilmesine neden olacaktır.

Modernizmle birlikte Batı kültüründe “zaman” ile kurulan ilişki merkezi bir yer edinmiştir. Zamanın doğrusal bir şekilde aktığına dair algı modernizmle birlikte ortaya çıkmıştır. Ayrıca soyut düşünce dünyanın kavranmasında Batı kültüründe merkezi bir

konumdadır. Soyut düşüncenin yeşermesinde ve aktarılmasında eğitim çok önemli bir yere sahiptir. Tutunamayanlar'da Selim Işık bu durum üzerine düşünmektedir, ayrıca soyut düşüncenin belirgin bir biçimde kullanıldığı matematik alanında Türkiye'nin bilim insanı yetiştirememesi de toplum olarak soyut düşünememe ile malul olmaya bağlanmaktadır:

Her resmi Türk genci gibi, yani, sporla ilişkisi hiçbir zaman maç seyretmekten öteye gitmeyen her namuslu ve bunalmış vatandaş gibi siz de ayrı bir duhuliye ödemedi bu oyuna katılabiliyorsunuz. Ben de, birçok vatandaşım gibi, soyutlama gücünden yoksun olduğum için ve özellikle zaman kavramını soyut olarak, yani ele gelmez bir kavram olarak düşünemediğim için süreye, ancak iki nokta arasında bir cismin hareketi olarak katılabiliyorum. Bu açıklamanın, değil dinleyenler için, benim için bile fazla soyut olduğunun farkındayım. Belki bizler, yani bu toprakların yetiştirdiği şu ya da bu çeşit değerler, soyutlaşmaya başladığımızı bu kadar çabuk fark etmeseydik ve bu kadar çabuk korkuya kapılmasaydık, bizlerden de büyük matematikçiler yetişir ve ansiklopedilerde taş basması resimleri çıkardı (T. s. 41).

Tutunamayanlar'da Turgut düşünmeyi bilmediği fikrindedir:

Daha, nasıl düşünüleceğini bilmiyorum. Selim'in Fransa'da uzun yıllar kalmış bir arkadaşı vardı. Memlekete dönünce bir de ne görsün: kimse düşünmesini bilmiyor, düşündüğünü sanıyor. Orada felsefe tahsil etmiş de. İki çeşit düşünmekten bahsediyordu: İnsanın aklına birtakım kelimeler gelmesi başka... düşünmek başka. Sayıları, notasyonları bilmekle matematikçi geçinebilir misin? (T. s. 317)

Batı medeniyeti, kapitalizmin gelişimi ile eşzamanlı bir biçimde ortaya çıkan bireyselleşme sürecini yaşamış ve bütün hayat meta fetişizmi üzerine inşa edilmiştir (Marx, 1997). Para her şeyi satın alma gücüne sahiptir (Marx, 2005). İnsanların davranış kalıpları da bu bağlamda şekillenmektedir. 1980'li yıllara kadar kentlerde dahi

bireyselleşme Türkiye’de belirgin bir biçimde ortaya çıkmamıştır. Geleneksel davranış kalıpları, paylaşımcılık belirgindir. Bu bağlamda Bir Düğün Gecesi’nde 1970’li yıllarda Amerika’ya giden Yıldız para temelli bu kültürü eleştirmekte ve yabancılık çekmektedir;

Amerika'yı hiç sevemedim ben efendim. Bugün yalvarsalar gitmem... Neden mi? Ne bileyim teyzeciğim, uyuşabileceğim bir hayat değil ordaki hayat. Her şey para. Herkes onun peşinde (B. s. 187).

Bir Düğün Gecesi’nde Kore’de BM irtibat subayı olarak çalışan Ertürk birlikte çalıştığı Amerikalıların tutum ve davranışlarındaki farklılıkları onların zenginliğine atfetmektedir. Amerikalılara duyduğu saygıyı ve sahip oldukları ayrıcalıkların onların hakkı olduğunu söylerken yanlış bilinç içinde olduğunu da sergilemektedir.

Yanımdaki tepside haşlanmış pirinç ve çok fena kokan kuru balık vardı... Hepsini iştahla yedim. ... Tommy gözlerini fal taşı gibi açmış, hayretle bana bakıyordu. "Nasıl yiyebiliyorsun bunları?" diye sordu. Kendisine dedim ki: "Arkadaşım, belki sen... Hep iyi şeyler yemeye alışıksın. Fakat benim milletim savaş sırasında bunlardan da kötü şeyler yemeye alışıktı. Ayrıca ben kendim de askeri mekteplerde okurken memleketimin bize verebildiği kadarını yiyebildim... Sen de mümkün olduğu kadar yemene bak. Amerika'ya, o zengin beldene dönmek istiyorsan ye arkadaşım, ye..."

"... Onlar çikolatalar, enfes soğuk etler, çörekler, tatlılar yerlerken, bol bol biralar içerlerken kendilerini kıskanmak aklımın köşesinden geçmemiştir. Çünkü bunları yemek onların hakkıdır." Zengin oldukları halde yoksul ülkelere yardım eli uzattıklarını, kendilerini komünistlerden koruma uğruna esir düştüklerini söyleyerek Amerika için beslediği minnet duygularını dile getirmektedir. Dolayısıyla "... Bu insanlar ne yapsalar layık, ne yeseler haktır". Ne var ki pirinç kâsesine saldırışını Tommy'nin tiksintiyle seyretmesini "...ilk defa gururumu yaralamıştır. Lokmalar boğazıma dizilmiştir. Bu sebeple Tommy'ye, ye ulan, sen de ye eşşoğlu eşek, dememek için bin güçlkle zaptettim kendimi. İyi ama adamcağız alışık

değilse, yiyemiyorsa ne yapsın? (B. s. 219)” diyerek yine Tommy’yi haklı bulmuştur.

Tutunamayanlar’da Selim Işık, Doğu kültüründen kurtulma özlemini şu şekilde ifade etmektedir;

125 “Ne olur tutma artık beni hece vezniyle
Allahım, senin ve tüm sevenlerin izniyle
Çözölsün zincirlerim, tutulan kol çalışsın.
Bir espri uğruna harcatmayın, alışsın
Selim Işık insana. Söylesin şarkısını
130 Kesintisiz, acemi Oblomov hırkasını
Çıkarsın bedeninden. Ey ölü ruh! kıyam et!
Beğendin mi Süleyman?" Beğenmedim, devam et (T. s. 118).

Burada sözü edilen “Oblomov hırkası” sembolik olarak tembelliği ve Doğulu değerleri temsil etmektedir. Selim, Oblomovluk üzerinden Doğu ve Batı insanı arasındaki farka işaret ediyor ve onun tercihi Batılı insan olmaktır. Ne var ki Selim -bu özlemine karşın- Türk Toplumundaki egemen kültürün bir ürünüdür ve bu toplumun “iş yapma” biçimi Selim Işık için de geçerlidir. “Selim, her işinde olduğu gibi, şarkıları yazmaya da bir Türk gibi başlamış ve bütün iyi niyeti ve çabasına rağmen, İngiliz gibi bitirememiştir” (T. s. 156).

Cumhuriyet’in kuruluş döneminde, Osmanlı mirası dışında ulusal bir referans bulma ihtiyacı Türk kültürünün Orta Asya’daki köklerine dönme gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Bu süreç, 60’lı yıllardan sonra belirgin bir biçimde kitleselleşen politik bir bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. Batıcı Kemalist gelenek öztürkçeden yana olmuş, Doğucu muhafazakâr kanat ise Osmanlıca’yı önceleyen bir tavır almıştır. Bu farklı medeniyet algıları Oğuz Atay tarafından ironi ile ele alınmaktadır. Batılılaşma sorunumuzun yarattığı tartışmalara da değinilmektedir. Türk toplumunun öztürkçecilik ve medeniyet değiştirme çabası; Tutunamayanlar’da Bilig-Tenüz ismindeki hayali

yazıtlar üzerinden eleştirilmektedir. 1980'lerden sonra keskin bölünmeye dayanan medeniyet algısı daha makul, sentezci bir biçim alacaktır:

Yüzyıllardan beri sürüp gelen ve "Neden Batılılaşmıyoruz?" "Neden Her Şeyi Kendimize Benzetiyoruz?" "Neden Yüzyıllardır Denenmiş Uygulamaları Yapımıza Uyduramıyoruz?" gibi makale ve kitapların sorularına kesin bir karşılıktır Bilig-Tenüz... Birçok sorunun karşılığını, Bilig-Tenüz'ün deyiimiyle tümaçtarsız (yani tümüyle açık seçik ve tartışmaya yer vermeyecek biçimde) bulacaklardır. Önce, neden Batı kültürünü alıp soysuzlaştırdığımızı sanıyoruz? Batı, bizim kültürümüzü alıp soysuzlaştırmış olmasın? Tanzimatla birlikte başlayan "Garplılaşma" hareketleri, bir kültürün kötü bir biçimde kopya edilmesi mi demekti? Yoksa biz, aslında gene atalarımızdan miras kalan bir medeniyete mi dönüyorduk? Bilig-Tenüz'ü inceleyenler göreceklerdir ki, biz, yeni uygarlığımızın asıllarını teşkil eden bütün kurumları, akımları ve düşünceleri yeni bir biçime sokarken bir keşmekeş ve bilmezlik içinde değildik; kökü ta iki bin yıl öncesine dayanan ve her noktası akıllara durgunluk verecek bir biçimde hesaplanmış olan bir bilimselliği sürdürüyorduk. Yoksa ayakta kalabilir miydik? (T. s. 146)

Türkiye'nin modernleşme sürecinde teknik ve ilerleme en temel yeri işgal etmektedir. Teknolojinin kullanımı ve aktarılması muhafazakâr düşünce yapısına sahip aydınlar tarafından da benimsenmektedir. Uygarlık dairesi değiştirme, bu bağlamda kültürel referansların değiştirilmesi, alfabe değişimi Batıcı ve muhafazakâr aydınlar arasında temel bir tartışma alanı olmakla birlikte; teknolojinin transferi ve kullanımı bütün aydın kesimleri tarafından olumlanmaktadır. Avrupa'da bulunmuş olmak ve Avrupa hakkında bilgi sahibi olmak geleneksel olarak olumlu bir algı yaratmaktadır. Tutunamayanlar'da Almanya'da bulunmuş bir kişi, otobanlar üzerinden teknoloji ve tuvalette çalan opera üzerinden kültür karşılaştırması yapmaktadır:

Yoldaki bütün işaretlere dikkat ederim. Cahil millet. Ne yapacağı belli olmaz ki. Almanya'da değilsin ki. Ne güzel yollar yapmış adamlar. Yol

kenarında park yerleri; tuvaletler de koymuşlar. Sen şeyini yaparken Bizet'in Carmen Operası çalıyor. Bizde boyuna toz yutarsın. Bizim yollarda iki saat gideceğine, otobanda iki ay araba kullan daha iyi. Daha az yorulur insan. Hitler yapmış. Bir de adamı beğenmeyiz (T. s. 339).

Modernleşme sürecimizde Batı karşısında “gerilik bilinci” önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Batıda üretilen yaşam tarzı da dahil büyük bir öykünme ve bilgi aktarımı belirgindir. Tutunamayanlar'da Turgut, bar kültürü üzerinden Batıdaki yaşam tarzını ve toplumumuzla arasındaki farkları değerlendirmektedir¹²:

Yolun karşı kıyısına geçti. Üzerinde İngilizce bir şeyler yazan kapıyı itti. Yumuşak bir açılış. Herkes bir köşeye oturmuş. Kimse kimseyi rahatsız etmiyor. Böyle kaç yer sayabilirsin koca şehirde? Garson hemen tepene dikilmez. Çağrılınca gelir. Sonra birden kaybolur ya da başını başka yönlere çevirir. Amerika Cumhurbaşkanı gibi adları olan içkiler ısmarlayabilirsin. Ne çok aydınlık olur ne de çok karanlık. Adamlar bu işleri biliyorlar. Yüzyıllarca düşünmüşler taşınmışlar, insanlar barda nasıl rahat eder diye. Biz olsak bu işi küçümseriz. Onlardan aktarmasını beceremiyoruz daha. Onlarda böyle yerlere her çeşit halk gelebilir. Bizim zenginler böyle yerleri lüks sanıyorlar. Orada işçilerle tezgâhtar kızlar gelir böyle yerlere. Daha nerede olduğumuzu anlayın bundan. Anladık. Biz oralara gidince yalnız dükkân dükkân gezmesini biliriz (T. s. 539).

4.1.2. 1980-2000

Kara Kitap'ta küçük burjuva aydın tip Celal'dir. Gazeteci olan Celal'in farklı konulardaki köşe yazıları Doğu ve Batıyı nasıl algıladığını anlamamıza yardımcı olur.

¹² Buradaki Batılılaşma anlayışı Ülken (1994: 20) ve Tekeli'nin (2004: 19) iddia ettiği gibi uygarlığın bir bütün olduğu ve dolayısıyla kültür ve teknik ayrımı yaparak seçmeci bir biçimde herhangi birisinin alınamayacağı düşüncesiyle örtüşmektedir.

Kara Kitap'ta Celal, Bedii Usta'nın Evlatları bölümünde Batılılaşma sürecimizin karakteristiklerinden olan kıyafet değiştirme üzerinden ortaya çıkan yabancılışmaya değiniyor. Kıyafetler değişmiş ve Batılı olma çabası içindeki insanlar için geleneksel insan tipleri uzak durulması gereken birer örneğe dönüşmüştür. Bedii Usta, mankenlerini Batılı tipler olarak değil de Doğulu tipler olarak üretmektedir; ama tarihin akışı Bedii Usta'nın mankenlerinin aleyhinedir. Robert Kolej mezunu Orhan Pamuk'un eleştirel bir biçimde yaklaştığı bu konu geleneksel olarak Batıcı aydınlar da görülmeyen yeni bir duruma işaret etmektedir. 1980 sonrasında kültürel melezleşme ve postmodern düşüncenin güçlenmesi aydınlar arasında geleneksel olanın önemine yapılan vurguyu arttırmıştır:

“Götürdüğü örnekleri ... bütün o 'bonmarşe' sahipleri, takım elbise, etek, kostüm, çorap, palto, şapka satan bütün hazır giyimciler ve vitrinciler tek tek geri çevirmişler onu. ... "Müşteri," demiş dükkâncılardan biri, "sokakta her gün onbinlercesini gördüğü o bıyıklı, çarpık bacaklı, kara kuru vatandaşlardan birinin sırtındaki paltoyu değil, uzak ve bilinmeyen bir diyardan gelen yeni ve 'güzel' bir insanın giydiği ceketini sırtına geçirmek ister ki, bu ceketle birlikte kendi de değiştiğine, başka biri olabildiğine inanabilsin."... Vitrinlerine bu "gerçek Türkleri, bu gerçek vatandaşları" koyamayacağını açıklamış: Türkler artık "Türk" değil, başka bir şey olmak istiyorlarmış çünkü. Bu yüzden kılık kıyafet devrimini icat etmişler, sakallarını tıraş etmişler, dillerini ve harflerini değiştirmişler, daha veciz konuşmayı seven bir dükkân sahibi, müşterilerinin bir elbiseyi değil, aslında bir hayali satın aldıklarını açıklamış. O elbiseyi giyen "ötekiler" gibi olabilmek hayaliymiş asıl satın almak istedikleri (K. s. 65).

Bedii Usta'nın oğlunun anlattığına göre; “ Babası o yıllarda, bir milletin 'hayat tarzını,' tarihini, teknolojisini, kültürünü, sanat ve edebiyatını değiştirebileceğini anlamış, ama jestlerini değiştirebileceğine asla ihtimal vermemiş (K. s. 67)”.

Fakat zamanla insanlar jestlerini de değiştirmeye başladılar:

Benim "jest" diye anlatmaya çalıştığım o hareketlerin, burun silmekten kahkaha atmaya, yan bakmaktan yürümeye, el sıkmaktan şişe açmaya kadar uzanan bütün o günlük hareketlerin de değiştiğini, saflığını kaybettiğini baba oğul yavaş yavaş farketmeye başlamışlar. ... "İnsanlarımızın en önemli hazinesi" dedikleri jestleri, günlük hayatta yaptıkları küçük vücut hareketleri, sanki gizli ve görülmez bir 'şefin' komutuyla ağır ağır ve tutarlı olarak değişiyor, yok oluyor, yerlerine nereden örnek alındığı bilinmeyen birtakım yeni hareketler geçiyormuş. Sonraları, baba bir dizi çocuk mankeni üzerinde çalışırken anlamışlar her şeyi: "O lanet olası filmler yüzünden!" (K. s. 68).

Modernleşme sürecimizde icat etme Batılıya ait bir davranış olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Türkler tarafından bir şey icat edilmesi bütün toplumu etkileyen bir durumdur, Celal şöyle der:

Uykusu kadar hafızasının cennet anılarına da kavuştu mu, ihtiyar eczacı hiç uyanmadığı için, bir Türk en sonunda bir şey icat etti heyecanına kapılan kamuoyu bunu hiç öğrenemedi (K. s. 134).

Kara Kitap'ta F. M. Üçüncü ismindeki aydının yazdığı kitapta, Doğu Batı sorunu bağlamında ortak bir uygarlık olduğu; önemli olanın uygarlığın temelini teşkil eden öz olduğu vurgulanıyor. Orhan Pamuk'un fikirleri olarak değerlendirebileceğimiz bu düşüncelerden pozitivizmin metafiziğe olan soğukluğunun bizim modernleşme sürecimizdeki aydın tavrı için bir sorun teşkil ettiği sonucuna varılabilir. Dünyayı esrarlı bir yer olarak tasavvur eden uygarlık (Batılı veya Doğulu) diğerine galip gelmektedir:

F.M. Üçüncü'ye göre ... Doğu'nun ve Batı'nın birbirlerine üstün geldikleri dönemler rastlantısal değil, mantıksaldı. Bu âlemlerden hangisi "o tarihsel dönemde" dünyayı içinde sırlar kaynaşan, çift anlamlı, esrarlı bir yer olarak görmeyi başarır o âlem ötekini yenip eziyordu. Dünyayı, basit, tek anlamlı, esrarı olmayan bir yer olarak görenler ise yenilgi ve bunun kaçınılmaz sonucu olan köleliğe mahkûmdular. İkinci bölümü F.M.Üçüncü,

esrarın kaybının ayrıntılı bir tartışmasına ayırmıştı,...F.M.Üçüncü, bir uygarlığın esrar' düşüncesini kaybetmesinden, düşüncesinin 'merkez'den yoksunlaşarak düzenini kaybetmesini anlamak gerekiyor (K. s. 295).

Kara Kitap'ta Orhan Pamuk Şehzade'nin Hikayesi bölümünde insanlar için olduğu gibi kavimler için de kendisi olarak kalabilmenin en önemli şey olduğu tezini işler:

Şehzade Osman Celâlettin Efendi, bu topraklarda, bu lanetlenmiş topraklarda, insanın kendisi olabilmesinin en önemli sorun olduğunu, bu sorun gereğince çözülmedikçe, hepimizin yıkıntıya, yenilgiye, köleliğe mahkûm olduğumuzu bilirdi. Kendisi olabilmenin bir yolunu bulamamış bütün kavimler köleliğe, bütün soylar soysuzluğa, bütün milletler yokluğa, hiçliğe, hiçliğe mahkûmdur derdi, Osman Celâlettin Efendi (K. s. 402).

Şehzade, dikte eden Batı kültürünün bütün yaratıcılığı söndürdüğü fikrindedir:

“Hiçliğe, iki değil üç kere yazılacak!” derdi Şehzade...Bunu öyle bir sesle ve tavırla söylerdi ki, ...kendisine Fransızca öğreten Fransız Fransuva Efendi'nin 'dikte' dersinde takındığı tavırları, attığı öfkeli adımları, hatta çıkardığı öğretici sesi taklit ettiğine inanır ve bir anda bütün 'zihinsel faaliyetini durduran', 'hayal gücünün bütün renklerini solduran' bir buhrana kapılırdı. Bu buhranlara alışık olan Kâtip, yılların verdiği deneyle kalemini elinden bırakır, yüzüne bir maske takar gibi geçirdiği donuk, anlamsız ve boş bir ifadeyle 'kendim olamıyorum' nöbetinin ve öfkesinin bitmesini beklerdi (K. s. 402).

Şehzade, kendisi olmak için verdiği mücadelede başkalarının sözlerinden kurtulmanın ve kendisi olma çabasının aslında Osmanlı'nın kurtuluş çabasından bağımsız olmadığını anlar; ancak binlerce yılda bir olabilecek bir kabuk değiştirme durumu söz konusudur, bu ise Batılılaşmadır:

Şehzade, vermekte olduğu savaşın aslında kendi savaşı değil, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'ne kaderleri bağlanmış milyonlarca talihsizin savaşı olduğunu anlamıştı. Kâtibi'nin, Şehzade'nin hayatının son altı yılında, belki de onbinlerce defa defterlere yazdığı gibi, kendileri olamayan bütün kavimler, bir ötekini taklit eden bütün uygarlıklar, başkalarının hikayeleriyle mutlu olabilen bütün milletler" yıkılmaya, yok olmaya, unutulmaya mahkûmdular çünkü (K. s. 412).

4.1.3. Değerlendirme

Doğu Batı eksenli Bir Düşün Gecesi, Tutunamayanlar ve Kara Kitap'ta belirgin bir biçimde bulunmakla birlikte; Yüz:1981 romanında belirgin bir biçimde yer almamaktadır.

Bir Düşün Gecesi'nde Doğululuk ve Batılılık taşra ve kent ikilemi üzerinden tanımlanmaktadır. Taşralılık Doğululuk ile özdeş olarak betimlenirken; Batılılık kentli ve eğitilmiş olmakla özdeşleştirilmektedir. Taşra değerleri kentte yaşayan ve üniversite eğitilmiş aydınların değerler sisteminin dışında konumlanmaktadır. Romanda aydınlar tarafından toplum, işçi sınıfı ve burjuvaziden müteşekkil iki sınıf halinde algılanmaktadır. Uygarlıklar temelinde bir ikilem üzerinde durulmamaktadır. Toplum baskıcı bir atmosfer içindedir ve bu durum Doğu veya Batı uygarlıkları ile ilişkilendirilmez. Doğu ve Batı uygarlıklarına yapılan vurgu yaşam tarzı ve ahlaki normlar temelinde ele alınır. Eşi Aysel'in öğrencisi ile yaşadığı ilişkiyi Ömer Batılı veya Doğulu olmak bağlamında sorgular.

Bir Düşün Gecesi'nde temel düzeyde bir uygarlık ikilemi göze çarpmaz. Taşradan gelenler kent hayatına uyum sağlamak konusunda sorun yaşarlar fakat bu temel bir mesele değildir. Yeni kuşaklar bu sorunu yaşamayacaklardır.

Tutunamayanlar'da Doğu Batı ikilemi temel tartışma konularından birisidir. Modernleşme sürecimizdeki çarpıklıklar, ikilemler ve kültürel kırılma Oğuz Atay

tarafından vurgulanır. Romandaki referans kitapların neredeyse tamamı Batı kaynaklı olmakla birlikte Oğuz Atay yüzeysel Batı hayranlığına eleştirel bir biçimde yaklaşır. Batılılaşma sürecinde eski uygarlık dairesindeki kültür silinmeye yüz tutmuş ve yeni uygarlık dairesindeki kültür ise sınırlı olarak öğrenilebilmiştir. Bu durum Oğuz Atay'ın temel eleştirilerinden birisidir. Öztürkçecilik, güneş dil teorisi, düşünce aktarmacılığı Oğuz Atay tarafından olumsuz olarak tasvir edilmektedir.

Romanda Türk aydınında her zaman alaturka bir öz bulunduğu, bunun yaşam tarzı düzeyinde olduğu gibi, zihniyet kalıpları ile de görünür kılındığı vurgulanmaktadır.

1960-1980 arası, bireyselleşmenin 1980 sonrası kadar belirginleşmediği ayrıca toplumun bütün kesimlerinin yoğun bir biçimde politikanın içinde olduğu bir dönemdir. Tutunamayanlar'da Cumhuriyet dönemi aydını ve Oğuz Atay'ın kendi yaşam deneyimi bağlamında batıcı ve solcu aydınlar ele alınırken; Bir Düşün Gecesi'nde 12 Mart sonrasının baskıcı ortamında sol eğilimli aydınlar ele alınmaktadır. Bir Düşün Gecesi'nde aydınlar da yabancılaşma, yalnızlaşma, içe dönüş eğilimi görülmekle birlikte bu dayanışma duygusunu tamamen ortadan kaldıracak bir düzeyde değildir. Toplumsal kurtuluş ideali bütün aydınların kafasında yer tutmaktadır. Bunun dışında kalan en önemli karakter Tezel'dir.

Kara Kitap'ta Doğu ve Batı uygarlıkları ayrıca Türk toplumunun Batılılaşma süreci önemli bir yer tutmaktadır. Batılılaşma sürecimizdeki kıyafet ve yaşam tarzı değişikliği eleştirel bir biçimde ele alınmaktadır. Roman, Doğu ve Batı uygarlıkları arasında üstünlük ilişkisi kurmaz. İki uygarlık da ortak bir öz etrafında temellendiği sürece olumludur. İnsanlığın ortak mirasıdır.

Bununla birlikte, toplumun özünü oluşturan değerlerin korunması aşırı Batılılaşma karşısında bir zorunluluk olarak Orhan Pamuk tarafından vurgulanır.

Yüz: 1981'de Doğu Batı ikilemi hakkında bir kanı bulunmamaktadır. Kentlilik, taşralılık, zenginlik ve yaşam tarzı, Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki çatışma

bağlamında ele alınmaz. Roman, 1980 sonrasında toplumdaki kişilik kaybı ve yabancılaşma üzerinde durur. Temel vurgu, değerler sistemindeki değişimdedir. Bu süreç Doğu veya Batı uygarlıklarıyla ilişkilendirilmez.

Son tahlilde 1960-1980 arası dönemde incelenen romanlar bağlamında Doğu ve Batı kültürleri arasındaki ikilik belirgin bir biçimde ele alınmıştır. Batılı olmak küçük burjuva aydını için doğal ve olağan bir durumdur. 1980 sonrasında ise incelenen romanlar bağlamında Doğu ve Batı kültürleri arasında belirgin bir üstünlük ilişkisi kurulmaz. Sentezci tavır belirgindir.

Türk modernleşmesi sancılı bir süreçtir ve aydınlar düzeyinde şizofrenik bir yarıma ve zihin dünyası yarattığı söylenebilir. Niyazi Berkes'e göre, Türk aydını Batılılaşma konusunda bir tercih yapmaktan ziyade tarihin doğal akışının sonucunda Batılılaşmak zorunda kalmıştır (Berkes, 2006). Bu ise, zihniyet düzeyinde büyük bir yarılmaya işaret etmektedir. Doğu ve Batı aydınların kafasında birarada yer almak durumunda kalmıştır. Bir yandan Batılı gibi olmaya çalışırken, diğer taraftan bütün hayatı Doğulu insanlarla ve yaşam tarzı ile doludur. Yaratmaya çalıştığı "kurtarılmış bölgeler" onun bu ikilemini ortadan kaldırmamaktadır.

4.2. Aydın - Halk

4.2.1. 1960-1980

Bir Düşün Gecesi'nde aydın tipler solcudurlar. Bunun istisnasını Tezel oluşturur. Bir sergisini gezen solcu öğrencilerin tavırları o dönemde yaygın olan aydın öğrenci tipinin dünyaya bakışı hakkında fikir vermektedir. Öğrenciler sanatı, Marksist estetik bağlamında işçi sanatı ve burjuva sanatı olarak sınıflandırmaktadır. Onlara göre sanat, işçi sınıfı ve halkın çıkarlarını savunmalıdır.

“Bak kardeşim...” “Ben senin kardeşim falan değilim, pis entelektüel!”demesin mi kız? İkisi karşımda, talana, yakıp yıkmaya, kırıp dökmeye çıkmış bir yeniçeri ordusu gibiydiler (B. s. 43).

Tezel o dönemde, öğrenci aydınlar arasında yaygın olan “devrimci tip”e ironi ile bakmaktadır. Ona göre, solcu aydınlarla halk arasında mesafe vardır. Kendi mesleklerinden önce devrimci olmayı kimlik olarak benimseyen bu “tip” halk ile iletişim kurmada ve halkı bilinçlendirmede güçlük yaşamaktadır:

... oyuncu gençlerden biri, evine dönerken bir taksiye biniyor. Hiç de inmezler taksilerden ve hep şoför kardeşlerimizin kafasını şişirirler: “Ya onun bir emekçi olduğunu söyleyerek yöneticilere karşı kıskırtır ya da parasını vermek istemez. Sonunda taksi sürücüsünün sabrı taşar ve "Sen kim oluyorsun be!" "Ben devrimciyim arkadaş!" 'Oyuncu Memoşumuzun oyuncu olan arkadaşının yanıtı bu. Ulan, oyuncuyum, desene. Küçük bir şey mi bu? Oyuncu olmak devrimci olmaktan kolay mı ha -hele bu ülkede? Sevsene işini, saysana! Korusana... Yoo, olur mu? Madem herkes militan devrimci, o da ille militan devrimci olacak. Yanıtı bu: "Ben devrimciyim arkadaşım..." Hani herhangi bir meslek adı söyler gibi, sürücü yardımcısıyım, ayakkabı onarıcısıyım, maden işçisiyim, tornacıyım, der gibi "devrimciyim" diyor. Balyoz sonrası olsa, düşünebiliriz ki, bu çocuk yiğit bir çocuk. Ne general takıyor, ne işveren, ne onların politikacısını, ne de benim abiyi, İlhan'ı yani... Öyle ya, sol takım henüz burnundan mıhlanmamış. Taksi sürücüsü de, "İtler, hep sizin gibilerin yüzünden değil mi huzursuzluğumuz? İkide bir yolları tıkarsınız, işimize, müşterimize engel olursunuz... Yettiniz be!" demez mi? (B. s. 81)

Bir Düşün Gecesi’nde üniversite eğitimi olmayan tek solcu aydın tip Ali Usta’dır. Elektrik teknisyenidir ve bir bilge olarak resmedilmiştir. Romanda öğrenci aydın tiplerin aşırılıklarına ve “devrimci tip”e eleştirel bir biçimde yaklaşılırken; Ömer gibi akademisyen solcu tipler ve Ali Usta gibi halk bilgesi solcu tip övülmüştür.

Tutunamayanlar'daki aydın tipler daha bireysel tavır takınan ve iç dünyalarında buhran yaşayan insanlardır. Halka temas etmek gibi bir sorunları yoktur. Onların yaşadığı sorun daha çok küçük burjuva değerlerinin yarattığı bağlanma, tutunma bağlamında ortaya çıkan “yüzeysel” dünya görüşüdür. Selim Işık için soyut düşünme ve bu çerçevede oluşan düşünme ideeline bağlılık yaşama tutunmaktan daha önemlidir. Esat Selim ile ilgili değerlendirmesinde:

Düşüncelerine büyük bir içtenlikle bağlıydı herkesi de öyle sanıyordu. Bu içtenlik, düşünmeyi meslek edinenlerin içtenliğinden çok farklı bir duyguydu. Mesleği sevmek gibi değil, hayatı sevmek gibi bir duyguydu. Camus'nun Ontolojik mesele yüzünden ölen kimseye rastlamadım sözünü okuyunca: 'Biri bu yüzden ölmeli, intihar etmeli' diye bağırıyordu. Ona, kimsenin soyut düşünceler nedeniyle kendini öldürmediğini söyledim. Benim de Camus gibi bir ahmak olduğuma karar verdi (T. s. 359).

Selim'in yaşadığı yabancılaşma Bir Düşün Gecesi'nde ortaya çıkan solcu aydın tiplerin topluma ulaşma ve onu “bilinçlendirme”, dönüştürme sürecinde ortaya çıkan yabancılaşmadan daha farklı olup; aydın tiplerin iç dünyalarında yaşadığı bireyselleşme bağlamında ortaya çıkan topluma ve değerlerine yabancılaşmadır. Halk kitabı olarak dünyayı algılamaz, gündelik yaşam içinde el yordamıyla hayatı ve dünyayı öğrenir. Deneme yanılma yöntemini kullanır. Tutunamayanlar'da Selim Işık bir aydın tip olarak kitabı olarak dünyayı kavrar ve varoluşsal bunalımlar yaşar:

Kitaplarla, yani bir çeşit masal dünyasıyla hayatı karıştırıyorum eskisi gibi. Galiba gittikçe de düzeltilemez oluyorum bu konuda. Masalın nerede bittiğini, hayatın nerede başladığını farkedemiyorum. Bazen, suratıma bir garip bakıyorlar; o zaman uyanır gibi oluyorum. "Benim için bütün oyunlar, romanlar, hikâyeler herkesin anladığından başka bir anlam taşıyor. Bütün hayat, bütün insanlık bu kitaplarda anlatıldı, bitirildi. Yeni bir şey yaşamak, yeni bir kitap tanımak oluyor benim için. Kitaplarla ve onların yazarlarıyla birlikte yaşıyorum. Önsözlerle yaşıyorum. Hiçbir yazar şaşırtmıyor beni:

Çünkü hayatlarını sonuna kadar biliyorum. Gerçek dediğiniz d nyadaysa kimin ne yapacağı belli değil. Her gün şaşırtıyorlar beni (T. s. 369).

Selim Işıık topluma ve değerlerine yabancılaşmıştır ama bu durum insan sevgisini ortadan kaldırmaz. Halktan insanlarla statü ve sınıf temelinde ilişki kurmaz. Oadaki yabancılaşma küçük burjuva dünyasındaki meta sahipliği üzerine inşa edilen kültür ve değerlere olan yabancılaşmadır:

Mümkün olsaydı biletinin kızıyla ve yolda gözünün ucuyla gördüğü her kızla evlenirdi. Biletiyle ve herkesle dost olurdu sözün gelişi değil, gerçekten yapardı bunu. Bunu yapamayacağını anlayınca, Selim olarak yaşamanın imkansızlığını görünce, hayatın hızlı akışı içinde, küçük anları sonuna kadar yaşayamayacağını sezince, önce büyük bir ümitsizlik ve korkuya kapıldı; bütün gücüyle varlığını korumaya çalıştı. Sonra da... (T. s. 630).

4.2.2. 1980-2000

Kara Kitap'ta Galip'in gizemli yolculuğu esnasında farklı toplum kesimlerine değinilir. Bunlardan birisi de  niversite öğrencileridir. Galip, Alaaddin'in d kk nındadır ve dergi almak istemektedir: "...siyasi dergilerden, adlarını tek tek dikkatle tel ffuz ederek, birer tane istedi. Al addin yüzünde çocuksu, korkulu, kuşkulu, ama hiçbir zaman da düşmanca olamayacak bir ifade, bu dergileri yalnızca  niversite  ğrencilerinin okuduğunu söyledi (K. s. 71)".

Kara Kitap'ta Melih Amca, Celal hakkında "yabancılaşmış" aydın tip eleştirisi yapar:

O zamanlar ne ameleleri, ne de bu milleti kaldırabilecekleri akıllarına dank edince komünistler askerleri kandırarak Bolşevik ihtil lını Yeniçeri usul  bir isyanla sahnelemek istiyorlardı. O da, kan ve kin kokan köşe yazılarıyla bu hayale alet oldu." ... "Bu askeri darbeden sonra kurulacak Alaturka Bolşevik Yeniçeri nizamında hariciye vekili ya da Paris sefiri olacaksın diye

verilen söze kandiğı için, evde kendi kendine Fransızca çalışmaya başlamış. Bu hiç tutmayacak ihtilâl duası, gençliğinde it kopukla düşüp kalktığı için bir yabancı dil bile öğrenemeyen oğlumun hiç olmazsa Fransızcasına yarayacak diye başta sevinmedim bile değil. Ama işi azıtınca ...(K. s. 41).

Yüz:1981’de aydın tip olarak en belirgin kişi Tahir Bey’dir. İdealist ve taviz vermez bir solcu olarak resmedilir. Kitapta eleştirilen, yozlaşmadan sorumlu olan, aydınlardan ziyade toplumdur. Toplum 1980’den sonra özüne yabancılaşmış ve vicdansızlaşmıştır. Bu vicdansızlaşmayı temsil eden tip ise ismi geçmeyen ve Mehmet Eroğlu’nun (2005) “aslında hepimiz”iz diye tanımladığı “X”dir. Bunun dışındaki tipler genel olarak yaşam tarzları ile kendilerini toplumun geri kalanından farklılaştırmaya çalışırlar. Romanda aydın olmak ve bunu tavizsiz bir biçimde yapmak olumlu bir biçimde resmedilir. Eleştirilen ise, yaşamı 1980 sonrası ortaya çıkan “yoz” değerler ile yaşayanlardır.

“X”in üzerinde en fazla etkili olan kişiler sevgilisi Nazan, arkadaşı Nejat ve bankadan iş arkadaşı Ayşen, kentli profesyonel tiplerdir. Topluma olan yabancılaşma aydın yabancılaşmasından ziyade yaşam tarzı ve değerler üzerinden ortaya çıkan bir yabancılaşmadır. Bunun en önemli iki temsilcisi ise her şeyi meta olarak değerlendiren ve gören X ve Nazan’dır. Nazan briç oynar: “Nazan briçi sevdiğinden ya da yeteneği olduğundan değil, onu benzerlerinden farklı kıldığına inandığı için oynuyordu (Y, s. 273)”.

Benzer şekilde X’in halası klasik müziği çevresindekilerle arasına mesafe koymak için dinler: “Halam’ın klasik müziği, sevdiğinden ya da yorumlayabildiğinden değil, bu kendisini çevresindekilerden farklı kıldığı, üstüne çıkardığı için dinlediğini belirtmeliyim (Y, s.41)”.

Yüz:1981’deki en önemli aydın tip olan Tahir Bey’i X toplumun artık uzaklaştığı ve çok nadir olan özelliklere sahip olan bir insan olarak tanımlamaktadır:

Sanki Tanrısı olmayan bir azizdi ve ölümlü birine bir armağan bağışlayacaktı. Küçümsemeyle güçlendirdiği baş eğmez, gururlu tavrıyla beni süzüyordu. Mağrur olmasına mağrurdu, ama yoksul birinin üstündeki

kürk gibi pek inandırıcı değildi bu hali. Aslında o hem yoksul, hem de zengindi. Görünürde hiçbir şeyi yoktu, ama tapınılacak dehası vardı (Y. s. 357).

4.2.3. Değerlendirme

1960 sonrası dönemde en belirgin küçük burjuva aydın tip solcudur. Bu dönemde yazılan iki roman, zamanın solcularını iki farklı özelliği ile öne çıkarmaktadır. Birincisinde anlatılan küçük burjuva aydın tip toplumla ilişki kurmakta zorlanan, halkına yabancı aydın tipidir. İkincisinde sergilenen aydın tip ise yine yabancılaşma içerisindedir ama yabancılaşmayı topluma karşı değil, küçük burjuva değerlerine karşı yaşamaktadır. Nitekim Tutunamayanlarda Selim Işık büyük bir hümanist olarak resmedilmektedir.

Aydın ve halk arasındaki mesafe, Batılılaşma sürecimizde aşırılıkların yaşandığı dönemlerde daha belirgin bir hal almaktadır. 1960 darbesi Batıcı aydınlar için önemli bir motivasyon sağladı. Sol düşünce, yapılan çeviri kitaplarla üniversite öğrencileri üzerinde etkili oldu, içine kapalı örgütler olarak yapılan aydın hareketleri oluştu. Bir Düşün Gecesi'nde 12 Mart sonrasında geliştirilen bu yapılar içinde yer alan aydınların yaşadığı savrulma belirgindir. Toplum sadece Ali Usta tipi özelinde bu yapılara yakın görünmektedir.

1960 sonrası dönemde aydın halk ikiliği bağlamında eleştirilen, genel olarak bürokrasinin ezici hegemonyası ve ezilen halk kesimlerinin yaşadığı sıkıntılardır. Aydın tipler bu durumu gözlemlemekte ve güç sahipleri ile dalga geçmektedirler. Eleştirilen en önemli toplum kesimleri bürokrasi, ezberci aydınlar ve Batılılaşmış küçük burjuvazidir.

1980 ve sonrasına gelindiğinde, önceki dönemin hedefi olan halk ve işçi sınıfı ile devrim yapma düşüncesinden vazgeçen solcu aydınlar söz konusudur. Bunlar, devrim özelemlerini askeri bürokrasi ile gerçekleştirmeyi hayal etmektedirler. Kuşkusuz bu durum da topluma yabancılaşmış olmanın bir göstergesidir. Aydınlar, halk kültürü ve

onu temsil eden özün, özellikle sinemaların yarattığı özendirici etki ile ortadan kaybolmaya yüz tuttuğundan şikâyetçidirler. Bu dönemin aydın tipi alabildiğine eleştirilmektedir. Özellikle Kara Kitap'ta aydının temsilcisi olan karakter farklı kişilerin ağzından çözümlenmektedir. Bu eleştirel çözümlemede, insanlığın ortak öyküsü ve “kendisi olma” sorunları üzerinden geçmişte yaşanan aşırı Batılılaşma ve toplumun öz değerlerine olan yabancılaşma irdelenmektedir.

Türk toplumu 1980 sonrasında bütün olumlu özelliklerinden uzaklaştırılmıştır. Toplumun politikayla ilgilenebileceği koşulların yok edilmesi karşısında aydın tipin dirençli, sağduyulu ve kavrayış düzeyi yüksek özelliklerini taşıyan modeli, sahip olduğu özellikleri koruyarak direnir; ne var ki sonunda ölüm dışında herhangi bir çıkış yolu bulamaz.

Son tahlilde 1960-1980 arası dönemde toplumda en etkin olan aydın tipler solculardır. İdeolojik referansları aracılığıyla halka yakın olmak ve onu temsil etmek zorunda oluşlarına karşılık toplum ile aralarındaki mesafe büyük bir çelişki yaratmaktadır. Evrensel olarak aydınlar; entelektüel eğilimleri ve birikimleri ile halk ile mesafeli bir ilişki içindedir. Ancak, toplumumuzdaki aydın halk yabancılaşması evrensel normlara göre çarpıcı düzeydedir. 1980 sonrasında, aydınların büyük bir sorgulama süreci sonrasında aydın halk ikiliğini aşma çabası içinde oldukları söylenebilir.

Cumhuriyet aydını halka karşı samimi bir sevgi duysa bile onun kendisi gibi olmadığını her seferinde tekrar tecrübe etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun “Yaban” (Karaosmanoğlu, 2007) romanında yakından görülen ve yaşantısına tanık olunan halk; 1950'lerden sonra hızlanan göçle kente gelmiş ve Orhan Kemal'in “Gurbet Kuşları”na (Kemal, 2007) dönüşmüştür. Sonrasında halk, Doğu ve Batı sentezine dayanan kendi yaşam pratiğinden; “arabesk” olarak adlandırılan bir kültür yaratmıştır¹³.

¹³ Murat Belge arabeski şöyle tanımlıyor: “Arabesk denilen “yaşam biçimi” Türkiye'nin sarsıcı bir değişim geçirdiği dönemde ortaya çıktı. Bir tarafta gerçek anlamda kurumlaşmaya çalışan Batı değerleri, öbür tarafta yok olma durumuna gelmiş geleneksel kültür. Bu durumda ne Batı kültürü kendini yeniden üretebilmektedir, ne de Doğu kültürü. Buna karşılık Doğu ile Batı'nın “eklektik” karışımı olan arabesk, gelenekten kopmayan bir yenilik, Türkiye'nin en yaygın yeniden üretimi olan kültür biçimidir (Belge, 1983a: 264)”.

4.3. Kent Taşra

4.3.1. 1960-1980

Bir Düğün Gecesi'nde Tezel dönemi için en sıra dışı aydın tiptir. Solcu aydın çevresine mesafelidir. Bohem bir hayatı vardır. Taşra ve köylülük; bohem aydın çevrelerce basit zevklerin ve yüzeysel kültürün temsilcisi olarak değerlendirilir:

Efendim deli bunlar! Köylü bunlar, deli olsalar hadi neyse. Köylü aklıyla getirip güzel İstanbul'umuzu çeliğe, halata, betona bulayacaklar... Şu tablomun üstüne bir uçtan bir uca karakalemle sert iki çizgi çizerseniz, aynı kalemle bu çizgilerin arasını da cart cart tarasanız neye dönerse bu resim, işte İstanbul da ona dönecek... (B. s. 24)

Tezel'in kendisi de taşra kökenlidir. Ama taşralılıktan kurtulduğunu düşünmektedir:

On sekizime varmadan Anadolu'muzdan kalkıp İstanbul'umuza inışı yapmışım. Akademi makademi derken, iyice bulaşmışım adımını yoklaya yoklaya atman gereken yerlere, insanlara. Görgüsüzlük de var ne de olsa! Buyur bilmem ne sanatçıları kulübüne, diyorlar koşuyorsun (B. s. 47).

Öğrenci lideri Tuncer devrimci bir öğrenci grubu içindedir. Bu çevrede kadın erkek ilişkileri olumsuz davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Dahası, böyle bir ilişki yaşayan öğrenci ideallere ihanet etmiş olarak değerlendirilir. Bu bakış açısının temel nedeni taşra değerleri ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Taşrada kadın ve erkek hayatı ayrı kompartımanlarda yaşarlar. Tuncer aşık olduğunda arkadaş çevresinin kendisine yaklaşımını ve yaşadığı ikilemi şöyle anlatıyor:

Devrimci arkadaşlarımdan biri, o günler bir kıza benim gibi delice sevdalansa, o kızı her yere peşinden taşısa ve her yere o kızın peşinden gitseydi, ... bu arkadaşın pestilini çıkarırdım. Elini yüzünü morartmadan, dişlerini dökmeden koy vermezdim onu. O da ... başını dimdik tutarak,

"Seviyorum. İşte bu kadar!" dese, bunu satılmışlıktan öte bir şey sayardım. Arkadaşlarım bana da öyle bakmaya kalktılar. Özellikle benden küçükler... Güvendikleri dağlara kar yağmış gibi oldular (B. s. 158).

Bir Düğün Gecesi'nde işlenen düğünde taşra kökenli insanların da bulunması Ömer'i rahatsız etmiştir:

Çıkarken kullandığımız asansörü, inerken kullanmak istemiyorum. Çünkü asansöre o sırada başları örtülü iki kadınla, tepesi takkeli adam biniyorlar. Hatta başı örtülü kadınlardan biri geri dönüp, düğün salonunun kapısına doğru, namazda selam verilirken iki yana tükürüldüğü gibi, "Tüh, ne şıllık olmuş Remzi'nin kız kardeşi o gâvur ellerinde, tüh, tüh!.." diye tükürüyor (B. s. 324).

Tutunamayanlar'da Oğuz Atay kentlilerin taşralılara bakışı için:

"Taşradan gelenler, şehirde doğmaktan başka meziyetleri olmayanlar tarafından hor görülmecektir" demektedir. Ancak bir küçük burjuva; "Bu iç turizm çok iyi bir şey oldu. Bir kere köylünün, kasabalının eli para görüyor. Sonra, medeniyete alışıyorlar, medeni insan yüzü görüyorlar. Temizlik nedir öğreniyorlar. Elbette. Evini, pansiyon olarak veriyor (T. s.336)" der.

Buna karşılık kasabaları içinde yaşayanlar farklı, kentli farklı gözle görmektedir:

Yabancılar için kasabalar birbirine benzer. Kasabada yaşayanlarsa sayılmayacak kadar değişik özellikler bulurlar kasabalarında. Bir kasabada günlerce kalırsınız? Belediye parkında oturmaktan, derenin kenarındaki gazinoda gazoz içmekten-hükümet meydanındaki çok katlı iki üç binayı görmekten içinize sıkıntı çöker. Tozlu yollardan geçen şehirlerarası otobüsler bile bir yenilik getirmeye başlar size (T. s. 574).

Küçük burjuva aydınına göre bu kasabalıların hayal gücü de sınırlıdır:

Büyük şehirlerde gördüğü hiçbir bina, hiçbir tabii güzellik, kasabasını unutturamaz ona. Zaten biraz hayal güçleri olsaydı, bu tek katlı dükkânlarla dolu sokaklarda bütün gün dolaşabilirler miydi? (T. s. 574)

4.3.2. 1980-2000

Bu dönemde küçük burjuva aydınının taşraya ve taşrada yaşayanlara bakışında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Kara Kitap'ta Galip, bir telefon görüşmesinde; adını unuttuğu bir kasaba meydanındaki Atatürk heykelinden söz ederken; "Atatürk'ün bu acıklı kasabada yapılacak tek şeyin orayı terk etmek olduğunu işaret eder gibi parmağıyla otobüs garajını gösteren heykeli... (K. s. 343)" ifadesini kullanmaktadır.

Taşranın yaşanamaz yer olarak nitelenmesinin ötesinde, orada yaşayanların "taşralı görgüsüzlükleri" de dile getirilir. Yine Kara Kitap'ta babaannesini ve dedesinin taşralı özellikleri için Galip:

"...yataktan kör karanlıkta kalkmak değil, kadınların erkeklerden önce yataktan çıkmaları da bir köylü alışkanlığıdır. ..."Demek biz köylüymüşüz!" demişti Babaanne. "Köylü olmanın ne demek olduğunu anlasın diye sabahları ona mercimek çorbası içirmeliymişiz!" demişti Dede (K. s. 21) demektedir.

4.3.3. Değerlendirme

Her iki dönem için de taşra; küçük burjuva aydını için olumsuz, istenmeyen özellikleri olan yaşam alanlarıdır. Kasvetli, boğucu, tekdüze bir yaşamla özdeşleştirilen taşra, kentli insanlar için uzak durulması gereken bir hayatı temsil etmektedir. Aynı bakış açısı, kenti saran gecekondu bölgeleri içinde söz konusudur. Kentteki varoşlar karanlık, izbe olarak resmedilmektedir. 1960-1980 ve 1980-2000 arasında taşra; küçük burjuva aydın tipleri tarafından "öteki" olarak görülürken, kendileri kent ve kentli değerleriyle

özdeşleşmişlerdir. Ancak istemeseler de -zorunlu olarak- hayatlarının bir parçası olan taşra kökenli insanlarla temas halindedirler. 1960 yıllardan başlayarak resmedilen kent yaşamı, 2000'lere doğru, daha ışıltılı ve sayıları artan beyaz yakalılar üzerindeki etkisinin daha çok hissedildiği ortamlar olarak resmedilmiştir. Bu yıllarda da gündelik yaşamın seyri içerisinde taşra kökenli insanlarla karşılaşmaktadır. Bu insanlar daha çok Doğu kökenlidirler ve dil farklılığının yarattığı mesafe dikkat çekicidir.

Küçük burjuvazinin taşra konusunda sahip olduğu bütün olumsuz düşüncelerine karşın; üzerlerinden taşralığı bütünüyle atamamışlardır. Özellikle 1960-1980 arası dönemde, solcu öğrenci grupları içinde olabilecek kadın erkek ilişkilerine olumsuz yaklaşılması; özünde, hâlâ bütünüyle silemedikleri taşra değerleri ile ilgilidir. Taşralılara olan olumsuz bakışı hoş görmeyen ve bu tutumu eleştiren yaklaşımda; taşralılar değil taşra yaşamı olumsuz ve öteki olarak resmedilmektedir.

Bu dönemlerde taşralı insanın, kentli-Batılı yaşam tarzına bakışı da eleştireldir. Taşrada yaşayan insanın bulunduğu ortamın sınırlarını aşamaması, hayal gücünün sınırlarını da belirlemektedir. Kadınların sosyal hayatın dışında kalması taşra kültürünün başat bir özelliğidir. Buna karşılık, kent hayatında kadının çalışması ve erkeklerle ortak bir yaşamı eşitlik temelinde kurmuş olması önemli bir kültürel farklılaşmadır. Kadının toplum içindeki bu konumu, taşra kökenli tipler tarafından – ve tabi ki taşra değerleri bağlamında – eleştirilmektedir.

Son tahlilde iki dönemde de incelenen romanlar bağlamında taşra olumsuz çağrışımları olan ve uzaktaki bir yerdir. Taşralılar, dünyayı yüzeysel bir biçimde kavrayabilir ve ufukları yaşadıkları kasaba ve köyler ile sınırlıdır. 1950 sonrasında yaşanan hızlı göçle birlikte taşradan kente göç eden ve sonradan kentlileşen aydın tiplerin nükseden taşralı alışkanlıkları vurgulanır. Taşra ve taşralılık, 1960-1980 arası dönemde, 1980-2000 arası döneme göre daha belirgin bir sorundur ve aydınların üzerinde düşündüğü bir konudur.

4.4. İktidara Bakış

4.4.1. 1960-1980

Bir Düğün Gecesi'nde iktidar ile olan ilişkiler ve iktidara bakış; toplumdaki güç dengeleri bağlamında anlatılmaktadır. İktidarın başat konumundan hoşnut olunmasa da mantığa büründürülerek kabul edilmektedir. Nitekim kızın babası:

İlhan, General'in bir omuz başı gerisinde duruyor. Müjgan, General'in karısının bir ayak boyu gerisinde. Buna nasıl boyun eğiyorlar? Müjgan nasıl oluyor bu? ... Bir kez için. Bir kez için. Giriş çok sıkışık. Çok da gelen var, onun için. Bir kez için bir omuz boyu ve bir ayak boyu gerileyebiliriz. Kızımın hatırına. Kızımın mutluluğu için. Bugüne bugün General General'dir, General'in karısı da General'in karısı (B. s. 6).

Benzer şekilde orkestra şefi  mer, damadın dayısı Emekli Albayın olası istekleri karşısında çaresizdir:

Ömer...Düğün marşından önce, "Harç Okulu Marşı"nı ya da "Kore Gazileri"ni  almalarını söylememi isteyebilir... O, kendisi için hiçbir şey istemedi ki bu hayatta, hep vatan için istedi ne istediye. Sen de haddini ve yerini bil  mer Bey kardeşim. Kore'ye sen gitmedin bir kez. ... Bu kadarcık zahmete katlan artık. Herkes haddini ve görevini bilsin...(B. s. 10)

12 Mart sonrasında solcu aydınlar üzerinde yoğun bir baskı vardır. Çoğu solcu yakalanma endişesi ile kaçmaktadır. "...bunun tek nedeni yeni koruyucularımızın koruyuculuklarından kaçmaktır. Saklanmaktır. İzini şaşırtmaktır (B. s. 67)".

12 Mart sonrası k  k burjuva aydınları için karanlık bir dönemi işaret etmektedir; bir tarafta generaller, diğer tarafta işadamları sol düşünceyi bütün renkleri ile suç unsuru olarak görmektedirler. Yakalanıp hapse atılan insanlar için yakınları üzülüp gözyaşı dökerken:

...generallerimiz... Ver kardeşim elini bana, diyen işadamlarımıza demir eldiven ellerini uzatıp ülkeyi düze çıkarmaya koşmasınlar mı? Tabii bu düze çıkarmanın içinde öyle, ben topluncuyum, sosyal demokratım, bilmem ki neyim, demelere bile izin yok. Değil "komünistim" demelere izin çıkacak (B. s. 82).

12 Mart sonrası dönemde solcuların dışındaki bütün insanlar birer polis olmuştur ya da solcular böyle düşünmektedir. Toplumcu arkadaşlarıyla birlikte hapse atılan ama sonra serbest bırakılan Ömer'in kafası karışıktır:

Kimse polis değil. Çünkü herkes polis. Herkes polis olunca, kimse polis olmaz artık. Bu adam benim kim olduğumu biliyor. O zaman ben de polisten başka bir şey olamam. Hepsinin hakkı var. Bütün arkadaşlarımın, bütün toplumcuların. Herkes, hepsi içerde. Ben neden değilim? Beni kim korudu? Kim beni kısa bir süre alıp bıraktı? (B. s. 104)

Ömer içeride olan devrimci Gül'ün babasını düğünde görünce:

...Bu devrimci kız babasını Ayşen mi çağırmış düğüne? Garip... Kim çağırmışsa çağırmış. ... Bakarsın arkadan şu çıkar: Bu sıralar General Hayrettin Özkan'ın sözü her yerlerde, geçer. Herkeslerden her şeyi isteyebilir ve herkeslere her şeyi yaptırabilir o. Buyruklar verebilir: Bunun kızını derhal çıkarın! Herkesi içerde tutun, bunun kızını çıkarın (B. s. 106).

Ömer sıradan insanların iktidar karşısında sergilediği köle ahlakına yaraşır tutum ve davranışları açıklarken:

... Asansörün önü birden karışıyor. Sıranın orta yerindeki Hayrettin Özkan başta, herkes derlenip toparlanıyor. Nerdeyse hazırola geçiyorlar. Müjgân, karnını içine çekiyor... İlhan, kravatını düzeltiyor; boynunu dikletiyor. Ayşen, bir adım geri kaçarken Ercan, bir adım daha ileri çıkıyor. Asansöre en uzak kalan Ayten Hanım ise, ... asansör çıkışına daha yakın olmaya

abalıyor; bu arada, yere iyice yakın kalçasını bir iek sepetine çarpıyor. Bu kez o sepeti itiyor. Korsesini ekiştiriyor.”...” Müjgân, Korgeneral'in en yakınında yürüyebilme, içerdeki ağrılılara kendini böyle sunabilme telaşıyla... (B s. 190)

Aydınlar bu dönemde iktidarı ele geçirenlerin temel amaçlarının ne olduğuna ilişkin tanılarını ve gelecek için duydukları kaygıyı da paylaşmaktadırlar:

Herkesi yalnız içeri değil, kendi ilerine de tıkmak istiyorlar. Nerdeyse de başarıyorlar bunu. En çok buna tetik durmalı. Çünkü bugünlerin bir de yarını var, değil mi? Bugnler yarına ağdığında ne olacak? Asıl o zamanı korumak gerekiyor. şimdiden... Serinkanlılıkla...(B. s. 293)

Tutunamayanlar'da bürokrasi ve memurlar; statüleri bağlamında edindikleri ayrıcalıklar üzerinden ironik bir üslupla şu şekilde anlatılıyor:

Daire, o battal kütle, yavaş yavaş geriniyor, uyanıyordu: şefler daha otobüs duraklarında vasıta bekliyorlardı. Müdürler, evlerinde kahvaltı ediyorlardı, umum müdürler uyuyorlardı, bir yolunu bulup rapor alabilen küçük memurlar hiç gelmiyorlar, evlerinde teberi tamir ediyorlardı (T. s. 291).

1980 ncesi dönemde memur olmak, özellikle subay olmak önemli bir statü sahibi olmak anlamına gelmektedir:

Memur sınıfı diyorlar. Bir zamanlar ne kadar gzdeymişler. Bir de subaylar. Onlardan herkes ekinirmiş Babalar kızlarını hep bu iki sınıfa verirlermiş. Kızımı bir memura verdim; kızımı bir subayla evlendirdim (T. s. 295).

Bu durum 1980 öncesinde iktidarın bürokraside yoğunlaştığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Alıntıda daha uzak bir geçmişten bahsedilmekle birlikte; bu zmrelerdeki asıl itibarsızlaşmanın 2000'li yıllarda gerçekleştiği söylenebilir.

Devlet otoritesinin görünüş biçimleri ve onlara duyulan nefret; Tutunamayanlar'da kamuda çalışan müdürler üzerinden şöyle anlatıyor:

Müdürleri tanımaya imkân yoktur. İş sahipleri için onlar, sonsuz bilinmeyenli bir denklemdir. Hademeleri, sekreterleri aşmanın zorluğu, dairede bulundukları ... o eşsiz saatlerin kısalığı, bu esrar perdesini korumalarını sağlar. Davranışlarındaki, önceden tahmini mümkün olmayan tutarsızlıklar, bilinmeyene olan saygıyı korur. Onları neşeli görürseniz ne yapacağınızı şaşırırsınız; diliniz tutulur. Devlet otoritesinin korunması bakımından asık surat gereklidir. Senli benli olmak, bu otoriteyi zayıflatır...(T. s. 302)

Yıllarca inceleseniz tanıyamazsınız onu. Karakteri hakkında, tecrübeliler bazı tahminler yürütürler, bazı öğütler verirler size. O insan değildir ki devlettir, otoritedir. Soyut bir kavramdır. Kendi de bilir soyut kavramlılığını (T. s. 303).

Aşık olduğu sevgilisi tarafından terk edilmeyi; askeriye'de edinilen bir görevin –en aşağı kademede bile olsa- kaybedilmesindeki vahamete benzetilerek; “beni bırakırsan sudan çıkmış balığa dönerim bir kere çavuş olduktan sonra bir daha amelelik yapamayan zavallı köylüye dönerim (T. s. 473)” şeklinde açıklanmaktadır.

4.4.2. 1980-2000

1980 sonrasında iktidara bakış; incelenen Yüz:1981 romanında hapse atılan bir solcu aydın ve onun gibilere düşman olanların çevreye saldırdığı korku ile, iktidara yakın olmanın sağladığı küçük avantajlar bağlamında ele alınmıştır. Kara Kitap romanında ise; konu bir tarih öğretmeni ve yaşadığı korku nedeniyle gazete yazılarının konularını değiştirmek zorunda kalan bir gazeteci üzerinden irdelenmektedir.

Apartman metaforu, Yüz:1981'de Türkiye'yi sembolize etmektedir. "İnce adam" olarak isimlendirilen ve apartman yönetiminin kolektif aklını ve iradesini temsil eden kişi:

Yine de onun kellesini istiyorum. "Başka birinin ağzında gülünç bir böbürlenme, bir tehdit... gibi durabilirdi bu sözler. Ama onun ağzında, güneşin Batıdan Batışı kadar kesin ve inandırıcıydı. Tahir Bey'in sadece öldürülmesini değil, düşüncelerinin yer aldığı başının kesilip, vücudundan ayrılarak ona getirilmesini de istiyordu. ...Onun gibi birisi ölü bir bedenle yetinemezdi. Tahir Bey'in beynini, düşüncelerinin toprağa karışmasını engellemek için, öğütüp yok edecekti (Y. s. 296).

Düşünceleri yok edilmek istenen Tahir, felsefe profesörüdür ve dünyaca ünlü bir bilim insanıdır. Ne var ki Tahir'in ne toplumsal statüsü, ne de sahip olduğu şöhret onu hapishaneden kurtaramamaktadır:

"...Deniz, bir parça mavi deniz için her şeyi itiraf edebilirim." İtiraf edecek fısıltının sahibi Tahir Bey'di. 1981'de Tahir Bey'in Felsefe Profesörü olması, zekâsının parlaklığı ve yurt dışına kadar yayılmış ününün hiç önemi yoktu. O 1981'de, numarası olmayan tabutluklardan birinde diri diri gömülmüş bir zavallıdan başka bir şey değildi (Y. s. 32).

O dönemde iktidar ile özdeşleşmiş vahşi ve karanlık bir tip olarak çizilen Faruk:

'Yeraltı onu sadeleştirdi.' Faruk böyle diyerek Tahir Bey'in Erzincan'da doğduğunu, geceleri hücrelerinden attığı çığlıkların denizle ilgili olamayacağını ekliyordu sözlerine. Çığlıklarının nedeni *'karanlıktı'* ona göre. *"Karanlık, ödünü koparıyor beyzadenin."* 1981'de nefreti Tahir Bey'in üstüne atılmış lanetli bir kefendi... (Y. s. 32)

Faşistlerin solculara bakışı Faruk üzerinden şöyle anlatılmaktadır:

Faruk için "*sağlam pabuç*" değildi Işık. Faruk (bütün faşistler gibi) solcuların erkeklerinin vatan haini, kadınlarının ise düşük ahlaklı oldukları yolundaki genel tanıma katılıyordu (Y. s. 162).

Faruk için bu değerlendirmeyi yapan Mehmet Eroğlu; iktidar gücünün "...ülkemizin son otuz beş yılı bir anlamda cinayetler tarihi değil mi? Sorunlarımızı asarak, asamazsak öldürerek çözmeye iyice alıştık (Y. s. 190)" diyen Tahir Bey'le başa çıkamayacağını, bunun nedeninin de Tahir beyin salt düşünce olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Düşünce, iktidarın yok edemeyeceği kadar güçlüdür ve iktidar için tehlikelidir.

Yaşanan dönemde subaylık mesleği her bakımdan değerli görülmektedir. Sözelimi evlenilecek kişi subay değilse; hiç olmasa soyunda bir Osmanlı zabitanın olması önemlidir:

Halam, babamın ölümünden sonra annemin soyunda-sopunda asil bir Osmanlı Zabiti bulunmayan, üstelik çerçilik yapan, bir 'tüccar Parçası'yla evlenmesini bağışlayamadı". Önce Osmanlı, sonra bir Cumhuriyet Paşasının oğlu, parlak, ama meteliksiz bir hariciyeci olan biyolojik babamın aksine, üvey babam, halktan, zengince bir adamdı. Halam sonraları ne zaman beni küçümsemek istese, küçük kardeşinin dört dili yazıp konuştuğunu, üvey babamın ise ancak Türkçeyi kıvrılabildiğini hatırlatırdı (Y. s. 34).

İktidara yakın olmak "...yedeksubay okulundan sonra askerliğimin geri kalanını İstanbul'da yapmamı Halam'ın ayarladığını söylemeliyim" ifadesindeki ayrıcalıklara ek olarak korku ve bunun sonucu olan zoraki saygıyı da getirmektedir. Nitekim X, okul arkadaşı olan Faruk için:

Geldiği sömestrin sonuna doğru Faruk'a yönelmiş ortak küçümseme, önce birbirimize itiraf etmekten kaçındığımız gizli bir korkuya, sonra da

fısıltılarla biçim verilerek, genel kabul gören bir tür saygıya dönüştü. Saygı: Korkunun kabul edilebilir hali; toplumsal boyun eğiş korusu (Y. s. 117).

X, müdür muavini Ziyet'le okulda yaşadığı ilişki bağlamında; "O zamanlar efendiliğin aynı zamanda kölelik, gardiyanlığın ise tutsaklık olduğunun farkında değildim" diyerek "efendi" ve "köle" olmayı sorgularken; yine Ziyet'le olan ilişkisi bağlamında "...o gece şiddetin ne denli etkili bir araç olduğunu keşfettim. Amacı dehşet yaratmak olan şiddet, yerinde ve özellikle şiddete maruz kalanın direncini kırmaya yönelik kullanıldığında, benzersiz bir silahtı (Y. s. 141)" diyerek kendi yaşam deneyimleri üzerinden şiddetin ikna etmedeki gücüne vurgu yapmaktadır.

Kara Kitap'ta Galip, çocukluk dönemindeki tarih hocasını hatırlamaktadır:

"Yıllar önce, ortaokuldayken, ... eğlence ve sabırla katlandıkları gudubet Tarih hocası, "Kâğıt kalem çıkarın!" diyerek birdenbire hazırlıksız yakaladığı sınıfın imtihan korkusuyla büründüğü sessizlikte, defterlerden telâşla yırtılan sayfaların hışırtısını işitmeye dayanamazdı hiç: "Defterlerinizi yırtmayın!" diye bağırdı cırlak sesiyle, "dosya kâğıdı isterim! Bu milletin defterlerini yırtan, malını tahrip eden Türk değildir, soysuzdur, sıfır vereceğim!" Verirdi de (K. s. 54).

Bu darbe döneminin iktidarı da o tarih öğretmeni gibidir. Celal yazılarını değiştirmek zorunda kalır:

... belediye dertlerinden başka yazabilecek bütün konuların yasaklandığı o umutsuzluk günlerinde,..” Celal, zorunlu olarak gazetedeki yazılarının içeriğini değiştirecektir. Türkiye’de yaygın olan diktatör tipinin nasıl her seferinde tekrar ortaya çıktığı sorgulanırken (K. s. 100);

Rastlantının hesaplarında hiçbir yeri olmadığını söyledi, daha sonra. Yoksul milletimizin, kırk yıl sonra bir diktatöre daha boyun eğeceğini ve İstanbul'u ona teslim edeceğini ve bu diktatörün bizim yaşlarımızda bir asker olacağını o zaman tahmin etmek için kâhin olmaya gerek yokmuş...(K. s. 304)

Celal'in bir okuru Galip'e:

Onlara düşmanları göster ki, mutsuzluk ve sefaletleri için suçlayabilecek birilerini bulmanın rahatlığını hissedebilsinler; onlara bu düşmanlardan kurtulmak için neler yapabileceklerini sezdir ki, mutsuzluk ve öfkeden tirtir titredikleri saatlerde, bir gün, bir büyük iş yapabileceklerini düşleyebilsinler; onlara hayatlarındaki bütün sefaletin sorumlusunun bu iğrenç düşmanlar olduğunu iyice anlat ki, kendi günahlarını başkalarına yükleyebilmenin iç huzurunu duyabilsinler (K. s. 349) der.

4.4.3. Değerlendirme

Türkiye'de küçük burjuva aydınının düşünce ve siyasal faaliyetlerinden dolayı sorun yaşadığı iktidar odağı devlettir. Devleti temsil eden öğretmen, devlet yöneticileri, devlet iktidarını içselleştirmiş “faşist” tipler romanlarda iktidarla özdeşleştirilmektedir.

1960-1980 arası dönem genel olarak küçük burjuva aydınının kendisini özgür hissettiği bir dönem olarak değerlendirilebilir. 1961 anayasasının sağladığı özgürlükler aydınların kendilerini rahat bir biçimde ifade etmelerine ve örgütlenmelerine izin vermiştir. Bu özgüven hali, 12 Mart 1971 darbesine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra sol görüşlü aydınların ve örgütlerin üzerinde büyük bir baskı kurulmuştur. 12 Mart'tan sonra anayasada özgürlükler alanının daraltılması, politikleşme ve örgütlenmeyi durdurmamıştır.

Sol görüşlü aydınlar için, 27 Mayıs deneyiminin de etkisiyle ordunun desteği ile yapılacak bir darbe meşru olarak algılanmaktadır. 12 Mart sonrasında bunun olamayacağı yaşananlarla öğrenilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi ise, daha sert bir müdahale ile bütün özgürlük alanlarını iyice daraltmıştır. 12 Eylül, solcu aydınlar için umutların tamamen ortadan kalktığı bir sürecin başlangıcıdır.

Sabri Ülgener, Osmanlı'nın çöküş dönemindeki yapıyı açıklamak için iki tip insanı kullanır. Bunlardan birisi, bürokrat entelektüel karışımı Ziya Paşa'dır. Hırçındır ve halk kitlelerini, zihniyetinin yarattığı sis tabakasından dolayı göremez (Ülgener, 2006: 38). Bir Düşün Gecesi'nin solcu aydınları bu geleneğin uzantısını temsil etmektedirler. İdeolojiyi önemserken, halk kitleleri bir sis tabakası ile örtülmüştür. Hayali bir halk tasavvurları vardır. Bu çerçevede, 1960 sonrasında ortaya çıkan iktidar yapısı içinde kendisine yer bulamayacağını düşünen ve sol ideoloji ile tanışan seçkin adaylarının iktidara farklı bir ideolojik çerçeve içinde ulaşma çabası içinde oldukları değerlendirilebilir.

İktidar, Osmanlı Türk geleneğinde devletle özdeş olarak algılanmaktadır (Naima, 1967). Modernleşme sürecinde, Cumhuriyet'in ideolojik altyapısını hazırlayan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler de bu geleneğin dışına çıkmamışlardır (Mardin, 2005: 309). Devleti temsil eden askeri ve sivil bürokrasi iktidarı kullanma yetkisine sahiptir ve bunun meşru olarak algılanmasını sağlayan bir söylem toplum tarafından kabul edilmektedir. Bu durum her iki dönemde de aydınların farkında oldukları bir durumdur. İncelenen romanlarda bürokrasi, baskı ve şiddet olumsuz bir biçimde ele alınır. Devlet iktidarını temsil eden general, öğretmen ve bürokratlar ile toplumun onların karşısındaki durumu; kimi zaman mizahi bir biçimde, kimi zaman ise gerçekçi olarak betimlenir. Aydın olmanın doğal sonucu olarak değerlendirilebilecek olan; herhangi bir iktidar ile mesafeli olma, bütün roman yazarları tarafından özenle gözetilen bir durumdur.

Son tahlilde ele alınan dönemlerde romanlardaki aydın tipler ve dolayısıyla roman yazarları iktidarı temsil eden insanlara karşı olumsuz bir tavır almakta veya iktidarla dalga geçmektedir. İncelenen romanlarda, iktidar sorununun ele alınmış ve defalarca

vurgulanmış olması; aydınların sürekli yüzyüze geldikleri bir sorun olduğunun da göstergesidir. İktidar sorunu iki dönemde de belirgin bir yer tutmaktadır.

4.5. Zenginliğe Bakış

4.5.1. 1960-1980

İncelenen romanlardaki sol görüşlü kahramanlar, mal mülk sahibi olmayı küçümseyen hatta aşağılayan tutum ve davranışlar içerisinde; ancak zengin olmanın nelere olanak sağladığını da görmektedirler.

Bir Düğün Gecesi’nde Tezel; eski eşi Oktay’a, babasının hediye ettiği otomobil için; “...oğlunu böylece zararlı akımlardan koruyacaktı bizim kayınpeder... (B. s. 53)” diyerek, babanın davranışıyla alay ederken; arabayı kabul eden Oktay’a da laf sokuşturmaktadır: “...her yerde, “bu arabayı keyif için tutmuyorum altımda. Bir gün... bir gün...” der dururdu. İlle devrimci bir kılıf bulacak arabasına. ... ordan oraya fink atmasına ille devrimci bir anlam yükleyecek (B s. 53)”.

Tezel, Aysel’i isteyen kişinin sonraki zenginleşme süreci hakkında konuşurken; bu kez iğnelemeye çalıştığı kişi Aysel’dir:

Bak adama, sonunda milletvekili bile oldu be Aysel. Evde kalmış kız kardeşlerinden her birini de sırasıyla ve zamanıyla birer subaya verip, hem kapitalci devletin iktidar koltuğuna, hem Cincinnati’ye kuruldu. Oralarda bile kök saldı. Salmış yani. Köklü ailedir (B. s. 97).

Sıradan bir kişi olarak resmedilen reklamcı kadın ise; düğünü olan Tezel’e duyduğu kıskançlığı, zenginlik üzerinden ve kişisel meziyetler karşısında zenginliği yücelterek dile getirmektedir:

...İnsan bunun karşısında derlenip toparlanmak, neyim eksik, neyim yanlış, diye sormak zorunda kalıyor. Hadi canım! Çekici olsa ne çıkar? Kaç parası var? Kaç elması? Tamtakır kuru bakır bir Tezel işte! Onda bu züğürtlük varken erkek tavlamakta beni geçecek değil ya? (B. s. 111)

Fitnat Hanım, İlhan'ın Aysel hakkındaki olumsuz konuşmasından sonra, Aysel'in ona verdiği cevabı aktarıyor. Burada Adalet Ağaoğlu romanın bütününde kurduğu burjuvazi+ordu denklemini farklı bir biçimde Aysel'in ağzından ifade etmektedir. İlhan burjuvaziyi temsil eder ve Aysel'e göre İlhan'ın sınıfsal konumu her şeyi satın alınabilecek bir meta olarak görmesini sağlamaktadır.

Solcu aydınların zenginliği olumsuz değerlendirmeleri ve zenginlere duydukları nefretin temelinde, zenginliğin kullanılmasıyla sağlanan menfaat ve yapılan haksızlıklar vardır. Bu olgu, sınıfsal konumu nedeniyle her şeyi satın alabilecek İhsan karşısında, Aysel'in ağzından dökülen laflarda açıkça görülmektedir:

Yarın çok sıkışırsanız askerin silahını bile satın alırsınız siz. Her şeyi satın almaya bir kez alışınca, bu memleket sahipsiz, tapusuz bir toprak parçası çünkü, bir kez el koymaya başlayınca askeri de alırsınız ve namluların ucunu öz kardeşlerinize bile çevirirsiniz! Sen de bat, anama verdiğin şu sofrada yerin dibine batsın! İçimi katılaştırdın, durmadan körükledin beni. Suç bende değil, anlaşıldı mı?! (B. s. 142)

Solcu aydınların, kendilerini burjuva kesiminden ayrı görmeleri her türlü ilişkide öne çıkarılmakta, ölçüt olarak görülmektedir. Öğrenci lideri olan Tuncer, kendisini seven zengin aile kızı Yıldız ile konuşmaktadır: "Ben çok yoksul bir marangozun oğluyum, biliyor musun?" dedim bir ara. " "Bu sana olan duygumun yanına saygıyı katar ve bu duyguyu pekiştirir" dedi o da (B. s. 163)".

Ailesi zengin olan solcu gençler çeşitli iç çelişkiler yaşamaktadırlar. Onlar için bu zenginlik çeşitli sorunlar yaratmakta, bu sınıfsal konumları nedeniyle devrimci arkadaşları arasında hor görülmeaktadır. Bunun sıkıntısını sürekli yaşayan Ayşen:

Babamla zaten yakınlık kuramadım. Annemden gittikçe uzaklaştım. İnadına o koca arabasını fakültenin önüne dayar, inadına, biz çıkarken, yanlarında güç bela tutunduğum arkadaşlarımın önünde başını camdan uzatıp bağırır: "Hadi Ayşen, atla kızım. Defileye geç kalıyoruz." Nasıl da bilir ne zaman çıkacağımızı? Nerden kokusunu alır? Arkadaşlarımın yalnız anneme değil, bana da pis bir şeye bakar gibi baktıklarını görüyorum. Uğur'un sıkıldığını, bozulduğunu görüyorum. Ötekilerin Uğur'u da suçladıklarını görüyorum: Oğlum, çek şu burjuva kızını yanımızdan. Kopamıyorsan, gidin başınızın çaresine bakın" (B. s. 260).

"...Hadi kızım, anacığın seni bekliyor. Berbere gidecekmişsiniz!.." "Sana ne be Türkiye'nin nasıl kurtulacağından, dünya işçi sınıfının nasıl birleşeceğinden? Hadi sen babanın yanına bakalım..." "Hadi, şu ehliyeti al artık alacaksan da, o arabayı kaçır, bize getir. Yakında gerekecek..." Sonra da gülerlerdi. Bıkmış usanmıştım bu sözlerden (B. s. 275).

4.5.2. 1980-2000

Bu dönem için yorumlaması yapılan romanlardaki K.B.A.; para kazanma yollarını bulma çabası içindedir. Çünkü isteklerini gerçekleştirmenin aracı olarak paranın önemini yaşayarak görmektedirler. Zengin olma konusunda, tereddüt içinde oldukları tek konu ise para kazanmanın yollarıyla ilgilidir.

Yüz: 1981 romanındaki X (yeni değerleri temsil eden herhangi bir tiptir) :

Biraz para, kısa dönem ve yüksek kâr; bu tür kestirme yollara inanıyor ve bayılıyordum o sıralar” ... “Nejat, paramı yeni zenginler gibi arsız bir iştahla ikiye, üçe katlamak yerine gerçek bir burjuva gibi sabırlı, uzun vadeli yatırıma yöneltme konusunda kısa sürede ikna etti beni. (Aslında ikna etmekten çok, kısa sürede planladığım kadar çok para kazanmanın ahlak dışı, utanç verici yönlerini öne çıkardı. Böyle hatırlıyorum) (Y. s. 15).

Nejat, X’e dürüst yoldan para kazanmasını öğütlerken; bir başkası da kolay kazanmanın yolları konusunda kendisini ikna etmeye çalışmış ve başarılı olmuştur:

Karşımda oturan, sorulsa, on kişiden dokuzunun bankacılıktan başka bir iş yaptığını söyleyeceği alımlı genç kadını süzdüm. Görevini tamamlamıştı. Benim gibilerin paralarını toplayacak, yurtdışında, kendi bankasının kontrolündeki paravan bir şirketle -büyük bir olasılıkla bankasının dahil olduğu gruba ait- bir kâğıdın değerini arttırıp ' elindeki hisseleri, değerinin çok üstündeki bir fiyatla piyasaya pompalayacaktı. Ben ve benim gibiler ilk parayı sağlayacak, Ayşe'nin şubesi de operasyonu yönetecekti; kârı paylaşacaktık (Y. s. 277).

X paranın sağladığı olanakları kullanmaya da başlamıştır. İlgi duyduğu Nazan'ı “...etkilemek için beğendiği, ama almaktan vazgeçtiği bir tabloyu satın alarak işe başladım. Para harcayan erkekleri seven kadınlara benziyordu” (Y. s. 16). Ne var ki X için insanlar anlaşılmalıdır. Parayla olan ilişkisinin insanlarla olandan daha basit ve mutluluk verici olduğu düşüncesindedir: “Parayı seviyor, yüzümü, insanları keşfetmekten ise nefret ediyordum, insanlar gizi, giz anlaşılabilir olanı, anlaşılabilir olanı ise hüznü sürüklüyordu peşinden. Paraya gelince: Bilinendi, neşeydi (Y. s. 279).” Para kazanmak X'i değiştirmektedir: “Bana gelince çok para kazanıyordum; bu da sabırsızın biri yapıp çıkmıştı beni (Y. s. 326)”.

Kara Kitap'ta; arka sokaklarda oturan yoksulların yıllardan beri hiç değişmeyen, adeta mahkûm oldukları olumsuz yaşam koşulları örneklendikten sonra; bu yoksulluğun

nedeni, romandaki hayali paşanın ağzından aktarılmaktadır: “Bizim ülkede zengin olmanın en kolay şey olduğunu herkes bilir!” dedi gururla. Buna karşın, bu kadar çok yoksulumuzun olmasının nedeni ise, insanlarımıza bütün hayatları boyunca zengin olmanın değil, yoksul olmanın öğretilmesiymiş.”

4.5.3. Değerlendirme

Şerif Mardin’e göre, Türkiye’de 1970’li yılların sonundaki ekonomik yapı, sermaye birikimi bakımından yukarıya tırmanabilmiş ve kontrol edilebilir birkaç kişi ve geri kalan kitlede görece eşit insanlardan oluşmaktadır. Bu, Mardin’e göre Osmanlı’daki ekonomik kodun devamıdır (Mardin, 2004d: 238). Bu bağlamda, Bir Düşün Gecesi’nde ifade edilen burjuvazinin iktidara el koyması iddiası yanlıştır. Devlet bürokrasisi tarafından kontrol edilen burjuvazi sadece devlet seçkinlerine destek olmaktadır. Zenginlik, iktidarın bir fonksiyonudur.

Bir Düşün Gecesi’ndeki solcu üniversite öğrencilerinin zenginlik karşısında takındıkları tutum, Ziya Paşa karşısında kendisini çok aşağılarda ve uzakta gören Bağdatlı Ruhi’nin değerler sistemine sarılma ihtiyacı içinde olduklarını göstermektedir (Ülgener, 2006: 38 -45). Ancak, varolan eğitim sistemi ve kültürel yapı seçkin adaylarına Ziya Paşa olma hedefi koyduğu için öğrenciler Bağdatlı Ruhi ve Ziya Paşa arasında kalmaktadır ve küçük klikler halinde içlerine kapanmakta ve topluma yabancılaşmaktadır. Tutunamayanlar’da Selim ve Turgut da, Ziya Paşa’nın değerlerini eleştirmekte ve dalga geçmekte; fakat Bağdatlı Ruhi de olamamaktadır. Bu ikili yapı, devletin kontrol edemeyeceği bir burjuvazinin 1980 sonrasında güçlenmesi ile değişecektir. Orhan Pamuk’un Kara Kitap’ta ifade ettiği fakir olmanın öğretildiği halkın yerini, zengin olmanın öğretildiği bir toplum alacaktır. Bunun sonucunda ortaya çıkan tipler ise Yüz: 1981’de Mehmet Eroğlu’nun yarattığı X ve Nazan tipleridir. Bu iki tipin normları Ziya Paşa ve Bağdatlı Ruhi ikiliği üzerinden açıklanamaz. Ekonomik kod dönüşmüştür ve zengin olmanın yolları çeşitlenmeye başlamıştır.

Son tahlilde 1960-1980 arası dönem ile 1980-2000 yılları arasındaki dönem arasında küçük burjuva aydınının zenginliğe bakışında belirgin bir farklılık bulunmaktadır. 1980 sonrasında ekonomik kodun dönüşümünü sağlayacak serbest piyasa ekonomisi politikaları uygulanmaya başlamıştır (Boratav, 1996). Bu süreç, darbe sonrasındaki kültür politikaları ile birlikte yeni bir tip ortaya çıkarmıştır. Bu tip, Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981* romanında "X" olarak yarattığı para kazanmayı ve zenginliği olumlayan bir tiptir.

5. Sonuç ve Tartışma

5.1. Sonuç

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'nin modernleşme sürecinde kendine özgü özellikler taşıyan 1960-1980 arası ve 1980-2000 arası dönemde küçük burjuva aydınındaki kültürel değişimi karşılaştırmalı olarak anlamaktır. Bu amaç doğrultusunda, 1960–1980 ile 1980–2000 yılları arasında yazılan ve küçük burjuva aydınını konu alan romanlarda; bu aydınların Doğu Batı, aydın halk, kent taşra ikilikleri, ayrıca iktidara ve zenginliğe bakışlarındaki değişim saptanmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden “belge incelemesi”nin özel bir türü olan “hermeneutik” tekniğin kullanıldığı çalışmada, 20’şer yıllık iki dönemde yazılan dört roman veri kaynağı olarak incelenmiştir. Romanların seçilmesinde 18 kişiden oluşan edebiyat eleştirmenleri ve/veya edebiyat alanında çalışan akademisyenlere gönderilen mektuplara verilen cevaplar yol gösterici olmuştur. 1960–1980 arası dönem için Oğuz Atay’ın “Tutunamayanlar” ve Adalet Ağaoğlu’nun “Bir Düğün Gecesi” romanları; Orhan Pamuk’un “Kara Kitap” ve Mehmet Eroğlu’nun “Yüz: 1981” romanları ise 1980–2000 arası dönem için seçilmiştir.

1960–1980 arası dönemde yazılan romanlardaki küçük burjuva aydınının Doğu ve Batıya yaklaşımı; bu iki kültür arasındaki farkları anlama ve açıklama çerçevesinde kalmıştır. 1980–2000 arası döneminde ise, bu iki medeniyet dairesinin (Doğu ve Batı medeniyetleri) sentezine yönelik çabalara yönelmiştir.

1960–1980 arası dönemde yazılan romanlardaki aydın tipler solcudurlar. Onların siyasal formasyonları gereği halkın içinde ve halkla birlikte olmaları gerekmektedir. Aslında, bu ideal zihniyet düzeyinde hep varolmuştur. Ancak, Osmanlı Türk geleneğindeki aydın halk yabancılaşması, bu dönem aydınlarının da temel çıkmazıdır. 1980–2000 arası dönemde ise; yaşanmakta olan aydın halk ikiliğini aşmaya yönelik düşünce ve çabalar söz konusudur.

Ele alınan iki dönemde de taşra; küçük burjuva aydınınca olumsuz çağrışımlarla birlikte anılmıştır. 1960–1980 arasında yazılan romanlarda çizilen küçük burjuva aydınlarında, kent taşra ikilemi ve taşraya olan mesafeli duruş, taşrayı hor görme daha belirgindir. Bu durum 1980–2000 arasında yazılan romanlarda betimlenen küçük burjuva aydınları için önem arz etmemektedir; önceki döneme göre daha belirsiz bir vurguya sahiptir.

İktidara bakış bağlamında her iki dönemde de küçük burjuva aydın tipleri için iktidarı temsil eden devlettir ve onunla özdeşleşen tipler olumsuz olarak resmedilir. İktidar mesafe konulması, uzaklaştırılması gereken bir problem alanıdır.

İncelenen dönemlerde resmedilen küçük burjuva aydın tiplerinin zenginliğe bakışları arasında belirgin bir farklılık söz konusudur. 1960–1980 arası dönemde zenginlik olumsuz ve uzak durulması gereken bir olgu olarak görülmektedir. Ancak 1980–2000 arası dönemde zenginlik, bu olumsuz imajından sıyrılmış, istenir, peşinde koşulur konuma yükselmiştir.

5.2. Tartışma

Osmanlı Türk modernleşmesi süreci tarih içinde büyük altüst oluşların ve dönüşümlerin yaşanmasıyla karakterizedir. Bütün kültürel, toplumsal ve siyasal yaşam dönüşmüş; ancak, geçmişteki sosyo-kültürel doku ve zihniyet dünyası, aydın çevrelerde ve toplumda yaşamaya devam etmiştir.

Modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan ve kurulan Batı tipi okullardan yetişen ve bu araştırmada küçük burjuva aydını olarak tanımlanan “tip”, bilgi işleme yeteneği ve iktidar kullanma gücü ile bu sürecin öncüsü olmuştur. Bu araştırmanın amacı K.B.A.’nın 1960-1980 ve 1980-2000 yılları arasında yazılan romanlar üzerinden Doğu Batı, aydın halk, kent taşra gibi tartışma alanları ile iktidara ve zenginliğe bakışlarındaki değişimi karşılaştırmalı olarak anlamaktır. Bu amaç doğrultusunda ulaşılan bulgular araştırmanın literatürü bağlamında aşağıda değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, bulgular bölümünde yapıldığı gibi, ele alınan eksenler bağlamında yapılmıştır.

Bu çalışma küçük burjuva aydınının değişimiyle ilgilidir derken; roman kahramanı o aydınların yaratıcısının roman yazarları olduğu gerçeğini elbette kabul etmek gerekir. Romanlardaki aydın tipleri çizen, onları ete kemiğe büründüren ve düşünsel donanımını sağlayan yazarlardır. Dolayısıyla ele alınan dönemlerdeki küçük burjuvanın değişimi olgusu; özünde roman yazarlarının, Türk toplumunun sosyal, kültürel ve siyasal yapısına ilişkin değerlendirme, özlem ve/veya öngörülerinden başka bir şey değildir.

Doğu Batı eksenini bağlamında;

Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki ikilem Antik Yunan uygarlığına tarihlenebilir. Yunanlıların yaptığı, “barbar”-“uygar” ayrımı, Aydınlanma sonrasında Batı uygarlığında yeniden üretilmiştir. Osmanlı Türk modernleşmesi sürecinde Batı medeniyetinin ulaştığı teknolojik, kültürel, sosyal, siyasal ve askeri güç Osmanlı elitlerinde gerilik bilinci oluşturmuştur. Bu bilincin doğması sonrasında başlayan tartışmalar 21. yüzyılın başına kadar etkisini sürdürmüştür.

Türk aydınları arasında modernleşme sürecinin nasıl olması gerektiği konusunda iki temel bakış açısı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Berkes (2006), Tekeli (2004), Gökalp (1970) ve Tanpınar (2007) tarafından savunulan modernleşme sürecinde medeniyet dairesi değiştirmenin doğal ve zorunlu olduğu şeklindeki görüştür. Yavuz (2000), Güngör (2006) ve Sezer (2000) ise medeniyet değiştirmenin bir zorunluluktan ziyade bir tercih olduğunu ve Batı medeniyeti dairesine geçmenin yanlış bir tercih olduğunu savunmaktadır.

İncelenen romanlardan Tutunamayanlar ve Kara Kitap’ta Doğu ve Batı medeniyetleri bağlamında sentezci bir tavrın savunulduğu görülmektedir. Oğuz Atay, Kemal Tahir çizgisine 1970’li yılların ortalarında girmekle birlikte; 1960’lı yılların sonunda yazılan Tutunamayanlar romanında Batı hayranlığının ve Doğu kültürünün yüzeysel bir şekilde öğrenilmesinin olumsuz bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Tutunamayanlar’da görülen bu işaretlerin daha sonraki yıllarda Oğuz Atay tarafından geliştirilip üçleme olarak planladığı “Türkiye’nin Ruhı” romanında ayrıntılı bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu’ndan itibaren Türkiye’nin analizinin “birey”, “toplum” ve “devlet”

başlıkları altında geliştirileceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Oğuz Atay'ın Tutunamayanlar romanını yazdığı dönemde bireysel sorunlar üzerinde durmayı tercih ettiği; ancak toplumsal sorunlara da bireyden yola çıkarak değindiği görülmektedir. Türkiye'nin Ruhü'nün ise nev-i şahsına münhasır bir toplumu ve kültürü incelemek iddiasında olduğu açıktır (Ecevit, 2007; 446-475). Oğuz Atay'ın Ziya Gökalp'in savunduğu hars medeniyet ayrımına dayalı değişim önerisiyle aynı çerçevede düşündüğü; yaptığı yorumun ise birinci grup aydınlardan İslam etkisi azaltılmış Ziya Gökalp'ten yana olduğu görülmektedir. Oğuz Atay, henüz postmodern etkilerin aydınlar arasında yaygın olmadığı bir dönemde romanlarını yazmıştır; ancak bir dönem eşi olan Sevin Seydi'nin de katkılarıyla Batı edebiyatındaki gelişmeleri yakından takip etmektedir (Ecevit, 2007: 214-232). Bu bağlamda, gündelik politikanın içinde bulunmamayı tercih eden ve aydınlara karşı yabancılaşma yaşayan Oğuz Atay'ın Batı edebiyatındaki gelişmelerden etkilenecek oluşturduğu yeni bir edebi biçim ve yakın çevresinde bulunan Kemal Tahir ve Halit Refiğ'in de etkisiyle oluşan özgün bir edebi ve düşünsel tavır yakaladığı görülmektedir.

Kara Kitap, Orhan Pamuk'un kendi sesini ilk defa bulduğunu söylediği romanıdır (Pamuk, 2011). Orhan Pamuk'un zihinsel gelişimi ve yetiştiği kültürel ortam; tam anlamı ile "Batılı" bir yaşam tarzının hâkim olduğu bir muhit, okuduğu lise ise elit yetiştiren Robert Kolej'dir. Bu bağlamda Orhan Pamuk'un referans sistemi tam anlamı ile Batılıdır. Ancak gündelik hayat pratiğinin içinde karşılaşılan Doğu etkisi, okunulan kitaplar ve yaşanan muhitin huzurlu bir biçimde zihinsel konforunu devam ettirmesini sağlayamayacak bir ortam yarattığı görülmektedir. Kara Kitap'ta belirginleşen sentezci tavrın oluşmasında postmodern etki ile Orhan Pamuk'un sık sık vurguladığı hem Batılı hem de Doğulu olma bilincinin rol oynadığı anlaşılmaktadır (Pamuk, 2011). Postmodern düşünce, Batı merkezli olmakla birlikte Batının üstünlüğünü sorgulayan ve kültürel hiyerarşileri olumsuzlayan bir tavır içinde olduğundan dolayı bu bilincin oluşmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Ayrıca Pamuk'un vurguladığı ve roman sanatının kalbini oluşturduğunu söylediği büyük romanların gizli bir "merkez"inin olması gerektiği fikrinin (Pamuk, 2011) Kara Kitap'ta medeniyetler için de düşünüldüğünü göstermektedir. Her medeniyetin bir özü vardır ve bu öz olmadan herhangi bir

medeniyet ayakta kalmaz, bu öz korunmalıdır. Bu çerçevede Pamuk da Atay gibi birinci grup aydınlardan, İslam vurgusu azaltılmış Ziya Gökalp çizgisindedir.

Ağaoğlu “Bir Düğün Gecesi” romanında; 1970’li yılları temsil eden; Mehmet Eroğlu ise “Yüz: 1981” romanında 1990’lı yıllara ait bir Türkiye panoraması çizer. Ağaoğlu’na göre Batılılaşma deneyimimiz bir aşağılık duygusuyla başlamıştır. Bu düşüncenin oluşmasında Adalet Ağaoğlu’na ilham veren deneyimlerden birisini lise döneminde Ankara Palas’ta gittiği baloların girişinde kürk giyen kadınlarla, onları seyreden kasketli insanların karşılaşmaları oluşturur (Andaç, 2000: 44). Bu aşağılık duygusunun belirtileri Bir Düğün Gecesi’ndeki tiplerin davranış ve sözlerinden de anlaşılmaktadır. Düğüne taşradan gelen ziyaretçilerin göz önünde bulunmaması istenir.

Adalet Ağaoğlu’nun romanında yarattığı tiplerin içinde Doğu Batı eksenini bağlamında en belirginini BM irtibat subayı Ertürk’dür. Ertürk görevi nedeniyle Batılı insanlarla birarada bulunmuştur. Ertürk’ün Batılılarla ilgili düşünceleri Doğu ve Batı kültürleri arasındaki farklılık üzerinde temellenmez. Amerika “zengin” bir ülkedir ve çelişki zengin bir ülkenin vatandaşı ile fakir bir ülkenin vatandaşının karşılaşması üzerinden tanımlanır. Bu iki ülke vatandaşlarını biraraya getiren ise komünizm tehlikesidir. Romanda ele alınan kültürel yabancılaşmanın diğer bir sembolik ifadesi “Eytin Türk” olarak tanımlanan Amerika’da yaşayan bir kişidir. Amerika’daki yaşam tarzı ve kültür tarafından asimile edilmiş bir insanın yabancılaşması, ismi üzerinden ifade edilmektedir.

Mehmet Eroğlu Türkiye’nin üç tane fay hattı olduğunu düşünmektedir. Bunlar Eroğlu’na göre en önemli sorunlardır. Bunlardan birincisi zengin fakir, diğeri laik muhafazakâr, sonuncusu ise Kürt Türk fay hattıdır (Pamir, 2011). Bu bağlamda Eroğlu üçleme olarak düşündüğü “Fay Kırığı” serisi olarak adlandırılacak romanlarında bu fay hatlarını anlattığını belirtmektedir. Bu düşünce biçiminin 1990’lı yılların ortalarında biçimlendiğini belirten Mehmet Eroğlu’nun (Pamir, 2011) Yüz: 1981’de de üç eksene birden yüzeysel bir biçimde de olsa değindiği görülmektedir. Doğu ve Batı kültürleri arasındaki bölünme “laik muhafazakâr” fay hattının içinde barındırdığı Batılı ve Doğulu kültürel referansları göz ardı edersek Eroğlu için çok önemli bir sorun değildir.

Doğu Batı eksenini bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu ise, Adalet Ağaoğlu ve Mehmet Eroğlu'nun Batı dillerine çevirilen Türkçe kitapların Doğu toplumları ile ilgili Batılı önyargıları içeren ve tekrarlayan kitaplar arasından seçilmesine verdikleri olumsuz tepkidir. Bu bağlamda, bu iki yazara göre Batılı aydın çevreler, kendi zihniyet dünyalarını onaylayan eserleri kendi dillerine çevirmeyi tercih etmektedir (Andaç, 2000: 158-159; Pamir, 2011). Ağaoğlu ve Eroğlu, entelektüel dünyalarında Doğu ve Batı kültürleri arasındaki yarılmanın bu yönünü önemsemektedir.

Aydın halk eksenini bağlamında;

Osmanlı Türk geleneğinde aydınlar ve halk arasında büyük bir mesafe olduğu genel olarak aydınlar tarafından kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bu mesafenin oluşmasına halkın kültürünün neden olduğunu ve bu kültürün değişmesi gerektiğini belirten düşünürler (Berkes, 2006; Gökalp, 1970) olduğu gibi, aydının Batı kültürünün misyonerliğini yaptığını ve bu yüzden aydının değişmesi gerektiğini savunan düşünürler de (Turhan, 1959; Güngör, 1975) bulunmaktadır.

İncelenen romanlarda aydın halk ikiliği şu bağlamlarda ele alınmıştır: 1969-1980 arası dönemde yazılan *Bir Düğün Gecesi*'nde, solcu aydın-halk yabancılaşması, *Tutunamayanlar*'da Batı hayranı aydın tip-halk çelişkisi ve bürokrasi ile halk arasındaki mesafe vurgulanmaktadır. 1980 sonrasında yazılan *Kara Kitap*'ta yine solcu aydın-halk yabancılaşması; *Yüz: 1981*'de ise ideal aydın tip olarak resmedilen Tahir bey ile bütün toplum arasındaki çelişki sergilenmektedir. Bunun dışında düşünen insan olarak aydın ile düşünmeyen insan arasındaki mesafeye işaret edilir.

1960-1980 döneminde, Cumhuriyet aydını geleneğinin devamı olan solcu aydın-halk yabancılaşması en önemli sorundur. Aydınların kitabi halk sevgilerine rağmen halk ile aralarında oluşan mesafe bu dönemde belirgindir. 1980-2000 döneminde ise yukarıdan aşağıya toplumun inşa edilmesine yönelik düşüncelerin zayıflamasına paralel olarak, aydın ile halk arasındaki mesafenin kapatılmasına yönelik sentezci bir çabanın ortaya çıktığı görülmektedir.

Kent taşra eksenini bağlamında;

Kent ve taşra arasındaki mesafe, aydın için önemli bir tartışma alanıdır. Kent değerleri içinden dünyaya bakan aydın için taşra her zaman sıkıntıyı ve uzaklaşma duygusunu uyandıran bir yer olmuştur. 1960–1980 arasında taşra, köy kültürü ve değerleri bağlamında aydın çevrelerde olumlu bir çerçevede ele alınmıştır. 1980–2000 arası dönemde ise; taşra, aydınların uzak durmak istediği bir yerdir (Bora, 2005). Kentlerin çeperlerinde büyüyen varoşlar, taşranın kentin içinde yeniden oluşmasına neden olmuştur. Aydın artık, taşradan fiziksel olarak da uzak duramamaktadır.

İncelenen romanlar bağlamında her iki dönemde de taşra sıkıcı, uzak ve yabancısıdır. Aydınlar taşrayı kasvetli bir yer olarak; taşralıyı ise yaşadığı ortamın sınırlarını düşünce düzeyinde de aşamayan insanlar olarak resmederler. Tutunamayanlar romanında taşra “öteki”yken, taşralı, sevgi duyulan bir insandır.

Bulgular çerçevesinde romanlarda taşra şu bağlamlarda ele alınmıştır: Tekdüze yaşam, zihniyet dünyasının darlığı ve sığılığı, kadınların sosyal yaşam içinde bulunmaması ve öteki olması.

İktidara bakış bağlamında;

Evrensel normlar bağlamında aydın olmak iktidar ile mesafeli olmayı da içinde barındıran bir zihniyet dünyasını içerir. Osmanlı Türk geleneğinde devlet mekanizmasının içinde doğan aydının devlet iktidarı ile barışık bir zihniyet dünyası ürettiği görülmektedir (Mardin, 2005). 1960–1980 arası dönemde kültürel alanda hegemonya kuran solcu aydınlar 12 Mart darbesine kadar bu geleneksel çizgiyi izlerken, darbe sonrasında bu çerçevede bir kırılma yaşanmıştır. Bir Düşün Gecesi romanında bu kırılma Türkiye panoraması içinde anlatılmaktadır. 12 Eylül darbesi ise 1980-2000 arası dönemdeki iktidar algısını bütün aydın kesimleri için dönüştürecek bir etki yapacaktır.

Tutunamayanlar'da en belirgin iktidar sembolü bürokrasidir. Devletin omurgası olarak tanımlanabilecek bürokrasi, Kafka-vari bir karanlık içinde resmedilmektedir. Bürokrasi içindeki hiyerarşi karikatürize edilerek anlatılmaktadır. Ayrıca, insanlar arasındaki hiyerarşi hevesi vurgulanmaktadır.

Bir Düşün Gecesi'nde, askeri bürokrasi ile burjuvazinin evliliği temel iktidar odağı olarak resmedilmektedir. Ayrıca, bunların etrafında oluşan çıkar ağı ve iktidar yapısı kılcal damarlar şeklinde burjuvaziyi, bürokrasiyi temsil eden tiplerin diğer toplum kesimleri üzerinde kurdukları hegemonya olarak tasvir edilmektedir.

Kara Kitap'ta boğazda bir geminin üzerinde fener ile etrafı tarayan general "farklı olanı" arayan iktidarı sembolize etmektedir ve 12 Eylül darbesinin zihniyet dünyasını anlatmaktadır.

Yüz: 1981'de devletin yönetim mekanizması, apartman yönetimi metaforu kullanılarak resmedilmektedir. Yönetim, ideal bir aydın tip olan Tahir Bey'i düşünceleri ile birlikte yok etmek istemektedir.

Aydınların devletin içinde başlattıkları modernleşme süreci, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin etkisi ve 1980 sonrasındaki ekonomik dönüşümle birlikte devletten bağımsızlaşmıştır. Bürokrasinin ve dolayısıyla, devletin farklıya karşı olan zihniyet dünyası süreç içinde devletten bağımsızlaşan aydın için sorun teşkil eden temel iktidar odağıdır ve uzak durulması gerekmektedir. Aydın yaratıcılığını boğan, onu belirli bir şablon içinde görmek isteyen bürokrasi bütün romanlarda olumsuz bir biçimde ifade edilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki zihniyet dünyasında devletin konumu ile ilgili olarak temel bir yer tutan "daire-i adalet" düşüncesi incelenen romanlardaki aydınlar düzeyinde işlevsel bir çerçeve oluşturmamaktadır. Aydın olmanın doğal sonucu olan bireyselleşme ve iktidar ile mesafeli olma bilinci, sosyolojik dönüşüm ve zihniyet değişimi ile birlikte farklı bir referans dünyası yaratmıştır.

Zenginliğe bakış bağlamında;

Şerif Mardin, 1970'lerin sonuna kadar Türkiye'deki ekonomik kodun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kod ile aynı özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda toplumsal yapı, yukarıya sermaye birikimi bakımından tırmanabilmiş ve kontrol edilebilir birkaç kişi ve geri kalan kitlede görece eşit insanlardan oluşur (Mardin, 2004d). Görece eşit insanların üreteceği kültürün romanlardaki izdüşümü zenginliğin olumsuzlanmasıdır. 1980-2000 arası dönemde ise ortaya çıkan yeni zenginler ve yeni değerler sistemi zenginliğe bakışı olumlu yönde değiştirmiştir.

1960-1980 arası dönemde yazılan Tutunamayanlar'da zenginlik bir sorun olarak ele alınmamıştır. Bir Düşün Gecesi'nde ise zenginlik, burjuvazi askeri bürokrasi işbirliği bağlamında halkın karşısında resmedilmektedir. 1980-2000 arası dönemde yazılan Kara Kitap'ta halka fakir olmanın öğretilmiş olması eleştirilmektedir. Yüz: 1981'de ise zengin olmayı temel amaç haline getiren yeni bir tip bu dönemin temel bir karakteristiği olarak resmedilmektedir.

Bu araştırma, Osmanlı Türk modernleşmesi sürecinin kendine özgü özellikler taşıdığı ve evrensel bir kategorileştirme ile anlaşılamayacağı ön kabulüne dayanılarak desenlenmiştir. Modernleşmenin sosyolojik karakteristiklerinin evrensel bir sınıflandırma ve kavramsallaştırmaya tabi tutulması akademik çevrelerde yaygın bir yaklaşım biçimidir. Bu yaklaşım bağlamında yapılan araştırmada, Osmanlı Türk modernleşmesi üzerine fikir üreten ve "özgün" olduğu kabul edilen düşünür, yazar ve akademisyenlerin görüşleri ve yaklaşımları literatür taramasının özünü oluşturmaktadır.

Araştırma, Osmanlı Türk modernleşmesi sürecinin farklı dönemlerini, romanlar üzerinden, farklı boyutları ile anlamaya yönelik çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Türkiye'de romanlar üzerinden gerçekleştirilecek araştırmaların sayısının artması, ayrıca farklı kuramsal ve yöntembilimsel yaklaşımların romanlar özelinden çalışmalara aktarılması, sosyal bilimler alanına "disiplinlerarası" bir anlayışla önemli katkılar

sunacaktır. Bu bakış açısı, Türkiye'ye özgü kültürel, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapının anlaşılmasında önemli açılımlar sağlayacaktır.

Ekler

Ek 1 Edebiyat eleştirmeni ve akademisyenlere gönderilen mektup

Edebiyat eleştirmeni

Sayın,

Daha önce size iki defa gönderdiğim ve yoğunluğunuzdan dolayı yanıtlayamadığınızı düşündüğüm mektubumu tekrar yolluyorum.

Ben Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Anabilim Dalı’nda doktora öğrencisiyim. Bu mektubu sizinle birlikte 18 değerli edebiyat eleştirmeni ve akademisyene gönderdim. Sizlerden “ **Türkiye’de seçkinlerin dönüşümü: 1960-1980 ve 1980 sonrası Türk romanında küçük burjuva aydını**” isimli doktora tezime ilgili iki konuda yardım diliyorum. Aşağıda; önce tezi nasıl düşündüğümü kısaca özetleyecek, devamında da sizden dilediğim yardımı açıklayacağım.

Hazırlayacağım tezde; küçük burjuva aydınının modernleşme sürecimizdeki temel tartışma alanlarının hangilerinde nasıl dönüştüğünü ya da dönüşmediğini ortaya koymaya çalışacağım. Bu alanlar

- Doğu-Batı
- Köy-kent
- Aydın-halk ikilikleri ile değişimin anlaşılmasında önemli bir referans teşkil edeceğini düşündüğümüz “**zenginlik**” ve “**iktidar**” kavramlarıdır.

Araştırmayı, yukarıda sayılan değişkenleri gözleyebileceğim romanları çözümleyerek yapmayı düşünüyorum. Yapılacak roman çözümlemelerinde; yazarın içinde bulunduğu sosyo-kültürel iklim, romanın yazıldığı dönemin kültürel atmosferi ve romanın içinde yer aldığı edebi gelenek de göz önünde bulundurulacaktır. Bu beş çözümleme eksenine ek olarak, Bourdieu’nun toplumları analiz ederken kullandığı “**habitus**” kavramı da küçük burjuva aydınındaki dönüşümün betimlenmesinde kullanılacaktır. Bu çalışma için; 1960–1980 arası ile 1980 sonrası dönemlerden seçeceğim ikişer romanı derinlemesine incelemeyi düşünüyorum.

Size yazmamın nedeni, entelektüel birikiminiz ve Türk Edebiyatı konusundaki yetkinliğinizdir. Aşağıdaki konularda bana destek vermenizi-yol göstermenizi diliyorum. Esirgemeyeceğinizi düşündüğüm yardımınız için şimdiden minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

1. Anılan bu iki dönem arasında tip karşılaştırması yapılabilir mi?
2. Bu çalışma için seçilen inceleme boyutları (Doğu-Batı, köy-kent, aydın halk, zenginlik ve iktidar ile habitus) sizce uygun mu? Bunlara daha başkaları eklenebilir mi? Sözelimi etik boyutu eklemek uygun olur mu?
3. 1960-80 ile 1980 sonrası dönemde yazılmış olan hangi romanlar bu çalışmanın odaklandığı küçük burjuva aydınını en iyi şekilde anlatmaktadır? Size kolaylık sağlar düşüncesiyle aşağıda her iki dönem için de 20'şer roman ismi yazdım. Bunlar arasından seçim yapabilir veya daha uygun olduğunu düşündüğünüz kendi önerilerinizi yazabilirsiniz. Lütfen her iki dönemden 5'er romanı, yanındaki kutucuğu işaretleyerek seçiniz. 18 bilim insanı ve edebiyat eleştirmenin belirteceği romanlar arasından üzerinde en çok uzlaş sağlanan 2'şer roman çalışılmak üzere alınacaktır.
4. Bu tezi yazarken özellikle dikkat etmem gereken noktalar sizce hangileri olmalı?

Açıklama ve önerilerinizi lütfen üzerinde adresimin yazılı olduğu zarfa koyarak postaya verdiriniz. Desteğiniz ve yoğun çalışmalarınızın arasında ayırdığınız değerli zamanınız için tekrar teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Mail : gaziberber2002@gmail.com

Gazi Berber,
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bil. Enst.
İletişim A.B.D. doktora öğrencisi

ROMANLAR

1960-1980 arası dönem

1. ☐ **Tutunamayanlar**, Oğuz Atay
2. ☐ **Yenişehirde Bir Öğle Vakti**,
Sevgi Soysal
3. ☐ **Pansiyon Huzur**, İrfan Yalçın
4. ☐ **Her Gece Bodrum**, Selim İleri
5. ☐ **Ölüm İlişkileri**, Selim İleri
6. ☐ **Cehennem Kraliçesi**, Selim İleri
7. ☐ **Yalnızlar**, Erhan Bener
8. ☐ **Alnında Mavi Kuşlar**,
Aysel Özkan
9. ☐ **Bir Uzun Sonbahar**, Demir Özlü
10. ☐ **Büyük Gözaltı**, Çetin Altan
11. ☐ **Gün Döndü**, Tarık Dursun
12. ☐ **Yaralısın**, Erdal Öz
13. ☐ **Şafak**, Sevgi Soysal
14. ☐ **Yarın...Yarın...**, Pınar Kür
15. ☐ **Bir Düğün Gecesi**, Adalet Ağaoğlu
16. ☐ **Gençliğim Eyvah**, Tarık Buğra
17. ☐ **Bıçağın Ucu**, Attila İlhan
18. ☐ **Ölmeye Yatmak**, Adalet Ağaoğlu
19. ☐ **47'liler**, Fıruzan
20. ☐ **Bir Gün Tek Başına**, Vedat Türkali

1980 sonrası dönem

1. ☐ **Sudaki İz**, Ahmet Altan
2. ☐ **Hoşça kal Umut**, Ayla Kutlu
3. ☐ **Üç Beş Kişi**, Adalet Ağaoğlu
4. ☐ **Yeni Hayat**, Orhan Pamuk
5. ☐ **Peygamberin Son Beş Günü**,
Tahsin Yücel
6. ☐ **Öteki Kayıp**, Kaan Arslanoğlu
7. ☐ **Hiçbiriye Dönüş**, Oya Baydar
8. ☐ **Gölge Kokusu**, Habib Bektas
9. ☐ **Dönüş**, Cemil Kavukçu
10. ☐ **Hayır**, Adalet Ağaoğlu
11. ☐ **Kafdağı**, Müge İplikçi
12. ☐ **Kusma Kulübü**,
Mehmet Eroğlu
13. ☐ **İyi Dilekler Ülkesi**, Hamdi Koç
14. ☐ **Ölü Erkek Kuşlar**, İnci Aral
15. ☐ **Kar**, Orhan Pamuk
16. ☐ **Cevdet Bey ve Oğulları**,
Orhan Pamuk
17. ☐ **Araf**, Elif Şafak
18. ☐ **Gökdelen**, Tahsin Yücel
19. ☐ **Erguvan Kapısı**, Oya Baydar
20. ☐ **Medya Senfoni**, Fatma
Barbarosoğlu

ÖNERİLERİNİZ

Ek 2 Roman özetleri

Tutunamayanlar-Oğuz Atay-1972

Romanın konusu

Roman, ana karakter olan Selim Işık ve ikinci karakter Turgut Özben etrafında kurgulanmıştır. Selim Işık, hayata ve çevresindeki insanların dünyalarına tutunamayan ve her zaman “öteki” olarak kalan bir entelektüeldir. Türk entelektüelinin çeşitli handikapları ile o da malüldür. Köksüzlük ve aktarmacılık bunlardan bazılarıdır. Selim Işık, hayata tutunamama durumundan dolayı intihar eder, yakın arkadaşlarından Turgut Özben bu intiharın sebebini araştırmaya koyulur. Selim Işık’ın arkadaşlarına ulaşır. Onun hakkında bilgi toplar. Geçmişinde hayata tutunmuş olan Turgut Özben, zamanla Selim Işık’ın yolundan gitmeye karar verecektir.

Turgut Özben’in romanın sonundaki mektubunda belirttiği gibi, roman birleştirilmiş notlardan oluşmaktadır. Bu, romanın “anlaşılmasında” ve değerlendirilmesinde ciddi bir zorluk yaratmaktadır. Bu üslup, yazarın romanda işlediği tezi inşa etmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Yazar eleştirdiği küçük burjuva yaşam tarzı ve üslubunu reddederek yeni bir üslup yaratmaktadır. Bu üslup, “tutunamayanlar”ın üslubudur.

Yol gösterici olarak İsa figürü ve dilencilerin etik boyutlar içinde önemsenmesi ve yol gösterici olarak değerlendirilmesi yoksulluğa verilen önemi göstermektedir. Maddi değerler ve buna bağlı olarak oluşan manevi değerler, yazar tarafından eleştirilmektedir.

Doğu Batı

Romandaki bütün aydın tipler, batı tipi eğitim almış ve batı değerler sistemi içindeki insanlardır. Sadece Süleyman Kargı ve Türk tutunamayanları ansiklopedisindeki birkaç kişi yaşamlarının belli dönemlerinde İslam dinine veya doğu mistisizmine yönelmektedir.

Ana karakterler Selim Işık ve Turgut Özben, Türkiye ortalamasına göre iyi eğitilmiş, seçkin olarak nitelendirilebilecek, mühendislik fakültesi mezunu insanlardır.

Yazarın zihin haritası bağlamında neredeyse bütün referans kitaplar ve yazarlar batı aydınlanması ve sonrasındaki dönemin ürünüdür. Bunun tek istisnası, Selim Işık'ın lise edebiyat öğretmeninin önerdiği Ömer Seyfettin'in Efruz Bey romanıdır. Bunların dışında, Zen Budizm, Kuran, İncil ve Ahdi Atik zaman zaman ele alınmaktadır. En fazla referans, İsa'ya ve İncil'e yapılmaktadır.

Roman içinde birkaç yerde, aydın tipler arasındaki diyaloglarda batı düşüncesinden aktarmacılık eleştirilmektedir.

Romanın omurgası, put kırıcı bir yol izlemektedir. Dil ve biçim o döneme kadar yazılmış romanlardan farklı bir özellik göstermektedir. Roman neredeyse her şeyle dalga geçmektedir. Ciddiye alınan tek şey “tutunamayanlar”dır. Tutunamayan olarak resmedilen tip, net bir doğulu veya batılı çerçeve içine oturmamaktadır. Aydınlar, küçük burjuva değerlerinden koparak tutunamayan haline gelmektedir. Halktan insanlar ise, hayat mücadelesi içinde tutunmaya çalıştıkları dalların zamanla kopması sonucunda tutunamayan haline gelmektedir.

Bunların dışında, batılılar karşısındaki kompleks ve yarım yamalak düşünme problemi romanda ele alınmaktadır. Batılı düşünürlerin başladıkları işi bitirmeleri ve belirli bir düşünce geleneğine yaslanmaları olumlu bir özellik olarak değerlendirilirken; Türk aydınlarının ise, geçici olarak belirli düşünce akımlarına kapılmaları ironik bir üslupla eleştirilmektedir.

Selim Işık'ın entelektüel gelişim sürecinde, Oscar Wilde, Gorki, Dostoyevski gibi dönemlerin olması, Türk aydınındaki düşünce geleneğine eklemlenememe ve köksüzlük problemi bağlamında değerlendirilebilir.

Aydın halk

Romanda formel eğitim almış aydınların halka bir inceleme nesnesi olarak baktıkları görülmektedir. Bunun istisnasını oluşturan Selim Işık, sürekli halktan tiplerle “onlardan biri olarak” ciddi bir düşünce alışverişinde bulunma çabası içinde görünmektedir. İnsanları anlama çabası içindeki Selim Işık, halktan tiplerle olumlu ilişkiler kurarken; aydın tiplerle “negatif” bir ilişki içinde görülmektedir.

“Tutunamayan” olma hali, romandan yapılabilecek çıkarıma göre, hayatın hengamesi içerisinde genel geçer değerlere eklemelenememe ve hayatını idame ettirememeye şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Romanda, halktan olma ya da aydın olma durumu ne yüceltilmekte ne de yerilmektedir. Aydın olma süreci sadece küçük burjuva ailesi çocuğu olmaya indirgenmemekle birlikte (Süleyman Kargı bunun istisnasını oluşturuyor), genel olarak halkın yaşam tarzı “öteki” olarak resmedilmektedir.

Kolektif bir yaşam tarzına ve değerler sistemine sahip halkın karşısında, bireyciliğin ön planda olduğu aydın değerleri romanda vurgulanmaktadır. Halkın geniş hoşgörüsü ve paylaşımcılığına karşıt olarak, bu değerler, aydın olma sürecinde, küçük burjuva eğitiminde ve yaşamında dışlayıcı ve sınıflandırıcı bir temele oturmaktadır. Selim Işık’ın okul hayatı ile ilgili bölümler, bütün bu içerme ve dışlama süreçlerini anlatmaktadır.

Kent taşra

Kent, küçük burjuva yaşantısı ve değerlerinin taşıyıcısı olarak olumsuzlanmaktadır. Romanın sonunda, Selim Işık’ın kent kalabalığıyla arasına, uyum sağlayamama sorunu nedeniyle mesafe koyması ve Turgut Özben’in büyük şehirlerden kaçarak, kasabalarda ve ıssız yerlerde zaman geçirme yolunu seçmesi, “kent değerleri”ne karşı yazarın koyduğu mesafeyi göstermektedir.

Taşra, genel olarak negatif bir çerçeve içinde ele alınmamaktadır. Ancak, hayatın akşam erken saatlerde durduğu kasabalar, olumsuz bir biçimde resmedilmektedir. Kasabalıların, kasabanın güzelliğine olan inançları ve kasabayı sahiplenme duygusu yazar için anlaşılmaz bulunmaktadır.

Köylüler, karakterlerin ağzından ne düşündükleri bilinmeyen ve merak edilen bilgisiz ve tasasız insanlar olarak resmedilmektedir.

İktidara bakış

Romanda “iktidar”, hâkim değerler sistemidir. İnsanlar bu değerlere göre şekillenerek, insanlarla ilişkilerini düzenleyerek, onları kabullenerek veya dışlayarak hayata tutunmaktadır.

Bu bağlamda, “iktidar” olumsuzdur. Burhan gibi arkadaşlarının Selim’i değiştirmeye ve düzenlemeye çalışması ve aynı şeyi Turgut’a Selim’in yapması, yazar tarafından bir “çıkılmaz sokak” olarak resmedilmektedir.

Bu iktidar örgüsünden kurtulmanın tek yolu ve özgürleşmenin giriş kapısı, intihar ve ölüm olarak yazar tarafından işaret edilir.

Bu bağlamda, insanlar birbirlerinin özgürlüklerini kısıtlayan varlıklardır. “Öteki”ler özgürleşmek isteyen insanları engelleyen kafesler inşa etmektedirler. Romanda bürokrasi de, büyük bir kafes olarak resmedilmektedir.

Zenginliğe bakış

Zenginlik ve ona bağlı olarak oluşan hayata tutunma durumu ve yaşam tarzı, sürekli olarak olumsuz bir çerçeve içinde değerlendirilmektedir. Örnek olarak: Turgut Özben’in araba sevdası, evindeki estetik düzen. Bunlar ironik bir biçimde eleştirilmektedir.

Selim Işık'ın tutunamayanlar ansiklopedisinde, Selim Işık haricinde zengin bir aileye mensup veya küçük burjuva olarak değerlendirilebilecek bir tip bulunmamaktadır.

“Yumuşakça” olarak tanımlanan “tutunabilenler” yurtdışı gezileri, otomobilleri, ev içi düzeni, yaşam tarzı ve satın aldıkları eşyalar ile kendini tanımlayan negatif tipler olarak resmedilmektedir.

Giyilen gecelikten satın alınan otomobile, tatile gidilen yerlerdeki sterilliğe ve sonradan görme olma haline göre yapılan küçük burjuva sınıflandırmaları ile yazar dalga geçmektedir.

Para kazanmaya ve yatırım yapmaya odaklı değerler sistemi olumsuzlanmaktadır.

Yukarıda ele alınan yaşam tarzı ve değerler sistemi, insan olma halini olumsuz etkileyen, gündelik hayatta insanların çektikleri acılara gözlerini kapamalarına neden olan tutunulacak şeyler olarak eleştirilmektedir.

Bu değerlere ve yaşam tarzına tutunan insanlar, sürekli ötekiler yaratarak kendilerini beslemekte ve bu sayede yaşama gücünü kendilerinde bulmaktadır.

Roman kişileri

Selim Işık: Tutunamayan

Turgut Özben: Selim Işık'ın arkadaşı, onun yolundan gider ve tutunamayan olur.

Süleyman Kargı: Tutunamayan

Burhan Bilen: Selim Işık'ın fakülte arkadaşı

Esat Şener: Selim Işık'ın fakülte arkadaşı

Olric: Turgut Özben'in alter egosu

Aysel: Esat'ın kız kardeşi

Hulki Bey: Turgut Özben'in patronu

Günseli Ediz: Selim Işık'ın sevgilisi

Metin: Selim Işık'ın arkadaşı

Necmi: Selim Işık'ın arkadaşı

Tuncay: Selim'in arkadaşı

Nermin: Turgut Özben'in karısı

Ahmet Bayır: Selim Işık'ın “aydın” arkadaşı

Sabahat (Aydan): Selim Işık'ın eski aşkı

Bir Düğün Gecesi-Adalet Ağaoğlu-1979

Romanın konusu

Romanın konusu, Ercan ve Ayşen'in düğünlerinin yapıldığı akşam Anadolu Kulübü'nde geçmektedir. Ercan'ın babası bir general, Ayşen'in babası ise bir işadamıdır. Bu iki figür, 12 Mart sonrası Türkiye'sindeki güç ilişkilerini sembolize etmektedir. Bunların etrafında farklı kültürel geleneklerden gelen taşralılar, kentliler, sonradan görmeler, işçiler, öğrenciler, öğretim üyeleri ve yurtdışına “kapağı atanlar”ın hikâyeleri kendi ağızlarından anlatılır. Romanın düğümlendiği nokta, bu güç ilişkileri içinde toplumun farklı kesimlerindeki dönüşüm ve o kesimlerin bu süreçlere bakış açılarıdır.

Romandaki bütün kişiler, kendi gözlerinden insanları ve olayları değerlendirmektedir. 12 Mart sonrası bir Türkiye panoraması olarak okunabilecek romanda, genel bir umutsuzluk havasının hâkim olduğu görülmektedir. Aydınların tamamı kaybederken, entelektüel derinliği olmayan, “yüzeysel” burjuvazi ve ordu ittifakı ve geri plandaki Amerika kazanmaktadır.

Küçük burjuva aydın tiplerin tamamı solcu olarak resmedilmektedir. Üniversite, roman konusu bağlamında merkezi bir konumda bulunmaktadır. Romanda aydınlar için bir umut ışığı görünmemektedir.

Doğu Batı

Doğu batı sorunsalı, çok belirsiz bir biçimde romanda yer tutmaktadır. Daha çok Amerikan kültürü etkisi altındaki Eytin Törk (eski şalvarlı) ve Ertürk Albay olumsuz ve ironik bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca, taşra kökenli misafirlere bakış açısı çelişik bir biçimde işlenmiştir. Düğünde Müjgan Hanım taşra giysilileri göz önünden almak istemektedir. Başka bir bölümde Ayşen'in ağzından annesinin “sonradan görmüş”lüğü ve taşralı kökeni ifşa edilmektedir. Bu bağlamda, net yargılardan bahsetmek mümkün

değildir. Doğu batı çelişkisi, Amerikan etkisi ve burjuva değerleri-halk değerleri üzerinden yüzeysel olarak ele alınmaktadır.

Aydın halk

Romanda, çok sayıda aydın tip bulunmaktadır. Aysel, Tezel, Tuncer, Ayşen, Zehra bunlar arasında sayılabilir. Tezel dışındaki tiplerin tümü solcu-sosyalist dünya görüşüne sahiptir¹⁴. 27 Mayıs sonrasında üniversitelerde güçlenen solcu kuşak, 1970’lerde, 12 Mart sonrası dönemde yaşadığı bunalım ve ikilemlerin içinde bocalamaktadır. Entelektüel derinliği olan Ömer, ayrıksı bir kişi olarak ele alınmaktadır. 45 yaşlarında “tecrübeli”, “olgun” bir solcu akademisyen olan Ömer, bürokrasiye (DPT) raporlar yazmaktadır. Diğer tipler (Aysel hariç), üniversite öğrencileridir. Öğrenci tipler entelektüel olarak oldukça sık bir yerde konumlanmakta ve soyut bir halk tasarımı ile hareket etmektedirler. Halk, öğrenciler tarafından sürekli yüceltilmekte fakat tanınmamaktadır.

Ayşen, müteahhit babasının ve “kokona” annesinin arkadaşları arasında bilinmesinden dolayı sürekli kendisini arkadaşlarına kanıtlama çabası içindedir. Diğerleri, onu “burjuva”lıkla suçlamaktadırlar.

Romanda, halkı temsil eden en belirgin tip Ali Usta’dır. Sol görüşe sahiptir ve sol bir partiye üye olduğu anlaşılmaktadır. Hayatın verdiği tecrübe ile yaşanan olayları değerlendiren bir “bilge”dir. Aydınlarla karşı olumsuz bir tavrı bulunmamaktadır. Ölen kardeşinin iki çocuğuna bakmaktadır. Çocuklardan Ahmet’i polis yapmıştır ve bundan dolayı pişmandır. Ahmet, solcu aydın tipin düşmanı olarak resmedilmiştir. Ahmet’in kardeşi Ömer ise, eve gelip giden Tuncer’den etkilenmiş, sol değerleri benimsemiştir.

Ali Usta, akli ve bilgeliği Ömer ile birlikte temsil etmektedir. Ali Usta, bir elektrik ustasıdır ve emekçi halkı sembolize eden bir insan olarak olumlu bir biçimde resmedilmiştir.

¹⁴ Tezel “bohem” bir insan olarak resmedilmiştir.

Gönül Hanım ve Fitnat Hanım, taşra değerlerine sahip, halktan insanları temsil etmektedir. Daha çok geleneksel değerler içinden olaylara bakmakta ve aydın tiplerle çelişki içinde bulunmaktadır.

Ali Usta ve Ahmet, ayrıca Gül'ün babası küçük memur (burjuvazinin hizmetçisi) konumunda resmedilmektedirler. Kurgulanan düğünde merkezi yeri, birinci halkada burjuvazi (İlhan Bey) ve ordu (Tümgeneral Hayrettin) işgal etmektedir. Romanın konusunun geçtiği dönemdeki Türkiye'nin toplumsal kesimleri sembolik olarak resmedilmektedir. İkinci halkada Ömer, Tezel, Tuncer, Yıldız, Ayşen gibi aydın tipler ve Ercan gibi "burjuva" tipler var iken¹⁵, üçüncü halkada halkı temsil eden Ali Usta, Ahmet, Gül'ün babası ve garsonlar bulunmaktadır.

Halk tipi olarak Fitnat Hanım'ın (aydın tipler olan Ömer, Aysel ve Tezel'in aksine) İlhan Bey'in uyanıklığı, zenginliği ve iş bitiriciliğine değer verdiği anlaşılmaktadır.

Kent taşra

Kentli değerleri romanda Ömer, Ayşen, Tezel, İlhan Bey, Ayşen, Ercan ve Tuncer temsil etmektedir.

Devrimci gençler arasında köylülük ve işçilik yüceltilirken, gizli kapaklı bir taşra övgüsü göze çarpmaktadır. Zehra, taşra tipi kadın erkek ilişkilerini halkın değerleri olarak olumlamaktadır.

Gönül Hanım ve Fitnat Hanım taşra değerleri içinden kente bakmakta ve uyum problemi yaşamaktadır.

Gençler arasında solculuğun, taşra değerleri temelinde algılandığı ve o değerler içinden bakarak insan ilişkilerini değerlendirdikleri görülmektedir. Yaşam tarzına yapılan vurgu aydın tiplerde; Ömer, Aysel, Tezel, burjuva tiplerde; İlhan, Müjgan, Eytin Törk ve ordu mensuplarında; Ertürk albay, Hayrettin Paşa'da belirgindir. Bu insanlar "gusto" sahibi,

¹⁵ Ayrıca, ikinci halkada Gönül Hanım, Eytin Türk, Müjgan Hanım, Fitnat Hanım gibi "geleneksel" değerleri ve burjuvaziyi temsil eden tipler bulunmaktadır.

içki içmesini bilen, kentli davranış kodlarına hâkim insanlar olarak resmedilmektedir. Ali Usta, Ahmet, Gül'ün babası, taşradan düğüne gelen misafirler ve Fitnat Hanım bu çerçevenin dışında kalmaktadır.

İktidara bakış

Romanda, iktidarı sembolik olarak 12 Mart darbesini yapan güçler temsil etmektedir: Burjuvazi+Ordu (Oyak)+Amerika

General oğlu Ercan ile burjuva kızı Ayşen evlenmektedir ve yukarıdaki iktidar bloğunu temsil etmektedir. Bu bloğa yakın solcu aydın tipler; Ayşen, Hakan, Tuncer, Yıldız, Ömer, Tezel, Aysel ise kaybedenler olarak resmedilmektedir.

Romanda, İlhan'ın bir burjuva olarak zamanı gelince paşaları da alaşağı edeceği sembolik olarak anlatılmaktadır.

İktidar bloğuna yakın aydın tiplerin ne kadar uzaklaşmaya çalışsalar da o bloğun içinde kalmak zorunda oldukları ve ileride de kalacakları vurgulanmaktadır.

Aydın tiplerin tamamı, bu iktidar bloğu karşısında savrulmaktadırlar: Ömer ve Tezel nihilizme, Tuncer ve Ayşen oportünizme, Gül ve diğerleri hapishaneye sürüklenmektedir.

Zenginliğe bakış

Zenginliğin olumsuz bir çerçeve içinde değerlendirildiği görülmektedir. Burjuva olan İlhan, rantiyecilik vasıtasıyla ve sosyal ilişkiler ağı sayesinde palazlanmış olumsuz bir tip olarak resmedilmektedir. Karısı Müjgan, yüzeysel bir “lifestyle” sahipliği ve kültürsüzlükle yaftalanmaktadır. Hayrettin Paşa'nın oğlu Ercan, apolitik olmakla birlikte “nötr” bir yerde konumlanmaktadır.

“Eytin Törk” ve kocası Amerika’ya kapağı atarak zenginleşmiş olumsuz tipler olarak resmedilmektedir.

Ayşen, İlhan ve Müjgan’ın kızı olarak büyük bir bocalama içinde debelenmektedir. Burjuva kökeninden kaçmaya çalışmaktadır. Ancak, okul arkadaşları tarafından reddedilince Ercan’la evlenerek burjuva dünyasına geri dönecektir.

Tuncer, fakültede sürekli eleştirdiği hocası Ömer’in karşısına milletvekili kızı Yıldız’ın eşi olarak çıkar. Lozan’da doktorasını yapıp, sosyalizm için çalışmaya devam etmeyi planlamaktadır.

Burjuvazi+ordu+Amerika ittifakı olumsuzlanmaktadır ve zenginlik bütün romanda eleştirilmektedir. Fakat küçük burjuva aydınları ya hapse girmektedirler ya da ittifakın içine geri dönmektedir.

“Eski şalvarlı”, yeni zengin Remzi ailesinin kızları romanda farklı kişilerin ağzından eleştirilmektedir.

Son tahlilde, zenginlik sonradan görmelik ve aydın ikilemi bağlamında eleştirel bir yerde konumlanmaktadır. Romanda, zenginlerin tümü aydınlara ve solculara düşman olarak resmedilmektedir.

Roman kişileri

Ercan: Damat

Tezel: İlhan ve Aysel’in kardeşi, ressam

Ömer: Aysel’in kocası, akademisyen

Ayşen: Gelin

Aysel: Tezel’in kardeşi, akademisyen

Müjgan: Ayşen’in annesi

İlhan: Tezel’in ağabeyi

Fitnat Hanım: Tezel, İlhan ve Aysel'in annesi
Oktay: Tezel'in kocası
General: Hayrettin
Hakan: Ercan'ın kardeşi
Göl: Ayşen'in hapiste olan arkadaşı
Tuncer: Yıldız'ın eşi, doktora öğrencisi
Remzi Bey: Yıldız'ın babası, milletvekili
Yıldız: Tuncer'in eşi
İnci: Reklamcı
Pierre Loti: Tiyatrocu
Ertürk: Oyak'ta görevli albay
Gönöl: Albay'ın karısı
Namık: İlhan'ın arkadaşı
Remzi Ailesi: Taşralı, sonradan görme olarak resmedilmiş bir aile
Nuriş Hanımefendi: General Hayrettin'in karısı
Salim Bey: Fitnat Hanım'ın vefat eden kocası
Nuriye Hanım: Ayşen'in kayınvalidesi
Ali Usta: Tuncer'in akıl hocası, elektrik ustası
Ahmet: Ali Usta'nın polis olan "oğlu"
Ömer: Ali Usta'nın öğrenci olan oğlu

Kara Kitap-Orhan Pamuk-1990

Romanın konusu

Romanın iki ana kahramanı, akraba olan Galip ve Celal'dir. Galip, bir gün kaybolan karısının peşinden İstanbul'da bir yolculuğa çıkar. Bu yolculukta yol gösterici olan Celal'in köşe yazılarıdır. Boğazın sırlarından, Osmanlı Şehzadelerinin batılılaşma sürecimize bakışlarına, şekil batılılaşmasının toplumumuz üzerindeki etkisinden, doğu edebiyatının hikâyelerine, batı kültüründen, insanların ortak yanlarına, Hurifilikten Mevlana'ya, Dante'den İbn-i Arabi'ye, Antik Yunan'dan İslam'a ve aydınlanma düşüncesine kadar birçok konu ile ilgili metin birbirini takip etmekte ve metinlerin eklenmesi sonucunda etik normlar üzerinden dünyayı okuyan anlatıların Mesnevi vb. bir çağdaş uyarlaması yapılmaktadır. Romanın sonunda Galip ile Celal, insanlığın ortak yolculuğunda birbirine eklenen birer figüran olarak resmedilmektedir.

Roman, postmodern bir kurguya sahiptir. Kadim uygarlıkların önemli sorunlarından birisi olan “kendini bulma, bilme ve tanıma” temasını işlemektedir. Romanda bu arayış için çıkılan yolculuk anlatılmaktadır. Doğu anlatılarının etkisi yoğun bir biçimde hissedilmektedir.

İnsanlık tarihi “sarih” bir biçimde metinler, düşünürler üzerinden anlatılmaktadır. Antik Yunan'da “idea”, Hind'de “nirvana”, Musevilik'te “tanrı”, Kant'da (aydınlanma) “noumena” şeklinde ifade edilen, dünyanın içine yerleştirilmiş bir “merkez”, “esrar” vardır. Eğer bu “merkez” yok olursa, düşünce dünyası “merkez”den yoksunlaşıp düzeni kaybeder. Romanın tezine göre, Türkiye'de olan budur.

Doğu Batı

Orhan Pamuk, yoğun bir şekilde doğu batı meselesine değinmektedir. Bu konudaki fikirlerini, roman içinde aktarmaktadır. Yazara göre, taklit yapan uygarlıklar “öz”ü kaybetmektedirler ve zamanla o “öz” görünmez bir hal almaktadır. Yazar çeşitli

metaforlarla bu konudaki tezini ortaya koymaktadır. Bedii Usta'nın mankenleri bu bağlamdaki en önemli hikâyedir. Doğunun öz değerlerinin batılılaşma sürecinde şekil batılılaşması ile önemsizleştiği iddiası, yazarın önemli argümanlarından birisidir. Bu konu ile ilgili diğer bir tez ise, “Şehzadenin Hikâyesi”nde yazar tarafından işlenmektedir. Padişah namzeti olan Osman Celaleddin Efendi, eğitim sürecinde okuduğu yabancı kitapların kendi “sesini” öldürdüğünü düşünmektedir. İstanbul'daki yanlış batılılaşmayı görüp üzülmemektedir. Şehzadenin en çok söylediği şeylerden birisi: “kendisi olamayan, başkalarını taklid eden bütün kavimlerin yıkıldığı”dır.

Aydın halk

Aydınlar ve halk arasında temel bir karşıtlık romanda işlenmemektedir. Yazar, kitlelere ve kalabalıklara olumlu bakmamaktadır. Sıradan insanlar, sadece “insan” ve insanlığın ortak yolculuğunun “arkadaşları” olarak yer almaktadır.

Kent-taşra

Taşra, romanda ele alınmaktadır. Genellikle “olumsuz”, “sıkıcı” olarak resmedilmektedir. Taşrada yaşayan insanların sürekli bir kaçma hevesi içinde olduğu ifade edilmektedir. İstanbul'daki bozulma, taşradan yapılan göçten ziyade batılılaşma çabasının bir sonucu olarak betimlenmektedir.

İktidara bakış

İktidar, romanda temel bir tartışma konusu olarak yer almamaktadır. Galip'in polis karakolunun önünden korkarak geçmesi, işkence yapılan insanların yüzlerinin anlamsızlaşması, cuntacı paşanın ortaya çıktığı zamanlarda uzaklaşan insanlar ve insanlık, çeşitli bölümlerde işlenmektedir. Ayrıca 1960'lı yıllardaki darbeci-aydın ittifakı da iktidar başlığı altında değerlendirilebilir.

Zenginliğe bakış

Romanda, zenginlik üzerinde çok fazla durulmamaktadır. Cuntacı paşa, köylü ile yolculukta iken toplumdaki sefilliğin sebebini hep yoksulluğun öğretilmiş olmasına bağlamaktadır.

Galip, akrabalarını İstanbul'da merkezi bölgeden arka sokaklara taşındıkları için küçümsemektedir.

Roman kişileri

Galip : Ana karakter

Celal : Gazeteci , Galip'in peşinden gittiği, aradığı

Rüya : Galip'in karısı

Melih Amca : Rüya'nın babası

Suzan : Rüya'nın annesi

Vasıf : Sağır akraba

Babaanne ve Dede : Galip'in akrabaları

Yüz: 1981-Mehmet Eroğlu-2000

Romanın konusu

Romanın kahramanı yazarın ifadesiyle: “1980 sonrasında etrafımızda rastlayabileceğimiz herhangi bir insandır”. Kahramanımızın ismi, romanda geçmemektedir. Bunun sebebi, yazarın bahsettiği, ortalama tip yaratma kaygısı olmalıdır. X olarak tanımlayabileceğimiz romanın kahramanı hazcı bir hayat yaşamaktadır. Para kazanmak ve kadınlar dışında ilgi duyduğu bir konu veya önem verdiği ahlaki bir normu yoktur. Dünyada ve Türkiye’de çok önemli gelişmeler olurken, X normal hayatına hiç önemsemeden devam eder. Onun bu vurdumduymazlığının sebebi olarak, 1981’de dört insanın hayatını kurtarmaktan imtina etmesi sonucu yüzünü kaybetmesi¹⁶ işaret edilmektedir. Bu yozlaşma, X üzerinden bütün topluma mal edilmektedir. Bu yozlaşmaya direnen insanların hepsi (Tahir Bey, Nejat’ın eski karısı) kaybedenler safında yer alacaklardır.

Romanda bütün hikâye X’in gözünden anlatılmaktadır. Diğer kişiler, bazen fikirlerini beyan etmektedirler. Roman 1997 yılına kadar net bir Türkiye panoraması vermektedir. 1980 darbesinden sonra, ortaya çıkan yeni değerler sistemi çeşitli tipler aracılığı ile ele alınmaktadır. “Eski” değerleri savunan aydınlar ve sıradan insanlar, yeni değerler ve iktidar karşısında kaybetmektedir. Yazar, yeni değerlerin ve bunların neden olduğu “sıradanlığın” bir virüs gibi topluma yayıldığını ima etmektedir.

Küçük burjuva aydın tiplerin en belirginini Tahir Bey bir felsefe profesörüdür ve solcu kimliğe sahiptir. Nejat ve X’in de eğitilmiş oldukları ve “sol” değerlere yakın durdukları (1980 öncesinde) bazı bölümlerde ima edilmektedir. Aynı şekilde Işık, Duygu, Sevdâ, Ferda farklı bağlamlarda olmakla birlikte sol değerlere yakın durmaktadırlar. Bunun karşısında ise Zıynet, Faruk, Nazan ve apartman yönetimi yer almaktadır.

1980 sonrasında X’in şahsında, bütün Türk toplumu etik çürüme içinde olmakla suçlanmaktadır.

¹⁶ Burada Eroğlu X’in yüzünü kaybetmesini metafor olarak kullanmaktadır.

Roman, genel olarak yazar açısından hem bir toplum eleştirisi hem de özeleştiri olarak okunabilir.

Doğu Batı

Romanda, doğu batı çelişkisi ele alınmamaktadır. Sadece X'in oturduğu apartmandaki çatlak bağlamında, ülke içindeki doğu sorunu metaforlarla değerlendirilmektedir.

Romanda, doğu değerleri veya batı değerleri olarak ele alınabilecek bir ikilemden söz etmek mümkün değildir.

Roman kişilerinin (birkaçı hariç) neredeyse tamamı batı tipi eğitim almış, “eğitimli” kimselerdir. Orta üst sınıftan çok sayıda insan bulunmaktadır: X (felsefe bölümü mezunu), Nejat (reklamcı), Nazan (briç oynuyor, müzayedelere katılıyor, ofisi var), Ayşe (bankacı), Mustafa (grafiker) , Tahir bey (felsefe profesörü) vb.

Bu bağlamda doğu batı çelişkisi romanda ele alınmamaktadır.

Aydın halk

Romandaki en önemli aydın tip olan Tahir Bey'in solcu olduğu anlaşılmaktadır. 1981 yılında, tabutlukta bulunmaktadır. Romanda, toplumsal sorunlar bağlamında Tahir Bey'in fikirlerine değinilmediği görülmektedir.

Romandaki ikinci önemli aydın tip Hüseyin Bey (Bay yazar), Beyhan (Bosnalı yetim çocuklar için üzülmemektedir), Çömez asteğmen (1981'de Faruk'un öldürdüğü 4 kişiyi kurtarmak istemektedir), Ferda (sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemine katılmaktadır) genel çerçeve içinde, sıradanlığı simgeleyen X'in temsil ettiği değerlerin karşı kutbunu oluşturmaktadırlar.

Romanda, halk (X'in şahsında yapılan genelleme hariç) neredeyse hiç işlenmemektedir. Yalnız bazı politik gelişmeler ele alınmaktadır: 28 Şubat süreci, susurluk kazası, doğu sorunu vb.

Romanın omurgası sıradanlığı temsil eden X (yazara göre X, bütün toplumu temsil etmektedir) ve bunun zıddını temsil eden vicdanlı aydın ve insanlar ikilemi üzerine kurulmuştur¹⁷.

Bu durumu sembolize eden bir başka ikilik ise, madde ve ruh arasındadır. Ruhunu temsil eden Tahir Bey, Bay Yazar, Ayhan, Beyhan, Işık, Duygu, Sevda, Ferda olumlanırken; maddeyi ve şiddeti temsil eden Zıynet, X, Faruk, X'in halası olumsuzlanmaktadır.

Halk, belli bir ikilem içinde yer almamaktadır. Roman üzerinden geniş perspektifli bir değerlendirme yapılırsa, 1980 sonrasında halk genel olarak madde tarafında yer almaktadır.

Kent taşra

Romanda ana mekân, İstanbul olarak belirlenmiştir. İstanbul'un Cihangir, Ortaköy, Nişantaşı gibi üst orta sınıf semtleri, olayların geçtiği yerlerdir. Bunların dışında, X ve Ferda'nın tatillerini yaptığı Antalya ve Abant otellerle birlikte ele alınmaktadır.

Kent ile taşra arasındaki değerler çelişkisi romanda neredeyse hiç işlenmemektedir.

İktidara bakış

Romanda iktidar, metaforlarla ele alınmıştır. Güney kanadında çatlak olan bina, Türkiye'yi sembolize etmektedir. Apartman yöneticisi, ülke yönetimini; onlarla çalışan Faruk, iktidarın vahşi gücünü ve acımasızlığını sembolize etmektedir. Faruk kanla beslenen, duygusuz bir varlıktır. İnsan öldürmekten büyük zevk alır ve kadınlardan nefret eder.

¹⁷ X'in sıradanlığının ve olumsuz özelliklerinin temel sebebi olarak 12 Eylül darbesi gösterilmektedir.

X'in sıradan hayatının fonunda sürekli tehditler yapılmakta ve cinayetler işlenmektedir. 1981'de hapisane ve tabutluklarda, 1997'de "bina"da sürekli bir iktidar gösterisi vardır.

Bina yönetimi, "sıradan" X'i aydın muhalif Tahir Bey'i kontrol etmek ve cezalandırmak için kullanır ve Faruk eliyle Tahir Bey'i öldürür.

Romanda iktidar, Zıynet üzerinden okulda, Faruk üzerinden apartmanda temsil edilir. Ayrıca, kadın bedeni üzerinden Nazan iktidarı sembolize eder. Bu iktidarların tamamında sembol kişiler duygusuz, acımasızdır. Okul, apartman (bina) ve zenginlik bir ittifak halindedir.

Doğuda çatışmış olan Ayhan normal hayata adapte olamamış bir eski askerdir. Bacakları kopan arkadaşı Mehmet'e iş bulmaya çalışmaktadır. Sonunda yaşadıklarına dayanamayıp, karakolda kendini asarak intihar eder. Görünüşte Ayhan, iktidar tarafındadır ama güçlü bir ruhu vardır, Faruk'la zıt tiplerdir.

Romanda iktidarın insanları sıradanlaştırarak ve vurdumduymazlığa iterek zafer kazandığı; buna karşı çıkanların ise, ya kurşunlarla ya da sevgisizlikten öldükleri vurgulanmaktadır.

Zenginliğe bakış

Romanda zenginlik, çok temel bir temadır. Baş kahraman X, yüz binlerce dolar para ile oynayan bir insandır. Borsada spekülasyon yaparak para kazanmaktadır. Düzenli bir işi yoktur. Aylak bir yaşam tarzı vardır. X para kazanmayı çok sevmektedir. Hiçbir elle tutulur fikri, belli değerleri, vicdanı olmamasına rağmen, para kazanmaktan ve seks yapmaktan zevk almaktadır. Para ve seks, maddi değerleri temsil etmektedir.

Aynı şekilde Nazan hayatını seks, briç partileri ve ev davetlerinde geçiren bir kadındır. Nazan'da da ruha dair hiçbir olumlu davranış bulunmamaktadır. Hazcılık ve benmerkezcilik, X ve Nazan'ın hayatında belirleyicidir. Yazar, bu iki olumsuz tip

karşısında maddi olarak değil, ruh ve bilgi açısından zengin olan Tahir Bey'i yüceltmektedir.

Aynı şekilde, X'e aşık olan Işık (aydınlık), Duygu, Sevda ve Ferda sahip oldukları farklı olumlu özellikleriyle yüceltilir. X'le yatan ve X'e aşık olan bu kadınların hepsi, X'in 1981'de yaşadığı dönüşüm sonrasındaki yakalandığı "yüzsüzlük" hastalığı yüzünden ölecektir. X, onların hiçbirisini sevmemiştir. X'in tek derdi, para ve haz veren kadın bedenleridir.

Romanda, madde ve ruh karşı karşıya getirilmiş ve 1980 sonrasında maddenin kazandığı vurgulanmaktadır. Ruha sahip olanların ise maddeden ve onun yarattığı yozlaşmadan bulaşan virüsle kaybettiği ima edilmektedir.

Roman kişileri

X: Romanın kahramanı

Ferda: X'in eski sevgilisi

Işık: X'in eski sevgilisi, Ferda'nın ablası

Sevda: X'in eski sevgilisi, Ferda'nın ablası

Ferit: Ferda'yı terk eden doktor sevgilisi

Tahir Bey: Felsefe profesörü

Faruk: Tek bildiği şey insan öldürmek olan bir insan, X'in arkadaşı

Ferit: Ferda'yı terk eden doktor sevgilisi

Ayşen: X'in bankadaki iş arkadaşı

Nejat: X'in arkadaşı

Ayhan: Nejat'ın kayınbiraderi

Ayla: Nejat'ın sevgilisi

Adnan: X'in kuzeni

Beyhan: Nejat'ın eski karısı

Mustafa: Grafiker

Sultan hanım: X'in evini temizlemeye gelen kadın

Veysel: Tahir Bey'in adamı

Ali: Tahir Bey'in adamı

Güzin: X'in eski sevgilisi

Duygu: X'in eski sevgilisi, Ferda'nın ablası

Hüseyin: Bay Yazar

Kaynakça

İNCELENEN ESERLER

Ağaoğlu, A. (2009). *Bir düğün gecesini*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Atay, O. (2006). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eroğlu, M. (2005). *Yüz: 1981*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Pamuk, O. (2009). *Kara kitap*. İstanbul: İletişim Yayınları.

KİTAPLAR

Ahmad, A. (2007). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Alangu, T. (1968). *Ömer Seyfettin*. İstanbul: May Yayınları.

Alkan, A.T. (2005). Memleketin taşra hali. *Taşraya bakmak*. (Ed: T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.

Andaç, F. (2000). *Adalet Ağaoğlu kitabı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aristoteles. (1996). *Metafizik*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Bali, R.N. (2002). *Tarz-ı hayattan life style'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (2005). *Osmanlı'da kurumlar ve kültür*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Belge, M. (2009). Türkiye’de siyasi düşüncenin ana çizgileri. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*. (9). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bell, D. (1999). *The coming of post industrial society: a venture in social forecasting* Newyork: Basic Books.
- Berkes,N. (2006). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Bora, T. (2005). *Taşraya bakmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu,P. (1984). *Distinction*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Castells, M. (2005) *Ağ toplumunun yükselişi*. (1). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çandar, T. (2007). *Murat Belge bir hayat...* İstanbul: Doğan Yayınevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin demokrasi tarihi, 1950’den günümüze*. Ankara:İmge Yayınevi.
- Çetinsaya, G. (2004). Kalemîye’den mülkiye’ye Tanzimat zihniyeti. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce*. (1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davies, N. (2006). *Avrupa tarihi*. Ankara:İmge Yayınevi.
- Ecevit, Y. (2007). *Ben buradayım...Oğuz Atay’ın biyografik ve kurmaca dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eisenstadt, S.N. (2007). *Modernleşme*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Forster, N. (1995). The analysis of company documentation. *Qualitative methods in organizational research: A practical guide*. London: Sage.

- Fuat, M. (2007). Atay, Oğuz (1934-1977). *Oğuz Atay'a armağan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, islamlaşmak, muasırlaşmak*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Gündüz, O. (2005). *Cumhuriyet dönemi türk romanı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güngör, E. (2006). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Hekman, S. (1999). *Bilgi sosyolojisi ve hermeneutik*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İnalcık, H. (2005). *Şair ve Patron*. Ankara: Doğu ve Batı Yayınları.
- Kansu, A. (2006). *1908 devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1998). *Kıralık konak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2007). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, O. (2007). *Gurbet kuşları*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Keyder, Ç. (2005). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, O. (2006). 1920'lerden 1970'lere kültür politikaları. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kozanaoğlu, C. (2001). *Yeni Şehir Notları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laçiner,Ö. (2005). Merkez(ler) ve taşra(lar) dönüşürken. *Taşraya bakmak*. (Ed: T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (2003a). Tabakalaşmanın tarihsel belirleyicileri: Türkiye'de toplumsal sınıf ve sınıf bilinci. *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2003b). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: merkez çevre ilişkileri. *Türkiye'de toplum ve siyaset makaleler 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004a). Tanzimattan sonra aşırı Batılılaşma. *Türk modernleşmesi makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004b). Türkiye'de muhalefet ve kontrol. *Türk modernleşmesi makaleler 4* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004c). Yeni Osmanlı düşüncesi. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004d). Türkiye: bir ekonomik kodun dönüşümü. *Türk modernleşmesi makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). *Jön türklerin siyasi fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006a). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006b). *Yeni Osmanlı düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Kapital*. (1). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2005). *1844 El yazmaları*. İstanbul: Birikim Yayınları.

- McCulloch, G. (2004). *Documentary research in education, history, and the social sciences*. London: RoutledgeFalmer
- McNeil, W.H. (2004). *Dünya tarihi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Meriç, N. (2005). *Adab-ı muaşeret: Osmanlı'da gündelik hayatın değişimi (1894-1927)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Türk romanına eleştirel bir bakış*. (1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (2008). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naci, F. (2007). *Yüz yılın 100 Türk romanı*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Naima Mustafa Efendi (1967). *Naima tarihi. (1)*. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.
- Ödman, P.J. (2007). Hermeneutics in research practice. *The principles of knowledge creation*. Cornwall: Mpg Books.
- Özbek, M. (2006). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2011). *Saf ve düşünceli romancı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pekdemir, M. (2005) Taşranın taşı toprağı altında ne vardır?. *Taşraya bakmak*. (Ed: T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenel, A. (2001). *Siyasal düşünceler tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (2006). *İnsanlık tarihi*. Ankara, : İmge Yayınevi.
- Şimşek, A. (2005). *Yeni orta sınıf*. İstanbul: L Yayıncılık.

- Tanpınar, A.H. (2007). *19. Asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Thompson, E.P. (2004). *İngiliz işçi sınıfının oluşumu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Tekeli, İ. (2004). Türkiye’de siyasal düşüncenin gelişimi konusunda bir üst anlatı. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce*. (3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (2004). *Türkiye’nin siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti’nde tek parti yönetimi’nin kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkeş, A.Ö. (2005). Orda bir taşra var uzakta... *Taşraya bakmak*. (Ed: T. Bora). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ülgener, S. (2006a). *İktisadi çözülmenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. (2006b). *Zihniyet, aydınlar ve izm’ler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülken, H.Z. (1994). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin serüveni*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Wallerstein, I. (2005). *Dünya sistemleri analizi bir giriş*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Zürcher, E.J. (2006). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları

DERGİLER

İnalcık, H. (2008). 2.Meşrutiyet: Anayasa rejimi geliyor, Cumhuriyet yolu açılıyor. *Doğu Batı Dergisi*. (45), 11-16.

Komşuoğlu, A. (2009). Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için mi- dağınık bir siyasetin topluma sunduğu elde kalan tutkal: Klientalist ağlar. *Toplum ve Bilim Dergisi*. (116), 21-54.

Sezer, B. (2000). Doğu-Batı ayrımı. *Doğu Batı Dergisi*. (2), 31-37.

Ünüvar, K. (2010). Siyasetin üzerindeki hayalet: Orta sınıflar. *Birikim Dergisi*. (260), 14-24.

Yavuz, H. (2000). Batılılaşma değil, Oryantalistleşme. *Doğu Batı Dergisi*. (2), 100-102.

ANSİKLOPEDİLER

Ayvazoğlu, B. (1995). 1980 sonrasında kültüre farklı bir bakış. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13). İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (1983a). Cumhuriyet döneminde Batılılaşma. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (1) İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (1983b). Kültür. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*.. (5) İstanbul: İletişim Yayınları.

Belge, M. (1983c). Tarihi gelişme süreci içinde aydınlar. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (1) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Belge, M. (1995). Yeni insan, yeni kültür. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (1995). 80'lerde sağ entelijensiyanın gelişimi. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (11) İstanbul: İletişim Yayınları
- Borotav, K. (1996). İktisat politikaları: 1980-1994. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, N. (1995). 1983-1994 yılları arasında roman ve hikaye. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (12). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kozanoğlu, C. (1995). 80'lerde gündelik hayat. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, Y. (1983). Cumhuriyet döneminde aydınlar ve dergileri. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laçiner, Ö. (1995). Sol Entelijensiyanın Krizi. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (11). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1983). Batı'da ve bizde aydının serüveni. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oktay, A. (1995). 80'lerde Türkiye'de kültürel değişim. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oyan, O. (1995). 1980 sonrasının mali-iktisadi yapısı. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ödman, P.J. (1985) Hermeneutics. *The International Encyclopaedia of Education*. Oxford: Pergamon Press.

Şenatalar, B. (1995). 1980’li yıllarda Türkiye’de devlet harcamaları. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (13). İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGÜN TEZLER

Çanaklı, L.A. (2007). Türk romanında bürokrasi ve memurlar (1872-1950). Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Şimşek, L. (2007). Felsefe açısından sosyal bilimlerde nitelik ve anlam sorunu tartışması. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

SÖZLÜKLER

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Heper, M. (2006). *Türkiye sözlüğü, siyaset, toplum ve kültür*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Necatigil, B. (2005). *Edebiyatımızda eserler sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Püsküllüoğlu, A. (2007) *Türkçe sözlük*. İstanbul: Can Yayınları.

TELEVİZYON PROGRAMLARI

Pamir, B. (Program Sunucusu). (2011, 6 Ekim). Söz Sende [Televizyon Yayını]. İstanbul: Habertürk.

İNTERNET KAYNAKLARI

Yale University. Introduction to Theory of Literature with Paul H.Fry
<http://www.youtube.com/user/YaleCourses#p/c/D00D35CBC75941BD/2/iWnA7nZO4EY>, Erişim Tarihi; 26.10.2011